

Марк Твейн.

КНЯЗЬ І ЖЕБРАК

Повітка.

Володимир Дороніук.

Іздательство

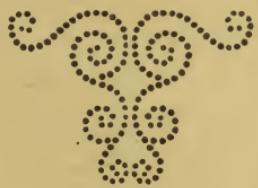
Незалежна Радянська Культурна Асоціація

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
Марк Твейн.
ОСИПА ГАНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

КНЯЗЬ і ЖЕБРАК

Переклад

Володимира Держируки.

ВІННІПЕГ

Накладом Руської Книгарні 850 Мейн стріт.

813

С99 рр: II

I.

Як народив ся князь, а як-жебрак?

В другій четвертіні шіснайцятого століття, одного дня, народив ся в Лондоні убогій родині син Канти, а родичі дуже були нераді новому гостеві.

Того амого дня побачив сьвітло денне син Гудорів, довго очіканий і горячо бажаний. Не лиш династія, але ціла Англія з нетерпеливостію чекала щасливого уроженя тої дитини, а так довго вже надармо благав нарід Всевишнього о сповнені сего бажання, що люди майже від розуму відходили з радости. Були такі, що стрінувши ся серед міських улиць з мало-знатною людиною, стискали ся і з утіхи заливали ся слезами. Всякі обовязки й заняття устали, мов в день якого великого торжества. Богачі і бідолахи, могучі і пониженні, після спромоги, забавляли ся, съпівали й гуляли днем й ночю. В день відбувалися величні торжества й забави на міських улицях... Фани повівали з бальконів й дахів... А вночі палали огні на рогах улиць а довкруги веселили ся товпи народу.

Ціла Ааглія говорила лиш о новонародженім Едварді Тудор, князю Валлі, що окутаний в дорогоцінні пеленки, спав на шовкових подушках, не знаючи зовсім, яке замішане викликало його народжене; тай не розумів він, що йому услугують найможніші панове й пані держави. Імовірно, хочби дитина була про се знала, була-б байдужно принимала усі знaki пошанування.

Про Томка Канти, другого хлопчика, ніхто не говорив, лиш жебрача його родина, бо був він для неї новою бідою. Дитина лежала в нужденій кімнаті, окутана в лахи...

Про перші роки його дитинства замовчимо.

II.

Дещо про молодість Томка.

Тодішній Лондон мав вже близько півтора тисячи літ і мешкало в ньому сто тисяч мешканців, то був він величезним містом. І се правда, що дехто говорив, що в місті тім живе два рази тільки людей. Улиці були вузонькі і нехарні, особливо в частині, положеній близько лондонського моста, де були деревляні забудовання; якраз там мешкав Томко Канти. Висші поверхи виставили в гору понад низші, а чим далі в гору, тим були низші. Діри між тяжким, одна коло другої прикріпленими бальками, були старанно заповнені й покриті вапном; а бальки були закрашені на червоно, голубо або чорно, відчовідно до смаку властителя; то був справді цікавий вид. Вузонькі вікна, заставлені подовгастими шибками, держалися на завісах, як двері і не відмикалися на вні.

Хатина, що в ній мешкав Томків батько, стояла в вузькій, смердячій улиці. Звала ся вона »Оффал-Корт« і виходила на улицю »Пуддінг-Лейн«. Хатина невеличка, переповнена жебраками, здавалося туй-туй упаде. Родина Канти мешкала в одній кімнатці на третьому поверсі. В куті стояв тапчан, де спали родичі. А Томко з бабкою і двома сестрами, Ганною і Марійкою, могли спати на підлозі, де лише їм подобалося. Кілька подертих рядень, до того трохи мерви, лежало в куті кімнати; відсі брав кождий для себе все потрібне, а ранком клав на своє місце.

Ганка і Марійка, близнюки, мали вже коло п'ятнайцять літ. Були се дитинні і не зіпсовані дівчатка; кілька подертих лахів — се їх цілий стрій. Мати була зовсім до них подібна, а батько і бабка були, коли поминути вже й нужду, ще лихі: при нагоді запивалися до безтями і тоді билися між собою а діставалося стусанів кому будь, хто лише навинувся. Чи пяні, чи тверезі, проклинали й верещали безнастанно.

Томко Канти був із звання злодієм, а мати його мантійка; діти рівно ж привикали до жебрання, але до крадежі якось небули похопні.

В тім забудованю, серед зіпсованих нуждарів, мешкав чесний старий съященник о. Андрій, що його казав король програти з родинних сторін. О. Андрій научив Томка читати й пи-

сати, навіть показав йому трохи латини. Він бажав також прив'яти дечого також й дівчата, але Ганка й Марійка боялися, щоб товаришкі н висъміяли їх за те, що вони учатися таких дивоглядних річей.

В цілім »Оффал-Корт« було так само, як в родині Канти. Гігієністство, верески, сварки — були що дня, а покоровлені голівsi були так звичайною річию, як голод. Мимо того малий Томко не почував себе нещасливим, бо нічо ліпшого не бачив, тож своє положенеуважав за найбільше в життю можливе.

Як вертав вечером до дому з порожнimi руками, знав наперед, що батько буде бити серед найогидливіших проклонів а опісля попаде в руки своєї безсердечної бабки, що звичайно ще гірше обходила ся з ним. А серед ночі присувала ся до него тихесенько його голодна матінка і давала йому кусень хліба, що його сама обі відняла від уст. Як се бачив чоловік, то бив кілько влізло ся.

Однак, як я сказав, Томко вдоволяв ся судьбою, особливо літом. Жебрати було заказано і за се карали дуже строго і Томко отже тоді жебрав, як був голодний або, коли бояв ся батькових буків. Довго перележував він у о. Андрія і слухав оповідань дивоглядних казок і історий, в котрих великані й чарівниці, карлики й духи, зачаровані замки й лицарі пересувалися перед його уявою: Поволи заповнили ті образки так його мозок, що нераз вночі коли лежав на мерві голодний й вибитий, забував біль і удари, бо жива уява приклукувала до його памяті щасливе жите розпущеного князя. Раз сказав своє бажане товаришам, однак вони висъміяли ся з него так немилосердно, що він не важив я другий раз згадувати про се.

Часто читав сам старі книги о. Андрія і питав про зміст і все, що лише читав і про що мріяв, викликувало поволи велику зміну в його душі. Подерте одінє, нехарність, що його оточувала, стала для него осоружною і хотів передовсім уратувати ся ліпше і опрятніше. Хоч любив ще й тепер бавитися в поросі, так, коли купав ся в Тамизі, передумував, як купіль вибілює і скріпляє.

Не бракло Томкови розривки, бо бігав все на всі ярмарки, що відбувалися недалечко. Часом, як який високий достойник попав в неласку короля і тоді його везла водою королівська

сторожа до Товру, (Товр, тюрма для політичних засланців), то мешканці Лондону мали безплатне представлена. Як палили живцем »Смитфілд« безтalanну Анну Аскерн і трьох її товаришів, Томкобув присутній і байдужно слухав слів епископа, що скріпляв у вірі нещасні жертви. Коли все взяти разом, жите Томка не було одностайнє. В душі його вилонювали ся щораз то нові замисли. Перестав mrяти о княжім житю а несъвідомо зачав поводит ся, мов король. Спосіб говореня і ціле його заховане було повне поваги і гідности. Товариши съміяли ся початково з него, опісля зачали його подивляти, як щось висшого. Такий прецінь був учений й мудрий! Навіть в очах родичів був він дивним і незвичайним хлопцем, бо його товариши розказували все, що робив Томко. Нераз радили ся його старші люди, коли незнали що робити і чудовали ся його второпностю. Лиш власна родина не добавувала у нім чогось незвичайного, для неї не був він героєм.

Небавом зібрав він двір і сам був князем, товаришів іменував прибічною сторожею; одного шамбеляном, другого підчашим, інших панами й дамами двора: їм казав він віддавати собі знаки пошановання, про які начитав ся в старих книгах о. Анд рія. Опісля радив з ними торжественно над важчими справами вимріяної держави і видавав прикази міністрам, війську й фльоті. По тій роботі, обдертий хлопчина вижебрав кілька крейцарів, з'їдав кусень хліба, діставав чимало буків й стусанів і клав ся на мерві, щоб далі mrяти.

Горяче бажане хоч раз побачити правдивого князя росло в нім щораз-то більше, аж запанувало над всякими іншими його бажаннями й виповнило цілу душу хлопчини.

Одного хмарного зимового дня бігав перезяблій Томко, босий по вузьких уличках, між »Мінсінг-Лейн« і »Іст-Чери«. Було мрачно і непривітно, падав студений дощ. Лакомо глядів Томко в вікна народних гостинниць, де стояли страви цілком не такі знамениті; але голодному хлопчині видали ся вони знаменитими ласощами, яких він ще ніколи не заїдав! Пізним вечером вернув перемоклий і умучений домів; навіть батькови й баці стало трохи жаль і вони дали йому ледви по стусанові і відослали на спочинок. Біль, голод і дикий вереск не давали заснути. Вкінци його думки перейшли в сонні mrії і він побачив

себе в величавій палаті, де богато убрані потомки княжої родини, окружили його з почестию, а численні слуги сповняли точно кожде його бажанє.

Ходив немов в морю съвітла, достойні пані й панове слухали його слів, небесні съпіви пестили ухо, райські паходи наповняли воздух. А він ступав з вільна серед торжественного збору, що розпустили ся перед ним з почестию; він чув ся щасливим, прислухуючись словам або кивненем руки княжого сина.

А коли пробудив ся на другий день в звичайнім нужденнім окруженню, огорнуло його чувство страшної недолі.

І заплакав ревними слезами так сердечно, мов би йому серце мало розколоти ся.

III.

Томко стрічає князя.

Томко устав голодний, — і голодний блякав по улицях, хоч мало відчував свій голод, бо сни минулой ночи огорнули ціле його єство. Йшов крізь місто, не зважаючи, куди йде, не знаючи, що дієть ся двокруг него, не одно почув неласкаве слово, не одного дістав стусана, але він не звертав на се уваги. Дістав ся до »Темпля Бар«, де ще ніколи не був.

Постояв хвильку і застановляв ся, але овіянний безнастанио mrіями, поплентав ся далі поки не минув мурів міста. З одного боку дороги тягнув ся ряд домів, а напроти стояли розкинені одинцем палати богачів - льордів й панів - дуків, що мали розлогі городи, положені між палатами а берегами »Тамізи«.

Вкінци дістав ся до села »Чарінг« і задержав ся перед величавим хрестом; його поставив якийсь князь, чудом вибавлений з рук злочинців. По хороший стежині ступав далі, поки не прийшов перед палату великого кардинала Вольфа; тепер зміряв до королівської палати »Вестмінстер«. З подивом дивив ся він на великанський будинок з широкими бічними крилами, сумними, грізними вежами й баштами, високою входовою брамою з золоченою кратою, перед котрою, крім відзнак державної влади в Англії, лежали велити - льви, витесані з граніту. Чиж тепер не може він заспокоти горячого свого бажаня? Якраз стояв перед королівським замком; коли-б Бог був ласкає, то міг би побачити правдивого князя.

По кождій стороні брами стояв мов камінна статуя, жовнір, окритий від ніг до голови лискучою стальною. В віддаленню, повнім ушанування, задержало ся кількох селян й міщан, що дивилися на княжу виставність. Золочені карити, а в них горді дворяни, окруженні слугами, у богатих строях, візджали головною брамою на майдан перед палатою.

З бючим серцем, поволи й обережно пересунув обдертих Томко коло жовнірів, Нараз крізь позолочену крату відкрив ся його очам такий вид, що він мало що не крикнув з радості. На замковім подвірю стояв хороший хлопчина з тварину трохи опаленою від сонця. Його одінє з дорогої шовку блестіло від дорогих камінів, коло боку мав меч, прикрашений дорогоцінностями. Хороші черевички були на червоних обцасах, а голову покривала зручно наложена, червона, оксамітна шапочка, а при ній пера, прикріплена стрійною спинкою. При нім стояло кількох богато убраних панів, що услугували хлопчині.

О, се певно був князь, правдива королівська дитина! Бажанє серця молодого жебрака мало тепер сповнити ся.

Чим мерщій, з широко отвориними очима, почав приглядати ся йому точнійше і бажав зближики ся до него. Не знаючи, що робить, притулив лицьо до крати. Тоді жовнір-вартівник хопив його за карк і кинув далеко між цікавих видців.

— Не зближайсь сюди, ти дідоводе! — крикнув жовнір, а товпа зареготала ся і почала потручувати хлопчиною. На той вид лиць князя сильно почервоніло, в очах загорів огонь; він прискочив до брами і з гнівом закричав:

— Як съміеш так лихо обходити ся з тим бідним хлопчиною, хочби він був найнизший слуга моого батька-короля! Отвори браму впусти того бідолаху!

Товпа скинула шапки й капелюхи з голови, як перше була вона вдоволена з лихого поведення жовніра, так тепер похвалила доброту князя і закричала: Най жиє князь Валій!

Жовніри віддали князеві честь оружем, отворили браму, опісля ще раз поклонилися, коли князь убожества в подер

тім одінєю переходив поріг, щоби зблізити ся до богача й володаря, до земської величини.

— Здається мені, що ти умучений й голодний і по нелюдські обійшли ся з тобою. Ходи за мною! — сказав Едвард Тудор.

Шість слуг скочило до него, але Едвард княжим рухом руки казав їм відійти; сам попровадив Томка сходами, до прегарної кімнати, що була його канцелярією. На приказ князя принесли слуги сніданє, о якім Томко навіть не читав в книжках. З незрівнаною повагою й гідностію відправив князь слуги, щоб їх присутність не пригноблювала надто його бідолашного гостя; сам сім при нім і, коли він заїдав смачно, спитав:

— Як ти називаєш ся?
— Томко Канти, за Вашим призволенем.
— Цікаве ім'я! А де мешкаєш?
— В Сіти, пане, в Оффал-Корт, недалеко Пудінг Лейн.
— Оффал Корт? Я ще не чув про таку улицю. Маєш родичів?

— Маю, пане, ще й бабу маю, але на ній мені не залежить; нехай мені Бог дарує, як зло говорю, маю рівно ж дві сестрички-блузнюки: Ганну й Марійку.

— Твоя бабка, видко, не дуже тобі прихильна?
— О, мипостивий Володарю, вона не любить нікого і всім робить пакість.
— Отже і тобі вона робить пакости?
— Лиш тоді не глуманить мене, як спить, або напеться горівки; але за те, як пробудить ся, то відібє собі все.

Очі молодого князя блиснули гнівом і він крикнув:
— Як се, вона тебе бє?
— Ох, бє! — дарують Ваша Великість.
— Бє тебе! таж ти такий малий й ніжний! Знаєш що? Ще нині вечером буде вона сидіти в тюрмі в Товрі. Король, мій батько...

— Забуваєте, князю, що наша родина дуже низька, а тюрма Товр призначена для достойників.
— Се правда. Я о тім не гадав навіть. Але я таки придумаю для неї відповідну кару. А батько тебе любить?

— Він такий самий, як баба.

— Гм, то видко, що батьки всі до себе подібні. Мій та-
кож не є добрий. Рука його бє тяжко; хоч мене дотепер ще не
бив, але словами нераз вколов. А яка твоя мати?

— Мати дуже добра. Нікому зла не робить, ані не бє, а
Ганна й Марійка до неї подібні.

— Кілько вони мають лїт?

— П'ятнайцять лїт, князю.

— Моя сестра, Єлісавета має чотирнайцять лїт. А моя ті-
точна сестра, Іванна Грэй, тілько, що я і вона є принадна й нїж-
на. А моя найстарша сестра, Марія, має твар захмарену. Слу-
хай хлопче, чи твої сестри збороняють съміяти ся своїм слугам
щоб не зашкодило спасеню їх душ?

— Мої сестри? Таж вони не мають жадних слуг?

Князь поглянув поважно на жебрака, а опісля сказав.

— А хтож помагає їм вечером розібрati ся, тай хто у-
бирає їх ранком?

— Ніхто. Або ви, князю, гадаєте, що вони скидають з се-
бе одінє і сплять без них, мов звірят?

— Чи вони мають лиш по однім одінню?

— А на щож їм більше?

— Се справді цікаве й дивне питанє. Даруй, я не хотів
съміяти ся, Ганна й Марійка від тепер будуть мати достаточну
скількість одіння й слуг. Мій скарбник постарається ся о се.

Томко подякував.

— Ні, не дякуй мені за таку дрібницю. Але ти хорошо го-
вориш і знаєш як заховати ся, ти мусів сего учити ся.

— Оден добрий съвященик, його звуть люди о. Андріян,
учив мене дечого.

— Латину розумієш?

— Дуже мало.

— Учи ся хлопче, бо лиш початок є трудний. Грецька мо-
ва далеко труднійша від латинської, а мої сестри Єлісавета і
Іванна знменито нею говорять. Їм кожда мова легка. Скажи ме-
ні що дешо о Оффал Корт. Чи для вас там весело жити?

— Весело лиш тоді, як голоду нема. Часом можна поба-
чити представленє з кукол і малп; передовсім малпи дуже ці-

каві! Їх убирають хорошо і вони нераз бути ся між собою до крові. За гріш можна надивити ся до несхочу, наша біда в тім, що гріш є дуже рідко в кишени.

— Говори ще.

— Часом провадимо війну, мов жовнірі, але з патиками в руках.

— Здається, що й мене се бавило би. Говори далі.

— Бігаємо до мети, бо хочемо переконати ся, хто має найшвидші ноги.

— Се мені вельми подобається ся.

— Літом пливаємо в ріці і по каналах; тоді оден другого зануряє глубоко в воду, або обливає; поринаємо а опісля з ве селим криком добуваємо ся на верх.

— Половину королівства моого батька дав би я за се, щоб взяти участь у ваших забавах хоч раз! Оповідай ще трохи.

— Сьпіваємо і бавимо ся в »Чіпсайд«, під деревами, або порпаємо ся в піску. Нераз по зливі знаменито викачати ся по болоті... перепрашаю Вашу високість!

— Мовчи, прошу тебе. Се знамените. Колиб я міг мати твоє одіне і босими ногами бігати по болоті, щоб мені ніхто того не боронив ані не ганив.. оден-одніський раз! Здається, віддав би я за се половину держави.

— А я знов князю, щоб міг хоч раз так убрести ся, як ви.

— Справді? Хотівбись? Отже гаразд, най так буде. Здій ми своє одіне убери ся в мою богату одіж. Щасте твоє буде коротке, але за то приятне. Зажиємо сеї приємности як найдовше.

За кілька хвиль князь Валій був убраний в Томкові лахи, а жебрак аж яснів від хорошого строю королевича. Станули тоді перед великим зеркалом і не мало здивували ся, коли побачили,, що так подібні оден до другого, і що тої переміни, яка тепер зайшла, ніхто не міг би запримітити. Гляділи то на себе, то на зеркало. Нараз князь, мов змішаний тим видом, спитав:

— Щож ти на се скажеш?

— Не кажіть мені, князю відповідати. Не випадає, щоб такий обдертох, як я, міг се сказати.

— То я сам скажу. Маєш волосє таке саме, як мое — і очи, голос, поставу, лицє і руки такі, як я і можуть одного з нас взяти за другого. Коли-б ми оба вийшли на сьвіт, то ніхто не міг би рішити, котрий з нас є князем Валії. Тепер, коли маю твою одіж, відчуваю дуже глибоко то само, що відчував ти, коли тебе сей простий жовнір... покажи, маєш на руках синці?

— Маю, але об тім навіть не варто говорити; ви знаєте, що той жовнір...

— Мовчи, він був острій і лихий! — крикнув з гнівом молодий князь і тупнув бosoю ногою до підлоги. Колиб се знав король.. не виходи відси, поки не верну, — розказую тобі.

Швидко відсунув князь від найближшого стола оден пред мет, важкий для цілої Англії. Томко Канти дивив ся на се уважно, а Едвард побіг, убраний в лахи, з лискучими очима, по червонілим лицем, до головного виходу. Сейчас хватив за браму, потермосив нею і крикнув:

— Відмикай браму!

Жовнір, що так обійшов ся перше з Томком, послухав сей час; але коли князь переходив крізь браму, ударив його кулаком, кинув на дорогу і закричав:

— Отсе, драбуго, маєш подяку за догану, що її я дістав чerez тебе від князя.

Видці зареготали ся голосьно. Князь встав, приступив до жовніра і сказав рішучо:

— Я — князь Валії, моя особа свята. Ти відважив ся піднести на мене руку, — за се тебе кажу повісити.

Жовнір розсьміяв ся на се і відповів:

— Кланяю ся Вашій Високості.

А опісля додав з гнівом:

— Забираї ся, плюгавий дідоводе!

З криком окружили тепер переходні бідного малого князя. Тручали його на дорозі і кричали з съміхом.

— Робіть місце для князя. Гей з дороги, бо йде милостивий князь Валії.

IV.

Тяжка судьба князя.

Більше як годину тручала товпа й насыміхала ся з бідного, малого Едварда і вкінци дала йому спокій.

Як довго, псовний гніву, з королівською гідностю, відгрохувався народови, то съміяли ся з него; а коли він змучився і замовк, тоді люди відчипили ся його і пішли шукати іншої розривки.

Цікаво глянув князь довкруги себе: все, що його оточувало, було для нього чуже, не знав, що находитися в Лондоні. Що робити? Він пішов трохи далі і найшов ся поміж хата-ми, що стояли далеко від себе; дорога тепер була дуже непривітна. При жерелі, там де збудовано тепер »Тарвінгден Стріт«, облив собі бе兹таланний князь покровавлені ноги, опісля поплентав ся далі і вийшов на пусту площа, на котрій стояло ледви клька домів і велика церков. Сей будинок пізнав сейчас. До вколо будинку було руштоване а сотки робітників трудилося на нім.

Тепер успокоївся Едвард і став почувати себе безпечним

— Се церков законників, — сказав сам до себе, — король, мій батько відобрал її від монахів і під назвою »Крайст Чорч« завів при ній захоронку для бідних дітий-сиротят. Певно, що там радо помогуть королівському синові, що всі вони чують до нього вдячність, а ще й до того тоді, коли королівський син є далеко бідніший і більше опущений від тих, що нашли приют в тім домі.

Небавом стрінув гурму хлопців, що з криком бавилися в мяч, бігали до мети і т. д. Мали вони на головах малі, чорні шапочки, що ледви накривали голову і пасовану темно-синю одіж, довгу поза коліна, з широкими рукавами. Червоні пояси, жовті пончохи і черевики з великими спинками доповняли се одінє, дуже незугарне.

Швидко перервали хлопці свою забаву і оточили Едварда; а він промовив гордо:

— Добрі хлопці, скажіть свому провідникови, що Едвард, король Валії бажає з ним поговорити.

Хлопці зареготали ся голосно. А оден з них спітав:

— То ти, обдертьоху, маєш бути післанцем від короля?

Лице князя спалахнуло румянцем і з гнівом махнув він рукою до боку — однак не найшов ту жадного оружя. Регіт поніс ся ще голоснійше, а оден хлопець закликав: »Чи бачили він думає, що у нього меч. Може він князь.

Съміхи подвоїли ся. Едвард випрямив ся гордо і сказав:

— Я князь, а ви, що жиєте з ласки короля, моого батька, не повинні так зі мною обходити ся.

Съміхи почали ся знов, а сей хлопець, що перший поперед відозвав ся, сказав, викривлюючись, до товаришів.

— Ви, нужденні раби, що жиєте з ласки короля, його батька, чиж не знаєте, що вам треба зробити? Клякніть і покажіть його княжій милости, що умієте шанувати його лахи.

Щоби висьміяти свою жертву, поклякали довкола. Князь, шалений від гніву, копнув найближшого хлопця і сказав:

— Маєш се тимчасом, завтра скажу виставити для тебешибеницю!

Тепер не було вже жартів, бо задалеко зайшов князь. Обурене появило ся на лицах хлопців місто попередного вдоволення:

— Наженіть його! Киньте до води! Де собаки? Зацькувати його псами!

Тепер слідувало видовище, якого Англія доси не бачила; посьвячена особа наслідника престола утікала перед кулаками голопятників, а ще більше перед зубами собак!

Коли запала ніч, бідний Едвард найшов ся знов в густо-за будованій часті міста. Руки й ноги мав покервавлені, тіло подрапане і покрите синяками, лахи заболочені. Не знаючи, що робити, йшов далі, вкінци так охляв, що майже ніг не міг піднести. Вже не питав ні про що прохожих; місто бажаної помочи й пояснень, одержував лише зневажливі слова.

Раз - у - раз повторяв собі по-тихо:

— »Оффал-Корт«! — він так називав вулицю. Коли там прийду передтим, нім упаду з умученя, то буду спасений. Роди чі Томка пізнають чайже, що я не їх син; в кождім случаю від-

ведуть мене до замку і там скажуть, що я князь. Так поверну знов до моїх прав.

Часом прямували його думки до »Крайст-Чорч«, де так не гідно поступили собі з ним хлопці.

— Як стану королем, — гадав — постараю ся, щоб тим хлопцям не лиш давали їсти, але і учили. Пошо їм повний жолудок, коли вони не мають серця й розуму? Ніколи не забуду того, чого нині научив ся і вихісную се опісля на добро й пожиток моїх підданих. Добре виховане ублагородняє серця, сповняє їх лагідностію і любовю до близких.

Десь-недесь блисли съвітла, вітер підніс їх, дощ крапів, за повідала ся грізна ніч. Бідний наслідник англійської корони, йшов далі і далі, втискав ся в тісні вулички, де мешкала нужда й біднота. Нараз високий, пяний драб, вхопив його за ковнір і крикнув:

— То ти так до пізна волочиш ся по вулицях і певно не не сеш до дому ані гроша! Коли так, то кости тобі поломлю, а се так певне, як се, що мое імя Іван Канти.

Швидко вхопив ся князь з його рук і мимохіть пошкробав ся в то місце, де діткнув ся його піяк.

То ви його батько? Гаразд, що так стало ся, підете по нього а мене відведете.

— Його батько? Того не розумію, але те знаю, що я твій батько і сейчас тобі то пригадню.

Благаю вас, не отягайте ся. Я охлялий, покалічений, не спосібний більше перенести. Заведіть мене до короля, моого батька, а він вам винагородить так, що ви навіть собі уявити сего не в силі в найсьмілійших мріях. Вірте мені, добрий чоловіче, вірте мені; не брешу, говорю щиру правду. Поможіть мені — я князь Валії.

Мовчки вдивляв ся той чоловік в хлопця, опісля покивав головою і промовив:

— Так перевернуло ся тобі в голові, як божевільним в »Бедlam«.

Знов хопив князя за ковнір і з шаленим реготом і проклонами закликав:

— Чи ти божевільний, чи ні — я і Гаммер Канти найдемо спосіб, щоб ти почув, на що заслужив, єсли не в силі зрозуміти.

І потягнув безталанного Едварда, що на дармо намагав звільнити ся з його рук, в темну вуличку, куди плив цілий рій людий-нуждарів за ними у слід.

V.

Томко — князем.

Томко Канти старав ся ужити часу як найлучше, коли лишився в княжій кімнатці. Станув отже перед великим зеркалом і подивляв свій богатий стрій. Опісля ходив там і назад по кімнаті, кидаючи поглядом очей до зеркала і наслідував хід і поставу князя. Витягнув вкінци його меч з похви, поцілував вістрє і положив собі її на груди з глубоким поклоном, так як се недавно тому зробив оден лицар, витаючи льорда-завідателя двора, коли йому віддавав панів Норфолк-а й Сирре-го, за суджених на тюрму в Товер. Томко бавив ся також кінджалом, прикрашеним дорогим камінем, що мав при боці і приглядав ся хорошому урядженню кімнати, сідав то на однім, то другім кріслі, оббитім цінною матерією і роздумував, який-тє він був би гордий, колиби нужденні мешканці з »Оффал-Корт« побачили його так пишно убраного. Чиж повірять в дома, як він се стане колись оповідати, чи може погадають, що в голобі йому перевернулося?

Минуло пів години. Томко дивував ся і непокоїв ся, чому так довго не вертає князь. Перелякав ся і слухав уважно кожного голосу. Не міг тепер задержувати уваги на цінних предметах, що його окружали; лякав ся і спочував себе нещасливим. Щож стало би ся, коли-б хтось увійшов, пізнав його в князій одежі передтим, нім прийде князь і вияснить, що сталося? Чиж не повісили би його ще перед тим, нім розслідили би цілу справу? Томко чув, як коротко і безглядно поступають собі в таких случаях володарі — ляк переймав його чимраз більший. Дрожачою рукою отворив тихо двері до передпокою; бажав утічі, пошукати князя, щоб за його помочию відзи-

скати свободу. В передпокою сейчас зірвало ся з місця кількох, хорошо одітих панів і двох пажів, що походили з найвищих родин в державі і всі склонили ся глибоко перед Томком, і цо швидко подав ся в зад і замкнув двері.

— Сьміють ся з мене, — закликав. — Тепер підуть тай розкажуть всім! Пощож я сюди зайдов, чиж по то, щоб умерти?

Знятий тревогою ходив по кімнаті там і назад, кождий шелест його вражав. Нечаяно отворили ся двері і оден з пажів кликнув:

— Леді Іванна Грей!

Прегарна, хорошо убрана дівчинка, приступила швидко до Томка, але, коли поглянула на нього уважнійше, задержала ся і спитала приязно:

— Мільорде, що тебе смутить?

— Змилосерди ся! Я не є льордом, але убогим Томком Кантци з »Оффал-Корт« в »Сіті«. Благаю тебе, заведи мене до князя, щоб вернув мені мою нужденну одіж і позволив піти відси. Змилосерди ся наді мною і вибави мене!

Томко упав на коліна при тих словах і благально піднесені руки просили вимовно так, як очі. А переляканана дівчинка стояла хвильку, а опісля кликнула:

— Мільорде ти на колінах? Перед мною?

З тревогою вибігла з кімнати. Хлопець стратив послідну надію і він упав на підлогу і вишептав:

— Тепер все пропало... зараз прийдуть брати мене до тюрем.

Коли він лежав так напів мертвий, бушували в палаті грізні вісти. На ухо шептав оден другому, говорили о тім льорди і леді. Мов вітер, з поверх на поверх, крізь коридорі й салі пе ребігала вістка: »Князь Валії збожеволів!«

Сейчас по величних салях, мармурових присінках сходах коридорах потворили ся гуртки панів і слуг ріжного степеня, а на всіх лицах було можна вичитати переполох і страх. Невдовзі опісля високий урядник обходив замок і торжественно оголосував слідуюче заряджене:

В імені короля нехай ніхто не сьміє, під карою смерти,

ширити неправдивих вістій. Повторяти, навіть слухати їх не вільно. В імени короля!

Шепти замовкли відразу, немов всі присутні стали нараз глухі й німі.

— Дивіть, князь! князь йде!

Поволи йшов бідний Томко, а двірня розступала ся і низько кланяла ся. Він старав ся відклонити ся,, дивлячи ся довкруги переляканим і благальним зором. Знамениті льорди йшли по обох його сторонах і піддержували його. Надворні лікарі і кількох знатніших слуг йшло за ним.

Вкінци увійшв Томко із своїми товаришами до величних дверий, що сейчас замкнули ся за ним. Високий й заживний мушчина сидів спертий у вигіднім кріслі і лиць мав широке, повне строгости; борода і волосє було сиве. Богате одінє було трохи пімняте, а денеде зужите.

Одна нога опухла і обвязана бандажами лежала на подушці. Довкруги була глубока мовчанка, голови присутніх похилили ся з почестію, лиш хорій держав піднесену голову і дивився остро; се був Генрик VIII., грізний король. Коли зачав говорити до Томка, лиць його стало лагідніше.

— Як ся маєш, мільорде Едуарде, мій сину? Чи приходиш поголубити ся зі мною, добрим королем, твоїм батьком, що любить тебе сердечно, хоч нераз дражнив тебе жартами?

Безталанний Томко слухав тої мови, мимо зворушеня, дуже уважно. На слова: »зі мною, добрим королем«, упав на коліна, зблід смертельно, немов куля пробила йому серце. Підніс благально до гори руки:

То ти, пане король? О, тепер я пропащий!

Сей оклик болючо вразив серце володаря. Поглянув допитливо на присутніх, опісля на хлопця і сказав:

— Я гадав, що вісти є пересадні і тепер бою ся, щоб не були вони зовсім правдиві.

Зітхнув глубоко і сказав ласково:

— Ходи до твого батька, сину, ти хорій?

Томка підвели на ноги; з покорою тай з страхом зближився до короля Англії. Король обняв обидвома руками його ли-

це, поблідле з ляку і дивив ся допитливо на хлопця з любовю, як коли-б шукав в його чертах виразу повертаючого розуму.

Притиснув до грудей кучеряву головку і сердечно погладив. Опісля сказав:

Чиж ти не пізнаєш твого батенька, мій сину? Скажи, таж ти мене знаєш — в противнім разі пукне мені серце. Ти знаєш хто я є, правда?

Так, ти мій володар і добродій і король і нехай тебе Господь благословить.

— Добре, се вистане. Будь спокійний, чого так дрожиш? Нема ту нікого, що поважив би ся тобі волос з голови узяти. Всі тебе люблять. Тепер буде тобі лучше; злий сон, що мучив тебе, устав. Чи-ж не так? Правда, що знаєш знов себе? Не будеш себе звати чужим іменем, як то робив ти поперед?

— Нехай мені позволить Ваша королівська Великість скати, що я говорив правду, достойний володітелю. В самій річи я є найнизший з твоїх підданих, я жебрак. Нещасний случай спровадив мене сюди, але я нічого не винен. Я ще за молодий щоб умирati. Одно слово з твоїх уст може мене освободити. О, промов, достойний королю!

Умерти, ти? не говори того любий князь — успокій твоє серце. Ні, ти не умер!

Знов упав Томко на коліна перед королем і радісно закликав:

— Мій королю, нехай Господь нагородить тобі твоє мило сердіє і заховає тебе для добра держави.

Опісля підвів ся і з веселим зором звернув ся до двох льордів, що товаришили йому за шамбелянів і кликнув:

— Панове, ви чули! Мене не съміють вішати, бо король так сказав.

Всі присутні склонили поважно голови і з почести ніхто нічого не відказав.

Хлопець змішав ся на хвильку і замовк; опісля звернув ся до короля і спитав трівожно:

Чи можу вже відійти, ласкавий пане?

— Вже відійти? — Певно, коли собі того желаеш. Та чому ж не хочеш ще лишити ся? Де хочеш йти?

Смирно схилив Томко голову і відповів.

— Може я лишився, думаючи, що я вільний і можу вернутися до низької кімнати, де серед убожества й н'ужди побачив я, сьвіт і виріс. Маю там матір, сестри, там моя вітчина. Богдацтво і краса, що мене оточує тут, кля мене чужа і благаю: позовій мені відійти, достойний пане.

Задуманий, серед мовчанки сидів король і його черти вирахали смуток і занепокоєння. Вкінци сказав:

— Може лиш та одна струна в його душі парушена, а цілість не нарушена. О, дай то, Господи! Попробуємо.

Запитався Томка по латинськи, а хлопець поволі і мильно, але таки відказав. Король урадувався з ним льорди і лікар королівський.

— Певно, що та відповідь не дорівнює відомостям, що їх князь мав перед тим, — сказав король — але видко, що сила його духа не є знищена, хоч хора. Що ви думаете?

Лікар, до котрого було звернене це питання, склонився глубоко:

— Я думаю так само, як Ваша Величність...

Король поглянув з вдоволенем на ученого мужа, що висказав ті успокоюючі слова; опісля промовив до Томка по французьки. Хлопець мовчав хвильку змішаний, опісля відказав смирно:

— Ваша королівська Величність дарує, але я не второпаю сеї мови.

Король упав знов на ліжко, слуги скочили до него, але він кивнув рукою на знак, щоб вони відійшли і закликав:

— Лишіть мене, се хвилеве ослаблене. Посадіть мене вигідніше. Так, се гаразд. Ходи сюди, сину і положи бідну головку на грудях твого батька і розвеселися. Будеш лебавом здоров; твоя хорoba є переминаюча. Вір мені, що так є.

Опісля звернувся до присутніх, лагідний зираз зник з його лиця, очі бліснули гнівом:

— Уважайте точно на мої слова. Надто велике напружене при науці помішало ум моого сина, але се швидко перемине. Проч з книжками, учителями — ви за се будете یдвічальні. Бавте його, радуйте, щоб йому здоровлє вірнуло.

Піднісся висше і рішучо закликав:

— Він терпить на помішанє ума, але є моїм сином, наслідником англійського престола і чи хорий на дусі, чи здоровий, колись вступить на престол. Памятайте і стережіть других: хто поважив би ся заговорити про стан князя, той заколочує спокій публичний, той нищить добро держави і за се його жде шибениця! Дайте мені пити — сухо мені в устах. Той сум убиває в мені всяку силу ... беріть чарку ... піднесіть мене, так, гаразд. Він має бути божевільний? то все таки є князем Валії, я король, се потверджу. Зараз завтра, при стародавній торжественности, віддам йому в посіданє всі права і княжі привілеї. Мільорд Гертфорд! Сейчас видай потрібний приказ.

— Відомо Вашій Королівській Величності, що великий маршалок Англії, обжалований о зраду, стану, находит ся в товер, — відказав оден з льордів, клякаючи при ліжку володітеля.

— Не личить, щоб так тяжко обвинений...

— Мовчи! не ображай мого уха тим іменем, котрого не навиджу. Чиж сей чоловік має вічно жити? Чиж через се не сповнить ся моя воля? Так довше не буде. Повідоміть парламент, що я чекаю на вирок смерти на Норфока ще перед завтрішнім ранком, інакше тяжко будуть відвічати.

— Воля короля є законом, — сказав льорд Гертфорд, повстаючи і виходячи.

Поволи успокоював ся король.

— Поцілуй мене, мій князю, сказав до Томка. Як тò ... боїшся? Чиж я нé твій батько, що любить тебе?

— Ти не звичайно добрий для мене негідного, могучий і великий королю, се знаю. Однак ... мене се болить, коли подумаю про сего чоловіка, що має умерти, і ...

— Се слово гідне тебе. Так, так, бачу, що твоє серце не змінило ся, хоч ум потерпів. Але сей зрадник стоїть між тобою а належною гідностію.

— На його місце займеную іншого, що совісно буде сповнити свій уряд. Успокій ся мій князю, не томи слабої голови такими справами.

— Але, чиж на мене не паде вина його смерти, достойний володітелю? Чиж в противним разі не був би він довше жив?

— Не думай о тім довше, мій симу, він на се не заслугує. Поцілуй мене ще раз і вертай до своїх забав й розивок. Мене му-

чить моя хороба, потребую спокою. Йди тепер з твоїм дядьком Гертфольдом і прочими товаришами, а прийди знов, коли мені буде лучше.

З тяжким серцем лишив Томко короля, що послідними словами відняв йому всяку надію бажаної свободи. Знов чув довкруги себе тихі шепти: »князь йде«. Йшов пригноблений в душі, сумний між рядами съвітлих дворян, що низенько клонилися перед ним. Так, він був князем, нещасливим, серед тих людей чув ся самітний й опущений і може через це жите має остати в замкненій золоченій клітці, єсли Господь не змилосердить ся над ним тай не вибавить його.

Всюди, де лиш звернув ся, бачив перед собою шляхотну голову князя Норфорк, відділену від тіла. Пригадував собі, як стояв і дивив ся, коли то його впроваджувано до Товру, як сумні мав він очі! Той погляд переслідував його.

Якжеж хороші були його сни і мрії, а як сумне то все на яві.

VI.

Томко одержує вказівки поступовання.

Томка завели до стрійно прикрашеної кімнати, що з нею лучило ся много много інших кімнат. Попросили його сісти: та він не съмів сего зробити, бо бачив, що стоять старші, достойні панове, що його окружали. Просив, щоби вони сіли; всі уклонилися глубоко, але стояли дальше. Томко хотів повторити ще раз свою просьбу, але його »дядько« граф Гертфольд шепнув:

— Не жадай сего, мільорде, бож не личить, щоб ті панове сиділи в твоїй присутності.

Сказали, що прийшов льорд Ст. Джон.; сей уклонився низенько Томкови і сказав:

— Від короля маю дещо сказати, се має бути тайне. Може зволиш князю, всіх відправити з віймком льорда Гертфольд.

Той послідний бачив, що Томко не знає, що робити, тому шепнув йому, щоб кивненем руки казав всім вийти, наколи не хоче сего сказати. Коли всі панове віддалилися, почав говорити льорд Ст. Джон:

— Задля важних справ, що дотичать добра держави, його

королівське Величество приказує, щоб достойний князь укривав, о скілько се лиш можливе, хоробу, яка його навістила, поки не виздорові цілковито. Перед ніким не повинен заперечувати, що є князем Валлії, наслідником Англійського престола і княжа гідність обовязує, щоб її носив він достойно, принимав всі почести без супротивленя, уживав всіх своїх старинних прав і привилей. Король і батько збороняє князеви приписувати собі низьке походжене і лиш хоробрій стан міг се спричинити, що таке переконане повстало в його уяві. Противно: повинен старати ся пригадати собі черти лица давніше знаних осіб. Коли-б се йому не удало ся, то нехай о тім мовчить і нічим не покаже, що їх забув. Єсли князь виступає публично, або в якій-небудь обставині і не знає, що має говорити,, або як примінити ся, нікому не вільно на се звертати уваги, а князь може поспитати льорда Гертфольда, або мене льорда Ст. Джона, свого вірного слуги, бо нам обом поручив король особисту службу при князеви. Така є воля і приказ короля, що пересилає достойному князеви своє сердечне поздоровлене і благає Іоспода, щоб вам як найскорше дав поміч і мав вас в своїй опіці.

Льорд Ст. Джон з низьким поклоном відступив на бік. Томко відповів:

— Ніхто не може супротивляти ся тому, що сказав король ані не може після власної волі пояснити собі його прикази. Хоч як се тяжко однак воля короля буде сповнена.

Льорд Гертфорд сказав:

— Позаяк король заборонив князеви поважно учiti ся, то може подобається яка мила забава, щоб достойний князь не умучив ся і не шкодив тим собі, показуючи ся при пирі.

Здивований, поглянув Томко, однак почервонів сильно коли побачив, що льорд Ст. Джон придивляється йому уважно. А він сказав:

— Память князя є ще трохи невірна, але треба бути спокійним. Враз з хоробою, устануть й наслідки. Мільорд Гертфорд говорив про пир в місті, на якім князь буде присутній, після обіцянки короля. Чи достойний князь пригадує се собі?

— Мушу запримітити, що се вийшло мені зовсім з памяті, — відказав Томко і почервонів.

В тій хвили повідомили, що прийшла лейді Єлісавета і лейді Іванна Грей. Оба льорди поглянули на себе допитливо, почім Гертфольд приступив швидко до дверей і витаючи молоді княгині, сказав тихо до них:

— Достойні лейдіс, прошу вас, не зважайте на успосіблене князя, не показуйте здивовання, наколи він чогось не пригадає. На жаль, лучається се дуже часто, навіть в дрібницях.

Тимчасом льорд Ст. Джон просив Томка:

— Нехай ваша княжа милість заховує в памяті волю короля. Гіхто не повинен добачити найменьшої зміни. Знаєш князю, як люблять тебе товаришки забави і їх се боліло би дуже, коли-б запримітили якусь зміну. Коли-б память не дописувала, то треба се укрити. Чи кажеж мені і льордови Гертфольд 'лишити ся?

Томко притакнув. Научив ся він вже неодні річ, тай був готов в своїй щирості сповнити після спромоги кождий королівський приказ.

Мимо второпності льордів, розмова між молодим товариством якось не йшла. Томко мало що не упав під тягаром і не визнав всого отверто, але все виratував його розум і такт княгині Єлісавети, або принагідне слово одного з льордів. Сталося й таке, що молоденька лейді Іванна спитала:

— Чи відвідав ти, мільорде, нині королеву?

Томко отягав ся з відповідю і переляканим й допитливим зором водив довкола. Аж льорд Ст. Джон промовив із зручностію дворянина, що уміє розвязувати малі непорозуміння:

— Так, достойна пані королева успокоїла князя що до здоровля нашого короля і чиж не так, князю? Томко примирив щось недокладно, бо чув, що предмет розмови є для него небезпечний.

Трохи пізнійше говорило ся о тім, що князь має на якийсь час перестати учiti ся; тоді кликнула лейді: Іванна

— Якаж шкода! Ти так хорошо учив ся! Будь терпеливий, мільорде, се довго не потреває і невдовзі будеш так само мудрий, як твій милостивий батько. Чужі мови так будеш знати, як він.

— Мій батько! — сказав без застановленя, — мені здається

ся, що він зле говорить рідною мовою. А відкіж він набрав відомостій?

Ту стрінув ся з поглядом льорда Ст. Джона. Замовк і почервонів, але за хвилю сказав з сумом:

— Ах, знов мучить мене моя слабість і тому блудить мій ум. Певно не хотів я висказати ся з маловаженем про короля.

— Ми об сім переконані, князю, сказала княжна Єлісавета і сердечно взяла »брата« за руку. — Не жури ся, бож'хороба не є твоєю виною.

— Солодка з тебе потішителька, добра лейді, — сказав Томко з вдячностію. — Дякую тобі з цілого серця.

Невдовзі опісля перозважна лейді Іванна спитала щось Томка по грецьки. З його лиця видко було, що він не лише сеї мови не розуміє, але не знає навіть, що се питане є звернене до него. Княгиня Єлісавета відповіла за него хорошою мовою, опісля заговорила в рідній мові.

Потім зачала ся розмова свободніша і приятніша. Томко у говкував ся і набирає свободи, коли бачив, з якою печаливостю й зичливостію його окружене услугувало йому. Коли почув, що молоді лейді будуть йому товаришити вечером на забаві в місті, віддихнув свободніше, по подумав, що не буде опущений і чужий. Перед годиною думка о таких товаришихах була-б його перелякала,

Оба льорди сторожі Томка, не були так свободні, як прочі. Їх задача була трудна, бо мусіли вони бути безнастанно в напруженю; вони були немов керманичами на корабли, що пливе по небезпечних струях морських, де йому що хвиля грозить розбиті. Коли розмова з княгинями тревала дуже довго, сказали, що прийшов льорд Гулфорд - Дудлей і видавало ся, що нові напруженя будуть дуже тяжкі так для них, як для молодого князя, що нова плавба корабля буде тяжка. Порадили отже Томкови, щоб не приняв гостя, а він згодив ся дужерадо. Лиш лице лейді Іванни трохи захмарило ся, коли так достаточному дворянинови зборонено вступу.

Тепер наступила довша перерва в розмові. Лейдіс чекали, щоб князь позволив їм відійти. Том не знав, що означає їх мовчанка і допитливо поглянув на Гертфольда. І знов сердечність

ї второпність лейді Єлісавети помогла йому. З глибоким по-
клоном спітала:

— Чи милостивий мій брат, позволить нам відійти?

Томко відповів:

Пристану на все, чого лише достойні лейдіс жадають, але в
будуччині хочу, після моєї спромоги, згоджувати ся на щось
приятнішого для мене, як на позбавлене себе съвітла й радо-
сти, якою для мене є ваша присутність. Дякую вам сердечно,
най Господь буде з вами.

В духу съміяв ся з вдоволеня і думав: »Прецінь даром не чи-
тав я в книжках про княгині, коли присвоїв собі тілько тих слів,
що їх вони справді уживають.

Коли молоді лейдіс відійшли, звернув ся Томко до своїх
опікунів з просьбою:

— Дозвольте мені, достойні панове, випочити в якім кут-
ку.

— Князь розказує, а ми маємо слухати, — відказав льорд
Гертфольд, — таки справді князь має випочати перед тим, нім
вдастъ ся до міста.

Льорд задзвонив і приказав слузі завізвати па-
на Герберта. Він явив ся сейчас і попровадив Томка до іншої
кімнати і хотів він собі налити води до шклянки, але виручив
його лакей, убраний в шовки і аксаміти, клякнув перед ним і
на золотій підставці подав йому воду.

Змучений хлопець сів, бо бажав роззути ся. Сейчас при-
скочив інший вистроєний слуга і на колінах сповнив свою
службу. Не позволено йому нічого самому робити: вкінци по-
годив ся з судьбою і подумав: »Дивує мене, що не маю ту щ-
когось, що хотів би за мене віддихати«. Окутаний в широку, до
рогоцінну одіж, положив ся спати; але не міг заснути, бо в го-
лові його повно було думок і повно було слуг, що чекали на
його прикази. Думок не міг посбути ся, а що до других, то не
знав, що може розказати їм відійти і стояли вони отже так са-
мо невдоволені, як»князь«.

Коли Томко зачав засипляти, достойні його опікуни ли-
шили ся самі. В задумі ходили по салі; вкінци відізвав ся Ст.
Джон.

— Скажи мільорде щиро, що ти думаєш?

— Що я думаю? Король туй-туй умре, а мій сестрінок бо жевільний. З нездорою головою вступить на престол і буде панувати. Най Господь береже Англію, бо справді наша держава буде потребувати Його опіки.

— Так здається ся, ой леле! Але, чи справді не сумніваєшся о... о...

Нерішений замовк, бо чув, що вступив на небезпечну дорогу. Льорд Гертфольд станув, отверто й щиро глянув в очі свому товаришеви і сказав:

— Говори далі, крім нас нема ту нікого. Сумнівати ся о чим?

Трудно мені в слова убрati мої думки льорде, ти так близько з князем споріднений — даруй, наколи скажу за много. Чи не дивно тобі, що розумова хорoba могла так вплинути на ціле його поступоване і заховане? Воно є все княже, але ріжнить ся зовсім від теперішніх його привичок? Щоб не памятав, як йому звичайно услугують? Як міг так цілковито забути грецьку і французьку мову, а латинської трохи пригадує? Не гнівай ся, льорде, але розжени ті сумніви, що потрясають моїм умом, буду тобі вдячний. Він сам сказав, що не є князем, і . . .

— Мовчи, льорде. Твої слова є зрадою стану. Чи забув ти на прикази короля?

— Я завинив о стілько, о скілько тебе слухаю.

Ст. Джон поблід і кликнув:

— Я завинив, се правда! Не видай мене нікому, мільорде, числю на твою доброту. Коли сповниш мою просьбу, то не лиш більше не буду говорити, але й перестану думати про ту справу. Не будь для мене строгий, бо пропаду.

— Досить, льорде. Як більше супроти мене або кого іншого не промахнеш ся в такий спосіб, то я твоїх слів не чув. Що до твоїх сумнівів, то будь зовсім спокійний. Таж се син моєї сестри, знаю його від колиски, його лице, поставу, голос. Все, що в нім цікаве, се наслідок помішання ума, що нераз має гірші наслідки. Чиж забув ти, як шістдесятлітній барон Жалов не пізнавав себе серед божевіля? говорив, що він син

Марії Магдалени, а його голова шкляна, тож ніхто не може її діткнути ся, бо розбила-б ся. Будь об сім переконаний, дорогий льорде. Він князь, таж я його мушу знати, не забувай, що імовірно небавом буде він твоїм володарем.

Льорд Ст. Джон упевнив, що тепер жадних сумнівів не має; опісля льорд Гертфольд позволив йому відійти і лишився сам, щоб повнити свій уряд. Глубоко задумався і се мішало думки в його голові. Вкінці устав з крісла, перешов ся з вільна там і наповорот і півголосом говорив до себе: »Ні, він певно князь. Хто-ж міг би думати, що в нашій батьківщині є двох людей, цілковито подібних до себе, хоч не споріднених? А коли-б і се було можливе, то чи ж се давний був би сей случай, що лишив одного на місци другого? Ні, щось подібного подумати, є прямо божевілем, чистим божевілем! Коли-б він був обманець, самозванець, то можна-б се було зрозуміти. А-р-е-ж його признав король і цілий двір за князя і наслідника престола, а він випирає ся свого високого становища і достоїнства. Ні, се не дастъ ся подумати. Він є князем, лиш ум має трохи помішаний.

VII.

Томко перший раз виступає публично.

Десь коло першої години чекала Томка знов тяжка проба. Мусів він дати ся перебрати цілковито до стола. Одіж, що її вложене на него, була так само хороша і цінна, як передтим, але від ніг до голови цілковито иниша.

Опісля завели його з почестями до великої салі, де був на критий стіл для одної особи. Начине було щиро золоте і незвичайно цінне. Дворяни й слуги заповнили майже до половини їdalнью, був навіть священик, о відмовив молитву, а Томко з олоду бажав швидко забрати ся до їди, але здержал його мільорд Беркалей. Та знаменита родина повнила від давна службу при столі князів Валії, він отже заложив Томкови сервету. Тай підчаший був присутній, він не хотів допустити до того, щоб Томко налив собі якого напитку, мимо того, що хотів се кілька разів зробити. Коло стола стояв також один слуга, що його задачю було коштувати кождої страви, му-

сів він на собі стрібувати, чи часом страва не є шкідлива, аж опісля їв її князь. Тепер лучало ся се рідко, давнійше був се уряд дуже небезпечний. Був ту і перший з поміж кімнатних слуг, льорд д'Арси, але він не сповняв жадної служби і його присутність вистарчала. Двох інших льордів стояло за кріслом Томка і враз з маршалком двора наглядали над цілим торжеством. Число слуг Томка крім вичислених було: двіста вісімдесят чотири. З тих була присутна лиш части, про інших Томко навіть не прочував.

Всі присутні мали строгий наказ: не показувати зачудовання при обявах хороби »князя«. Промахи Томка проти звичаї етики були численні, однак ніхто навіть не усьміхнув ся. Всі були, здавало ся, переняті глубоким співчутием для любого »князя«, що його навістила така хорoba.

Бідний Томко їв по більший часті пальцями, присутні не лиш не съміяли ся, але навіть мов не бачили того. Сервету приняв початково з цікавостию, але потім сказав в своїй несъвідомости:

— Возьміть ,прошу, ту хустку, бо через неувагу поваляю її.

В мовчаню, повнім ушановання взяв слуга сервету.

Ярина і салата здивувала Томка. Спитав, що се є, чи се можна їсти. Ті річи для бідняг не знані, бо огороднину зачали садити в Англії доперва тоді, спроваджуючи її з Голяндії. Вдповідали з поважною вічливостю на кожде його питанє. Ніхто, здавало ся, не доглянув навіть, коли Томко ховав до кишені оріхи. А він сам застидав ся, коли запримітив, що лиш се одно дозволили йому робити власними руками.

По скінченім обіді оден льорд подав йому золоту чарку з рожаною водою до виполоканя уст і рук. Другий льорд тримав ручник. Томко глянув здивований на чарку, підніс її до уст і напив ся трохи рожаної води. Опісля віддав назад чарку зі словами:

— Ні, мільорде, се мені не смакує. Пахне хорошо, але смак гіркий.

Та груба помилка не викликала веселости у присутніх, противно викликала співчутие.

Знов помилив ся Томко, бо підніс ся від стола тоді, коли священик станув за його кріслом, щоб відмовити благодатевну молитву. Здавало ся однак, що на се незвичайне посту пованє ніхто не звернув уваги.

Коли відправили нашого молодого »князя« до його кімнати, лишити його на самоті, бо він виразно сего жажадав. Ту серед інших цінних предметів находила ся цілковита зброя з блискучої стали, хорошо прикрашена золотими арабесками. Пані Пар, теперішна королева, недавно тому дарувала сей лицарський стрій правдивому князеві. Томко вложив на себе чаременники і сталеві рукавиці, на голову натиснув шапку з китицю і хотів вже кликнути когось, щоб поміг йому убрести в зброя, коли нараз пригадав собі оріхи, що їх мав в кишені. Хотів їх їсти перед тим, нім прийде якийсь достойник, щоб накидати ся з своїми услугами. Зброя повісив отжеж на своїм місці і зачав товчи оріхи. Тепер перебув перші щасливі хвилі, від коли з Божого допуstu став »князем«. Коли упорався з оріхами, вийняв з шафи кілька книжок. Одна з них мстила в собі етікетальні правила англійського двора. Вибрав потрібну книжку, тож вигідно поклав ся на софі і зачав учити ся своїх нових обовязків. Лишім його при тім занятю.

VIII.

Велика державна печать.

Коло 5-тої години пробудив ся Генрих VIII. з короткого сну і сказав півголосом: »Страшний сон. Бачу, що зближається мій конець, стверджає се слабе бите живчика«. Очі заблісали гнівом і він додав: »Передтим нім я умру, він мусить умерти«.

Слуги присутні побачили, що король пробудив ся, тож сказали, що льорд-канцлер прийшов і жде на прикази короля.

— Нехай увійде сейчас! — сказав король.

Льорд-канцлер увійшов, клякнув при королівськім ліжку і сказав:

— Послушні королівському приказови, зібрали ся державні льорди в Висшій палаті і потвердили вирок, на основі котрого князь Мордфольк засуджений на смерть. Жду з поко-

рою дальших заряджень Вашої королівської Високости.

Лице короля роз'яснило ся.

— Піднесіть мене, — крикнув. — Прийду сам до парлямента і власноручно приложу печать на вирок, котрим...

Ту забракло йому голосу, блідий смертельно упав на подушки, а присутні поспішили до него з єкріпляючими ліками. За хвилю король підвів ся і сказав сумом:

— З нетерплячкою чекав я тої хвилі! Та леле, надходить вона за пізно; тай брак мені сил, щоб я її ужив. Спішіть ся нехай інші радують ся тим щастем, що радувати мене вже не може. Зложу печатку на руки комісії, що мене заступить. Займи ся льорд-канцлере, тою справою тай вибери льордів, що її зложать. Принеси його голову, нім покажеться завтра сонце.

— Королівський приказ буде сповнений. Прошу мені дати лише велику печать, щоб я міг все потрібне зарядити.

— Державну печать? Таж ти, льорд-канцлєр, мусиш її мати!

— Дарує мені Ваша королівська Величність: два дні тому король взяв її від мене, говорячи, що до нічого не буде вона ужита передтим, нім не прибеться її на вироку князя Нордфока.

— Так, правда. Пригадую собі. Але деж вона тепер? Я так ослаб, що часом пам'ять мене опускає... дивна річ.

Король сказав ті слова півголосом і потряс своєю сивою головою, намагаючи пригадати собі, де подів печать. Тепер приступив льорд Гертфольд, прикляк і сказав:

— Королю осьміляю ся пригадати, що Ваша королівська Величність віддав велику печать в руки князя Валії, щоб заховав її, аж..

— Правда, правда, перервав король, принесіть ту, бо час не стойть.

Льорд Гертфольд поспішив до Томка, але повернув з порожнimi руками.

— Мій королю і пане, — сказав, — дуже мене се болить. але таки, здається, воля Божа, що слабість князя ще не уступила. Не може собі пригадати, що одержав велику печать.

Прийшов я сейчас здати справу, а коли король розкаже, то перешукаємо кімнати...

Король глубоко зстогнав, перервав рухом руки слова льорда, а по хвилі сказав сумно:

— Лишіть в спокою бідну дитину; його вже навістила тяжко Божа рука і його недоля роздирає мені серце і приняв би я ту хоробу на мої старі плечі, щоб його увільнити.

Замовк і примкнув повіки. Коли отворив очі, блукав хвилю непевним зором, аж задержав ся на льорд-канцлєрі, що все ще клячів коло ліжка. Тоді румянець гніву появив ся на його лиці.

— Ти ще ту? — закликав — Пробіг, если пробуєш відтягнути конець сего зрадника, то ще й твоя голова може упасти.

З страхом відповів льорд-канцлєр:

— Милосердія, ласкавий володарю! Жду лиш на державну печать.

— Чись стратив розум, чоловіче? В моїй скарбниці є мала печать, що її я звичайно брав з собою в дорогу. Вистарчить вона, наколи брак великої. Возьми її і спіши сповнити мій приказ. Не приходи перед мої очі лиш з його головою.

Льорд-канцлєр рад як найскорше утічи перед такою небезпекою. Комісія уділила королівської санкції вирокови послушноог парляменту і завтра мав бути страчений нещасливий князь Норфок, перший пар Англії.

IX.

Забава на воді.

О годині 9-ій вечером цілий перед палати, звернений до ріки, був сильно освічений.

Численні човна вкрили Тамізу, як далеко оком можна було досягнути і прикрашені вони були ріжнобарвними ліхтарнями, а підносячи ся і спадаючи легко по філях, робили вражене безконечного города, що в нім вечірний вітер грає з пестрими цвітами. Хороший вид представляла тераса палати, що виходило понад плесо водне, а так велика, що на ній містило би ся військо неодного князя. Ту стояла королівська

сторожа і слуги стрійно поубирані і вони скоро бігали, виконуючи потрібні приготовання.

Немов на кивнене чародійної палочки зникнули вони, коли приказали опорожнити терасу. Глубоко, повна очікування тишина запанувала довкруги. Ті, що сиділи в човнах, підвелися і гляділи з напружену увагою на палату.

Сорок або і п'ятьдесят човнів зближилося тепер до сходів і всі вони були богато золочені з вирізьбленими переда-ми. На всіх повівали яснобарвні хоругви й бандери, з золототканих матерій, або з тяжких шовкових з виграфтованими гербами, або з срібними дзвіночками, о лагідно подзвонювали, як вітер ними порушив. Човна, що належали до найзнаменитішої шляхти, найближшого окруження князя, були передовсім хороші і артистично прикрашені.

Коло кожної лодки находився невеличкий байдак, на котрім були збройні люди і хорошо прибрані музиканти.

Ожиданий похід зачала сторожа, що, як говорить стара хроніка, »мала на головах оксамітні шапочки з срібними рожами, а на шатах з синого і темно-червоного сукна мала вишите на грудях і на плечах три золоті пера, герб князя Валії. Деревища їх гале́бард овинені були в червоний аксаміт з золотими кутасами. Та сторожа утворила подвійний жпалір від брами палати до ріки. Слуги князя в червоній, золотом тканій ліберії, розложили по середині того шпаліру коверці. З нутра палати далися чути звуки труб, а з берега їм відповіли другі. Двох дверників з білим палицями в руках, йшли поперед з повагою, а за ними маршалок з Сіти з своєю палицею і двох з мечами. Опісля з'явився найстарший герольд в урядовім строю з ордеровими лицарями. За ними йшов льорд-канцлер в пурпуровій одіні, оточений кількома судіями у великих перуках. Зараз таки поступала депутація магістрату, враз з представителями інших урядів, всі убрани торжественно. Дальше показалося дванадцятьох шляхтичів з французького посольства, в білій золототканій одіжі, в плащах вишневої краски і дружина іспанського посла, убрана в чорний аксаміт, безбарвних прикрас.

Голос труб звістив прихід дядька, князя, що опісля став

так славним, як князь Сомерсет. Мав він чорну, золототкану одіж, плащ з вишневої краски китайки, перетинаної сріблом і золотом. По кількох кроках станув, обернув ся до дверей палати, зняв з голови капелюх з перами і глубоко вклонив ся. Дальше йшов назад. Тоді залунали труби голоснійше, з тріскутом піднесли ся з даху палати огністі знаки, мов язики, а окличники закричали: »робіть місце високому й могучому льордови Едвардови, князеви Валії!« Тисячі видців, зібраних на березі ріки крикнули радісно, коли Томко Канти, герой того торжества вийшов з замку і склонив легко княжу голову.

Був убраний дуже хорошо в білий й голубий атлас, в золото, діаменти і соболі. На плащiku, спнятім діаментовою спінкою і вигафтованім перлами й дорогими каменями, виднів ся в кількох місцях герб князя Валії і три пера. На грудях мав Томко ланцух з кількома загальними ордерами а золото-біла матерія плаща і численні дорогоцінності блестіли за кождим його рухом.

О, Томко Канти, чогож ти дочекав ся! Ти, що родив ся в буді, що виріс на улицях Лондону, що знав дотепер лише лахи, бруд і нужду.

X.

Невгодини князя.

Правдивого князя лишили ми тоді, коли серед криків і насымішок нужденної товпи волік його драб до Оффал-Корт. Лиш один чоловік з юрби вставляв ся і просив за хлопчиною, але його голос прогомонів, бо не було його чути серед інших криків і загального вереску. Молодий князь бажав силою добути собі свободу і гнівав ся голосно за то, що так зле з ним обходилися, аж вкінци Іван Канти підніс тяжку, дубову ломаку і замахав ним над головою »сина«. Тоді чоловік, що передтим вже надармо вставляв ся за хлопчиною, прискачив нечаянно і рукою відіпхнув страшний удар його голови.

— Як съмієш мішати ся до моїх справ? — крикнув Канти.
— Отже маєш заплату!

Тяжка ломака упала з силою на голову нешасливця і серед зойків упав він на землю а серед вечірної тамряви ніхто на ньо

го не зважав. Такі случаї не мішали загальної веселості, товпа побігла далі байдужна..

За хвилю був вже Іван Канти під своїм дахом, двері неба-вом замкнули ся і відділили князя від решти сьвіта. Ту сьвітила ся лоєва съвічка, що стреміла у фляші; а при блідім съвітлі оглянув він по трохи своє окруженнє. В однім куті тулило ся при стіні дебелих дівчаток до женини середних літ — а всі три боязно поглядали в сторону дверей, як звірята, що привикли до ударів і прочувають що знов сядуть на них. З другого угла висунула ся згорблена стара баба з лихим зором, з сивим, поковдачинним волосем, що спадало з голови на плечі. Іван Канти звернув ся до неї і закричав:

— Чекай-но. Цікава історія. Не псуй собі забави за-вчасу. Опісля собі нагородиш втрату. Ходи сюди, драбуго. Отвори губу тай говори, коли ще не забув тих божевільних слів. Як звеш ся? Хто ти?

Княжа кров закипіла і він почервонів сильно і з гнівом, однак спокійно, поглянув на Івана і сказав:

— Ти зле маєш виховане, тай тому так до мене говориш. Ще раз говорю тобі, що я Едвард, князь Валії.

Дивна відповідь вразила навіть стару бабу і без руху, оставила і допитливо вдивила ся в князя, аж драбуга Іван голоно зареготав ся. На матір й сестри Томка Канти зробили ті слова зовсім інше вражінє. Лиця змінили ся їм від страху і вони підбігли до него і зачали кричати:

— Бідний Томцьо! Безталанний хлопчина!

Мати дівчаток уклякнула перед князем, положила йому руку на рамена і так допитливо вдивляла ся в нього, аж її очі наповнилися слезами.

— Мій сину бідний, — зойкнула жалібно, — ті книжки зробили своє, бо позбавили тебе розуму. Кілько-ж то разів остери-гала я тебе, а ти не слухав. Ах серце пукне з болю.

— Добра пані, твій син здоров, тай на умі він не потерпів. Заведи мене до палати де він лишив ся, а батько мій, король, віддасть тобі його сейчас.

— Король, твій батько! Моя дитино, відклич ті слова. Вони можуть тобі смерть принести, а для нас всіх недолю. Пробуди ся з того страшного сну — застанови ся. Поглянь на мене.

Чиж я не твоя мати, привязана до тебе цілим серцем.

Князь потряс головою і промовив, отягаючи ся:

— Бог знає, що тяжко мені непокоїти твоє серце, але, дале бі, нинੋ бачу тебе перший раз.

З плачем упала бідна жінка на землю.

— Ну, грай далі ту цікаву комедію, — крикнув Канти. — Щож, Ганно й Марійко, ви нескладні дівчата, ви съмієте так стояти в присутності князя? На коліна, горшкодраї! Віддайте йому належну честь!

При тих словах реготав ся дико. Дівчата відважилися тепер просити за ним, бо боялися за »брата«. Ганна промиррила:

— Тату, най він йде спати. Як виспить ся, то може покине його се божевілле. Попробуйте, тату, благаю вас...

— Певно, батеньку, — додала Марійка. — Диви, як він ослаблений і змучений більше, чим звичайно. Завтра як йому поліпшить ся, то забере ся скоро до жебранини і з порожніми руками не верне домів.

Та послідна увага знищила веселість батька, бо пригадала йому його потреби. З гнівом крикнув до князя:

— Не ображай мене так низькими заняттями, — відповів князь. Чиж не говорив я тобі, що я королівський син?

Рука Кантоого спала тяжко на плечі королевича, що захистив ся і упав на руки »матері«. Вона притиснула його любязно до серця і, як могла хоронила перед кулаками, що сипалися, мов град. Перелякані дівчата утікли знов в кут, а немилосерна баба зачала помагати синови. Тоді висунувся князь з рук своєї опікунки і сказав:

— Добра пані, не хочу, щоб ти терпіла за мене. Най ті злочинці виллють лиш на мене свою злість.

Слови ті ще більше розпалили лютъ нуждарів і вони кинулися знов на свою жертву і немилосерно збили безталанного хлопця; опісля дісталося ї матері й дівчатам за се, що посыміли над ним милосердити ся.

— Йдіть спати! — сказав вкінці Канти. — Та веселість вже мене трохи змутила.

Загасили съвічку і всі поклалися. Коли голосний віddих голви родини і старої чарівниці затихли, присунулися дівчата тихо до князя і накрили його соломою й лахами. Мати прису-

нула ся рівнож. З гірким плачем гладила голову хлопчини і шептала їому до уха слова любові і потіхи. Найшла навіть схованій попередного дня кусник хліба і дала їому; однак біль відняв бідоласі апетит, передовсім до чорного хліба. Зворушувало його однак се співчутє і відвага, з якою його боронила. Подякував їй кількома ніжними оловами і просив, щоб йшла спати і забула на свою недолю. Додав, що його батько-король шедро нагородить її доброту і шляхотне посьвячене. Новий сей доказ помішання ума переняв жалем її серце і приголубила його до грудий, облила слезами і тихо вернула до свого кутка.

Лежачи, роздумувала з жалем тай прийшли до того перевідченя, що щось є в тім хлопчині.

Точно не знала сказати, що властиво вона запримітила але материнський інстинк показував їй дорогу правди. Може той хлопець в самій річи не був її сином? Усьміхнулися сама до себе. Та гадка вертала раз-враз. Се її гризло і почувала, що не по збуде ся її, доки не зробить якоєсь проби, що покаже ясно й точно, чи той хлопчина є її сином, чи ні, і тоді доперва розвіють ся ті сумніви, що тепер її мучать. В самій річи треба так зробити, — але як має виглядати та проба? Приходило їй на гадку не одно, але сейчас відкидала, бо се не переконувало її. А вона потребувала зовсім певного доказу. Вкінці по спокійнім віддиху хлопця пізнала, що заснув.

Нараз видав він тихий оклик, немов би чого у сні перелякав ся. Тепер знала, що має зробити.

Тихесенько запалила съвічку і шептала до себе:

— Коли-б я була побачила його тоді, як крикнув, то зналаб певно цілу правду. Від тоді, як Томко, будучи ще дитиною, перелякав ся раз пороху, що запалений блиснув йому в очі, має він звичай серед якогобудь переляку закривати очі руками долонями, відверненими до гори. Жадна дитина так не робить, а він робить все той самий рух. По тім пізнаю його.

Заслонила рукою съвічку і присунула ся до спячого хлопчини. Обережно майже без духу, з ожиданем, нахилила ся над ним і задержала съвічку перед його лицем, а коло його уха застукала пальцем об землю. Сплячий отворив очі, глянув допитливо довкола, але руками не порушив.

Дивно то видало ся безталанній женщині і вона не могла

майже рушити ся з місця. Ледви успокоїла ся о стільки, щоби хлопчину приспати. Надармо вмовляла в себе, що лиш поміша не ума справляє се, що Томко забув свою навичку. Вона в се не вірила. Неімовірне: хоч би ум його був помішаний, то руки не відучили би ся від вчоращеного дня кілька літної привички.

З другої сторони, як-жеж виречи ся того, що то її дитина? Ні, тій пробі не могла цілковито повірити. Міг ту зайди случай. По довших перестанках, другий і третій раз повторила ту пробу — а наслідок все був той сам. Умучена положила ся вкінці і заснула з словами:

— Не можу його виречи ся... Ні, не можу... Він мусить бути моїм сином.

Коли бідна жінка відсунула ся від князя, він безсильний заснув глубше і спокійніше, бо біль з ударів трохи йому улекшив сон. Минали години за годинами, а він лежав мов без життя, а сон кріпив його. Минуло так п'ять годин, вкінці пробудився і сказав на-пів сонно:

— Пане Віліям, пане Віліям Герберт!

Ніхто не відказав.

— Ходи скорше! — говорив далі князь, — послухайте, який я мав сон. Пане Віліям, не чуєш? Представ собі, снило ся мені, що я був жебраком... Що се! Є там хто? Пане Віліям! Ані ка мердинера нема? Чекайте, будете за се відвічати!...

— Що ти хочеш, кого кличеш? — шепнув якийсь голос колисяного.

— Хто я є? Таж твоя сестра Ганна! Ах, бідний Томцю, я вже забула, що тобі помішало ся в голові. О, щоб я не була собі сего пригадала! Благаю тебе, мовчи принайменше, бо всі під демо на смерть.

— Отже то не був сон! — закликав.

Всьо болюче і страшне, що він вчора пережив, спокійний сон затер в його памяті, а тепер пережита недоля станула йому живо в думці. Знав, що тепер він не є випещеним королівським сином, що на него звернені очі цілого народу, — що вже не мешкає в палаті, але жебрак, покритий лахами, находитися між виродами людської суспільноти, між злодіями і жебраками, а мешкає в хліві, що більше є відповідний для зъвірят, чим для людей.

Здалека чути було съміхи й крики, опісля сильнійше запукав хтось до дверий. Іван Канти перестав хропіти і кликнув:

— Хто пukaє, що хоче?

— Чи знаєш, на кого упала вчора твоя ломака? — спитав чужий голос.

— Не знаю! Тай се мене не обходить.

— Будеш ти зараз говорити інакше. Як хочеш уратувати свою голову, то мусиш сейчас добре утікати. Чолов'к той вже конає... Се о. Андрій!

— Лихо! — крикнув Канти захриплим голосом.

— Вставаймо і утікаймо! — розказав своїй родині і хто лишить ся, той пропащий.

Пять хвиль опісля бігли утікачі крізь вузкі улиці швидко, бо страх гонив за ними. Князя держав Іван Канти сильно за руку і волік за собою і перед тим наказував:

— Памятай собі, дурноватий, щоб не зрадив кому нашого імені. Я приберу собі інше ім'я, щоб змилити тих, що гонити муть за нами. Уважай на се добре.

До інших членів родини сказав:

— Коли-б ми случайно мусіли розділити ся, то зійдемо ся на лондонськім мості, коло послідної будки з товаришами по-лотняними. Опісля утічмо всі до Джонтварк.

Коли утікачі прийшли на беріг Тамизи, злучили ся з великими товпами народу, що съпівали й веселили ся. Як далеко можна було засягнути оком, горіли огні на знак радості і міст Лондонський і міст на Джонтварк був ясно освітлений, лодки на ріці були прикрашені ріжнобарвними ліхтарнями, а штучні огні, що підносили ся з всіх сторін, заповняли воздух дощем ясних іскор, що зміняли майже ніч в білий день. Цілий Лондон був ту, здається ся, зібраний.

З проклонами казав Канти своїй родині сейчас завернути назад: але було вже за-пізно. Окруженні рухливою товпою розділили ся і зникли серед натовпу.

Канти однак не пустив князя з рук. Серце хлопця било голосно, бо він сподівав ся, що успіє вирвати ся з рук тирана. Канти передирав ся силою крізь товпу, коли нараз якийсь кремезний моряк, трохи підпитий, гнівний за се, що Канти його

штуркнув, хопив його за рамена і спитав.

— Деж ти так спшиш ся товаришу? Певно огидиш свою душу гріхом, бо гониш за зиском, — а всі добрі, вірні піддані бавлять ся ту?

— Не занимай ся моїми справами, я їх сам пильную! — відповів гнівно Канти. Уступи ся, най йду далі...

— Ти так думаєш? А я кажу тобі, не підеш ні кроку, поки не випєш на здоровле князя Валії! — сказав моряк.

— То дай чарку, але швидко. Мені треба йти.

Тимчасом коло них зібрало ся вже чимало людей. Оден крикнув:

— Принесіть »чарку любови«.

А ціле товариство повторило:

— Подайте »чарку любови«! Той захмарений мацапура мусить її пити, в противнім разі нагодуємо ним риби в Тамизі.

Ся »чарка любови«, — се був чималий збаночок з накривкою і з нього пив Канти в той спосіб, що під час пиття мусів під час старого звичаю держати за ухо правою рукою, а лівою при держував накривку. Очевидно в тій хвили був князь свободний. Сейчас втиснув ся скоро між окруженнє і хто хотів би відшукати його між рухливим натовпом доказав би такого самого чуда, як, коли-б найдшов маленький гріш, кинений у філі океану. Зрозумів то сейчас князь і думав лише про свою свободу, а не журив ся зовсім про Джана. В тій хвили було йому ясно, що на його місци відбуває торжество в Сіти неправдивий князь Валії. Не міг се бути хто інший, як Томко Канти, сей жебрак, що скористав з нагоди і удає князя.

Правдивому князеви лишали ся лише одна дорога, дістати ся до »Гайдгал« і з самозванця зняти публично прибрану маску. В такім разі, після тодішнього звичаю, дістанеться Томко до тюрми і опісля поломлять його на колесі, почетвертують, бож тоді така кара за зраду держави і рішив отже князь, що принайменше зробить се, щоб злочинцеви лишити досить часу до приготовлення ся на смерть.

XI.

В »Гайдгал«.

Королівський човен плив звільна здовж Тамізи, між рядами інших осьвічених човнів. Довкруги грали музика, съвітло Високі вежі міста рисувалися на небі а надпливаючий човен, що його заповідали арматні вистріли, витали з берега безнестанні оклики.

Для товаришок Томка, княгинї Елісавети і молоденької »лейді« Івани, було то всьо зовсім природним, але він, лежачи на шовкових подушках, приглядався подивом тому незвичайному, неімовірному видовищу. Від »Гавгейт« надпливали лодки при помочі суден, біля »Баклербург«, до заливу, званого тепер »Бурдженярд«, в саму середину лондонської Сіти. Ту вийшов Томко на сушу і з всею дружиною окружив »Чипсайд«» перейшов опісля стару жидівську улицю і майдан »Бейсінгтал« аж дістався до »Гайдгал; ту повітали його льорд-майор і альдермани з всякими приписами ознаками почести, убрані в урядові, червоні строї, з тяжкими золотими ланцухами на грудях.

Окличники запровадили »князя« перед котрим несли меч, власність Сіти і палицю льорд-майора, до великого престола під бальдахіном, поставленим у великій сали. Льорди й шляхтичі, що мали послугувати Томкові і його товаришам, стояли вже за кріслами тай окремий стіл був вже закритий для княжат.

Для найзнаменитших осіб з королівського двора був поставлений трохи даліше другий стіл, а для прочої дружини тай інших присутніх осіб приладжено численні столи трохи далі, у величезній кімнаті, полученій із салею. Великанські постати Гога і Магога, тих вічних сторожів Сіти, дивилися з стін, на той вид, що з ним зналися вони ліпше з попередніх генерацій. Опісля гомін труб заповів внесене великої, паруючої польядвиці; поперед нею щов з торжественною головникою кухар а несли його помічники.

По молитві перед їдженем, Томко добре вперед виучений, як має заховувати ся, підвівся із свого крісла і випив з золо-

тої »чарки любови« до княгині Єлісавети, а опісля »лейді« Івані Грей. Опісля хороша чарка йшла кругом — і пир почав ся.

О півночи була загальна веселість в найбільшім розгарі. Тоді представили гостям съвітле видовище, що тоді дуже всім подобало ся. В одній старій хроніці находить ся опис такого видовища; його описав наочний съвідок. Наводимо його слова:

»Коли місця опорожнили ся, вийшов барон і граф в турецьких, золотом тканих строях, у високих капелюхах, з вишневого аксаміту і з богатими, кривими шаблюками коло боку. За ними вийшов знов барон і граф в російськім строю, в довгих каптанах з скової китайки з біло - червоними смужками. Вони мали темні капелюхи, в руках топори, а наперед загнені кінці чобіт були так довгі, як ноги. Опісля показав ся лицар, за ним льорд-адмірал з п'ятьома шляхтичами. Вони мали одіж з темно-червоного шовку, спяту на грудях срібними ланцухами; на раменах мали накинені загортки вишневого атласу, а на шапках пера бляжанта і се був стрій пруський. Сто людий із смолоскинами, що окружали дружину, мали почернені лиця, що дуже добре виглядало при їх одіню з темно-чорвоного атласу з зеленими прикрасами. Слідував опісля мімічний танець; зачали його впрозаджені на ту ціль мінстрелі, а льорди і вельможні пані пішли за їх приміром. Всі гуляли так, що аж любо було дивити ся.«

Підчас того, як Томко з високого свого крісла приглядався з одушеленем сему шаленому гулянню, при котрім ріжнородність красок так чаравала око, як калейдоскоп, — правдивий князь Валії, убраний в лахи, стояв коло дверей »Гайдгал«. Дармо кричав голосно, хто він є, дармо оскаржував самозванця; його недоля бавила і радувала товпу. Тиснули ся люди, щоб побачити малого бунтівника. Найближші зачіпали його і дразнили насымішками і навмисно для забави бажали його як найбільше розгнівати. Слези гніву напливали йому до очей, але супроти товпи заховував ся з королівською гідностію.

— Раз вам говорю — відповідав рішучо, — що я князь Валії. Хоч стаю ту перед вами убогий, опущений, без помочі, не виречу ся ані моого становища, ані моїх прав.

— Чи ти князь, чи нї, — в кождім разі хороший з тебе хлопець і ти повинен найти собі товариша. Я хочу ним бути для тебе і ось стаю тобі. Вір мені, що не найдеш ніколи чеснішої людини, як Майлс Гендон. Будь спокійний, дитино, я заговорю до тих уличних щурів їх мовою, бо ту мову знаю не-гірше від них.

Бесідник той був чималого зросту і сильно збудований. Одіж мав з доброї матерії, але дуже вже витертої. Коло боку висіла довга шаблюка, в желізній, заржавлій похві, а постава і руки вказували, що мусів колись сповняти військову службу. Словами тої цікавої людини викликали в товпі голосний регіт і насьмішливі оклики:

— Знов якийсь прибраний князь! закликав оден.

А другий додав:

— Стережи ся, товаришу, бо се небезпечно!

— Вирвіть від нього хлопця! Киньте до води! — кричали довкола.

Якась рука вхопила князя, але новий його товариш витягнув шаблю з похви і хоч плаズом, але так сильно ударив напасника, що упав на землю.

— Проч з тою собакою! Убийте його! — завила, зверещала довкруги товпа, кидаючи ся на жовніра, що оперся о мурі мов шалений махав і бив довгою шаблюкою. Много жертв упало в ріжких напрямах, але з тим більшим завзяттям тиснула ся товпа до відважного козарлюги. Здавало ся однак, що надходить вже для нього конець, що хвилі його житя вже почислені, коли нараз відозвали ся труби і приказуючий голос крикнув:

— Робіть місце королівському послові!

Відділ їздців показав ся на улици, а товпа з поспіхом розступала ся перед ним. З того скористав сей съмілий чоловік; він узяв князя за руку і випровадив його швидко з небезпеки.

Вернім до »Гайдгал«. Коли там почули голосний гомін труб, сей час замовкли голоси і устало гуляння. Післанець увійшов і перечитав проклямацію закінчену осьтими торжественними словами: »король умер«.

Без відиху, мовчки, із спущеними головами слухали всі

присутні. Опісля, мов пірвані непереможною силою, всі кинулися на коліна і, звертаючи ся до Томка, кликнули одноголосно, підносячи руки в гору: »Многая лїта тобі, королю!«

Оклик той був так сильний, що здавало ся, потряс грубими мурами будівлі... Томко тревожний й непевний поглядав довкруги, вкінци погляд його упав на княгині, що упали перед ним на коліна, і на графа Гертфольда. Здавало, що він щось собі постановив. Тихо шепнув до льорда:

— Скажи правду, на честь й совість, чи не спротивить ся ніхто, як видам приказ такий, який лиш король може видати в повноті своєї влади?

— Мій пане, нема нікого в цілій державі, хто посьмів би то бі спротивити ся. З твоєю особою лучить ся маєстат Англії. Ти — володар і твоє слово — закон.

Поважно й рішучо закликав Томко в голос:

— Приказую отже, щоби від нині на місце теперішнього кровавого закону, прийшов закон милосердя й ласки. Устань сейчас. Біжи до Товру і скажи, що король не хоче смерти князя Норфорка.

Окружене чуло ті слова і швидко подавали собі їх з уст до уст, аж вкінци дійшли до найдальших закутин палати. Коли льорд Гертфолд поспішив до Товру, присутні одноголосно закликали:

Нема вже кровавого закона. На многі лїта королеви Англії, Едвардови!

XII.

Князь і його спаситель.

Коли Майлс Гендон з молодим князем щасливо утік перед товпою, спішили оба вузкими уличками над берегом Тамізи. Без перешкоди дійшли до лондонського мосту, де знов стрінули юрбу людей, але Гендон кріпко держав за руку князя. Зворуваюча вістка о смерті короля була вже загально звісна. Зі всіх сторін було чути: !Король умер!« Осиротілий хлопчина задрживав, бо глибоко відчув, як велику поніс страту; строгий тиран, що у всіх будив тревогу, був для него таки добрим батьком. Гір-

кі слези наповнили очі молодого бурлаки, що в тій хвили уважав себе найнужденійше соторінє Боже на широкій землі, та король Едвард VI. « Очі хлопця блиснули; немов потрясло ^{ЦІЛОННІМ ЭЖІАНІ} якимко іншомовна людина відчула іншою ^{ІДІОМІ} емоцією.

— Ах, — погадав якеж дивне, величне чувство я тепер король.

Поволи перетискали ся наші знакомі крізь юрбу людську на мості, що вже тоді стояв там від шістьсот літ і був збудований цікаво. По обох боках мосту були побудовані не лиш склепи, але над ними мешканя, так, що цілість робила немов окрему невеличку громаду. На тім мості були шинки, склепи з всілякими товарами, відбував ся ту навіть публичний торг. Всілякі ремесла мали ту своїх представителів, не бракувало ту також невеличкої церковці. Мешканці моста, що лучив властивий Лондон з Лонтварк, не богато дбали о ті два міста, що для них не мали ваги. Витворили вони собі відрубне жите в малій своїй громаді, що була довга несповна чверть англійської милії, а в одній улиці не більше мала мешканців, як звичайне село. Кождий з тих мешканців знову точно свого сусіда, його діти з всіми прочими жили в щирій приязні. Родина різників й пекарів занимали ті самі місця на мості від пятьсот і шістьсот літ, знали історію моста з привязаними до него цікавими казками і творили в громаді аристократію, що мали свої оригінальні погляди і спосіб висловлювання і чого не знала з історії моста, то в добрій вірі винаходила й відгадувала. Много мешканців уродилося й виховалося на мості і умерло в пізній старості, — а не знало інших частий міста. Думали вони, що рух людий ї зъвірят на їх дорозі, що не уставав ні в день ні вночі, повний вереску, крику, стуку — се одинока важна річ на світі і та важна річ була їх власностю. Під певними зглядами була в тім разі і як король, або визначний муж торжественно візджав до міста, то все тим мостом, бо був так широкий, що військо могло ним рядами машерувати. В такім разі мешканці наймали свої вікна Лондонцям, що бажали близше приглянути ся величності швидко-перемінаючого візу.

Хто зродився і виховався на мості, тому було невисказано

знудно на іншім місци. Говорять, що оден чоловік, що не покинув моста до сімдесят літ і в тім пізнім віку перенісся на село не міг спати, бо не знана для него тишина і спокій переймала його страхом. Вкінці висохлий, подібний до кістяка або мари, вернув до своєї вітчини, де шум хвиль морських, з огульшуючим вереском на мості, уколисали його сейчас до солодкого сну.

В тім часі міст лондонський давав рівнож своїм мешканцям «поглядову науку», бо на брамах мосту видно було страшну річ: кілька голов знаменитих мужів, що їх нині стратили, стреміло на зелізних колах.

Гендон мешкав в малім заїзднім домі на мості. Коли зближався до тої маленької гостинниці із своїм новим знакомим, непривітний голос закричав:

— Но, чайже здибав тебе! Не так легко другий раз утічеш від мене, тим більше, що на будучність дістанеш добру науку: так бити му, що аж кости поломлю, тоді так довго не треба буде на тебе чекати...

Ту хотів Джан Канти зловити хлопця своєю величезною долонею, але Майлс Гендон станув між ними обома і сказав:

— Чекай, товаришу. Чого так дуже сіпаєш ся?
Яке право маєш до хлопця?

— А ти чого мішаєш ся до чужих справ? Знай, що се мій син.

— Він бреше! — крикнув з гнівом молодий король.

— Ти мій відважний хлопче, — і я вірю тобі хоч би ти був хорий на умі. Чи той огидний волоцюга є твоїм батьком, чи ні, — мені все одно. Як бажаєш остати при мені, то певно не дам тебе на таку наругу, якою він тобі грозить.

— Я його не знаю... він проймає мене ляком, волів би я умерти, ніж йти з ним...

— Як так, то все полагоджено, тож нема що далі говорити.

— То доперва побачимо! — крикнув Джан Канти і силою хотів відтрунути Гендона а хлопця зловити.

— Не дотикай ся його, ти вироде! — крикнув Гендон і під

ніс до гори шаблюку, — бо так всаджу тебе на вістрє, як гуску на рожен.

Канти відступив ся.

Слухай, — говорив далі Гендон, — потрафив я боронити хлопця, коли ціла товпа людий до тебе подібних знущала ся над ним, а може й бажала його убити. Чиж гадаєш, що видам його тепер на гіршу ще судьбу? Коли-б ти був його батьком, що я уважаю за брехню, то ще добродійством для хлопця була-б нагла смерть, місто житя з такою, як ти, дикою звіріною. Забираї ся відсі, терпеливости у мене брак тай много не люблю говорити.

Кленучи і відгрожуючи ся зник Джан Канти серед товпи. Гендон замовив в гостинніці на долині іду і пішов з хлопцем на сходи, ведучі до його маленької кімнатки, що їх хлопчинауважав за безконечно високі. Лихий, деревляний тапчан і кілька убогих знарядів заповняло невеличку кімнатку, освіченну слabo двома лоєвими съвічками.

Молодий король так був охлялий і змучений голодом, що ледви доволік ся до ліжка і сейчас положив ся. Від передполовудня попереднього дня був раз-у-раз на ногах, не їв нічого; а тоді була вже третя година рано.

— Збуди мене, прошу, як стіл буде накритий! — шепнув і сейчас заснув.

З усьміхом глянув на нього Гендон і сказав півголосом:

Но, прошу, — хлопчина не питає о позволені а розпоряджає моїм мешканем і ліжком, немов би все було його власностю. Помішало ся йому в голові і тому удає князя Валії, алеж і треба призвати, що знаменито відгриває свою ролю. Бі долашне, опущене сотворінє... Імовірно ум його потерпів че рез се, що зло з ним обходили ся. В мене найде він правдивого товариша і я його виратував, бо припав мені дуже до серця. Люблю справді того малого хлопчину, що говорить так съміло. Як відважно ставляв ся проти товпи! А як ніжні, праильні є його черти, коли сон усунув з них тревогу і біль. Буду старав ся вилічити його з хороби, що мучить його, — буду старав ся вилічити його, — буду, мов старший брат ним опікувати ся,стеречи і учити. А як хто схоче йому щось злого

зробити, най передтим замовить собі домовину, буде її потре бувати, хоч би мене мали за се спалити.

Похилив ся над хлопчиною і приглядав ся йому милосер ним зором. Великою, темною долонею погладив легко личко спячого і відсунув з чола поковдане волосє. Молоде тіло за дрожало, якщо його діткнув ся, а Гендон шепнув сам до себе:

— І я даю йму так лежати а нічим не накриваю його! Лиш мушчина може щось подібного зробити! Хлопя може захорувати! Алё-ж, як се зробити? Коли-б його піднести, щоб витягнути ковдру, то ще пробудить ся... — Поглянув довкруги по кімнатці, але у ній не було нічого такого, що можна би було ужити на окрите. Зняв отже свою одіж, накрив хлопчину і сказав сам до себе:

— Я привик до легкого одіння, студінь мені не зашкодить. Великими кроками ходив по кімнаті, щоб розігріти ся, і говорив сам до себе:

— Здається йому серед божевілля, що він князь Валії — а тепер цікаве, коли-б то уроєнے тревало тепер, коли правдивий князь Валії став королем... Єсли мій батько ще живе, як се було перед сімома літами, коли мене вигнали за границю, то він се для мене зробить, що прийме під свій дах безталанного хлопця. Мій найстарший брат, сердега Артур, зробив би то само, але брат Гю..., йому розбив би я голову, а не зніс би, щоб він мішав ся до тої справи. Так! Виберемо ся в дорогу до дому і от сейчас.

Слуга приніс дві паруочі миски і поставив їх на столі і присунув два крісла і відійшов, бо привик до того, що такі смірні гості послугувати муть собі самі. З стуком замкнув двері, аж хлопець пробудив ся. Швидко зірвав ся і сів, розглядаючи ся свободно довкола. Алеейчас засумував ся і шепнув:

— Ох, леле, се був сон, — змилосерди ся, Господи, над мною.

Запримітив сейчас, що був прикритий теплою одіжю і поглянув на Гендона видимо перезяблого і сказав, оціняючи його посвячене:

— Ти добрий, дуже добрий для мене. Возьми тепер свою одіж і убери ся, бо вона мені вже не потрібна.

Підніс ся з ліжка, підійшов до умивальні і задержав ся. А Гендон сказав весело:

— Швидко берім ся до їди. Побачиш, що їда і кількагодинний сон поставлять тебе знов на ноги.

Хлопець не відказав, дивив ся на товариша із здивованем, майже з нетерплячкою. Гендон не знаючи, чого хоче, спитав:

— Może що тобі бракує?

— Мій добрий приятелю, — хочу умити ся.

— Гаразд, пощож мене просиш о позволені? Що я лиш маю, то є до твоїх услуг.

Непорушно стояв хлопець ще хвилю, опісля нетерпливо тупнув ніжкою об долівку. Здивований Гендон спитав:

— Що се має значити?

— Прошу-ж тебе, налий мені води.. На що-ж маю се, говорити?

Гендон з трудом здергав ся від реготу.

— Ну, се чайже дивно, — шепнув до себе, приступаючи швидко, щоб сповнити приказ зарозумілого хлопця.

Мовчки стояв біля нього і на поклик: »Швидко... ручник!« — подав йому ручник, що висів перед ним. Опісля прибрана його дитина сіла собі спокійно, а він сам умив лице. Але коли хтів сісти коло стола до їдженя і брав вже за крісло, закликав хлопчина:

— Чекай, як съміеш сідати в присутності короля?

Того було вже Гендонови за богато; але таки сейчас доброма поконала нетерплячку.

— Божевілля сего бідолахи поступає з біgom випадків, — шепнув до себе. — Годить ся з публичними справами держави — тепер має ся він за короля! Щож мені робити? Найліпше вдоволити його забаганки. Справді, він вислав би ще мене до Товру.

З легким усьміхом відсунув назад крісло від стола, станув за своїм гостем і послугував йому так етикетально, як лиш міг.

На щастє молодий король, під час їди, більше думав о заспокоєнню голоду, чим о належних йому почестях; а коли трохи наїв ся, забажав чим розірвати ся.

— Як добре я зрозумів, ти називаєш ся Майлс Гендон, правда? — спитав.

— Так »Сайр«, відповів Майлс, що сказав до себе:

— Як маю уступати перед його божевіллем, то треба се робити в цілості і може се його уздоровить. Средства, ужиті лиш в половині, нічого не варта і буду його отже звати »Сайр« і »королівська величність«.

Молоденький король випив з приятностію другу шклянку вина і сказав:

— Хотів би я пізнати близьше — розкажи мені історію твоєго жтя. Ти є відважний і поводиш ся, мов шляхтич. Якого ти роду?

— Належимо, найясніший пане, до низшої шляхти мій батько одержав гідність баронета за хоробрість у бою. Він зветь ся Річард Гендон, з Гендон Гал, що лежить біля Монк Гал в Кент.

— Імя се вийшло мені з памяти... говори далі і розказуй історію твого жтя.

— Не богато маю до говореня, однак задля браку лучшої розривки для Вашої королівської Милости, можу своїм оповіданем заповнити якої пів години. Мій батько є богатий і має благородне серце. Мати моя умерла тоді, як я був ще малою дитиною. Маю двох братів: старший Артур, подібний до батька, а наймолодший з нас, Гуго, вже від молодих літ показував свою нужденну душу, був зрадливий, зіпсований і хитрий — скажена гадина! Не пригадую собі, щоб він коли був іншим і таким лишив я його перед десятьма роками. Мав він тоді дев'ятнайцять літ і був вже скінченим лотром. Я мав двайцять літ, а Артур двайцять оден. В нашій хаті мешкала наша своячка, лейді Едіт, шістнайцять-літна, хороша дівчина, сирота; її батько був графом і лишив її чимале майно і вигаслий титул. Мій батько був її опікуном. Я любив її і вона мене любила взаємно, але вже в колисці заручили її з Артуром, а батько не хотів ломити приречення і угоди. Артур однак полюбив іншу дівчину і заохочував мене, щоб я був вірний своєму чутю і витревав, доки з бігом часу не удасться нам уложить наших справ так, як ми того бажали. Гуго говорив також, що любить

Едіт, але він бажав лише мати її майно. Всі знали о нім, що він все інакше говорить, а інашке думає. Однак мимо його хитрості не удавалося йому перетягнути дівчину на свою сторону, але за то цілковито удавалося йому ошукати батька, що найбільше його цінив, любив і вірив йому. Може тому, що се була його наймолодша дитина, тай, що всі його не зносили — а може зрученість Гугона спричинила ся, або його вимова тай справність в удаваню і брехні. Старі люди легко дають ся увести під хлібством і облудною ніжностю. А я був дикий, гордий і незломний. Ніколи не робив я зла другому, хіба собі тим шкодив, ніколи не поповнив нечесного, неморального діла. але брат Гуго надіявся, що мене усуне з дороги... але я розказую надто обширно, то може й нуджу Вашу Величність. Коротко говорю: Гуго успів моїх блуди представити в очах батька злочинами. Найшли в моїй кімнаті шнуркову драбинку, що її підкинув тайно Гуго, і він і підкуплені слуги переконали батька брехливими доказами, що я бажав увести Едіт і оженити ся з нею проти батькової волі. Батько тоді рішив, щоб я покинув родину хату на три роки, а навіть, щоб я забирається з вітчини і думав він, що час вигнання зробить з мене хороброго жовніра і научить розуму. За час моого вигнання боровся я в борbach на суші, зносив терпеливо недолю і всілякі нещасти. В одній борбі дістався до неволі і сім літ пересидів в заграницній тюрмі. Відвагою і хитростю утік з тюрми з порожніми кишеньками і в нужденнім одінню, тай навіть недогадую ся, що діялося протягом тих сім літ в Гендон Гал, тай що сталося з його мешканцями. І на тім конець, »Сайр«, моя нецікава історія скінчена.

— Нечесно, підло поступили вони з тобою! — закликав молодий король з близкучими очима. — Але я присягаю на святий хрест, що ти мусиш осягнути справедливість. Се сказав король.

Оповідане Майлса розвязало язик молодому хлопчині; з великим обуренем розповів він свою недолю, всі обставини, що товаришили їй. Як скінчив, подумав собі Майлс в душі:

— Яку він має живу уяву! Справді в тій дитині є незвичайний дух; чи він здоров чи хорій, то інший не потрафив би видумати так довгого оповідання і так второпнно сповісти. Безта-

ланний! Ти маєш съвітлий, хоч помішаний ум і любо менї, що тобі принайменше не бракне товариша, захисту, як довго жити му. Тай поздоровіти він мусить, се розумієтъ ся, а коли він колись стане славним, то з гордостю скажу: Він належить до мене, я пригорнув до себе бездомного жебрака і відгадав, що він має незвичайні спосібності — і бачите, я мав слушніст.

Задуманий якийсь час, спокійно сказав король:

— Ти виратував мене від нещастя, від огидних зневаг, освободив мое жите а тим самим корону. Така прислуга мусить мати свою нагороду. Скажи, чого бажаєш, вияви своє бажанє, а як воно є можливе до сповненя, то певно його сповню.

Фантастичне питане розбудило Гендона з його мрій. З початку бажав він лиш подякувати королеви і запевнити, що він сповнив лиши свій обовязок тай ніякої нагороди не жадає, але нараз іньша гадка повстала в нім. Просив отже о позволенє, щоб міг трохи застановити ся над тим бажанем. Король похвалив і сказав, що второпній чоловік не поступає собі з поспіхом в так важких справах.

Майлс розважав.

— Так, — говорив до себе, — так буде найлучше — в інший спосіб не осягнув би я того, а чую по двох трьох годинах, що довше не видержав би. Мушу спробувати, добре, що не за нехав сеї нагоди.

Приkleяк на одно коліно і говорив:

— Дотеперішні мої прислуги є беззвартісні і без значіння, — я сповнив лиши, Сіре, обовязок підданого. Коли-ж Ваша королівська Величність хоче мене за се нагородити, то посмію скати свою просьбу. Як се відомо Вашій Величності, була велика незгода перед чотириста роками між королем Англії, Іваном, а королем французьким. Рішено тоді, щоб сю справу полагодив публичний двобій двох лицарів, а побіда одного з них, чи то Француза, чи Англійця, буде немов Божим судом. Оба во лодарі і король еспанський мали бути судіями і съвідками двобою. Коли французький лицар виступив виглядав так єтрашно і, здавало ся, що так є сильним, що ніхто з англійських лицарів не съмів виступити до борби і взяти на себе великої одвічальності. Тоді пригадали королеви Іваневи льорда Коврси, най-

сильнійшого і найвідважнійшого мужа в Англії, що задля судового слідства був позбавлений всяких гідностей і урядів і сидів в тюрмі. Спитали отже його, чи він не виступив би до бою, і сей пристави радо. Коли уоружений виступав на місце двобою, як лиш противник глянув на його хоробру поставу, почув ім'я, що від давна сяло переполох, стратив відвагу і утік. Король Іван не лише вернув лицареви все, що він перед тим стратив, але що більше закликав: »Жадай, хоч би половину королівства, а буде твоє.« А він на колінах, як ось я, відказав: »Мій володарю, дай мені і моїм потомкам той привілей, щоб нам вільно було в присутності короля, накривати голову, як довго будуть королі в Анлії. Ваша Величність знає, що ще дотепер кождий начальник цього роду має право в присутності короля вложить на голову капелюх. Відкликую ся на се і прошу: позволь мені у своїй ласці тай моїм потомкам сидіти в присутності короля Анлії.

— Устань, лицарю, Гендоне, — сказав поважно молодий король, дотикаючи ся його плеча. — Устань і сядь собі. Як довго, котрий будь з англійських володарів носить корону, буде тримати твій привілей.

В задумі ходив король по кімнаті там і наповорт, а Мілес сів при столі, вдоволений із свого помислу.

— Знаменито удало ся мені! — сказав сам до себе. — Довше не міг би я видергати. Вже й так болять мене ноги. Коли-б я не був собі в той спосіб порадив, то може цілими тижнями був би стояв аж до того часу, доки хлопець не відзискає розуму. Так отже-ж став я лицарем в державі »снів і тіний«. Цікаве ста новище для такого прозаїчного ества, як я. Та най Бог боронить, щоб я насьмівав ся з бідняги, що весь то тримає за правду. Але занимаючі прояви його доброти, великолідущності, що так ярко у нього виступає. Сподію ся, що при чужих не давати ме мені того нового титулу, що не дуже годить ся з дотеперішньою мою судьбою тай недолею. Але менше з тим! Нехай мене називає, як хоче, як він вдоволений, то я рівнож.

XIII.

Князь зникає.

Оба товариші чули ся умучені. Сон клейв їм очі.

— Стягни з мене ті лахи! — сказав король, вказуючи на свою одіж.

Гендон мовчки послухав. Положив хлопця на ліжко і накрив старнно. Опісля поглянув по кімнаті і спітав сам себе:

— Знов заняв мое ліжко, — а щож я робити му з собою?

— Ти положи ся коло дверей і сторожи.

Опісля заснув глубоко без mrій і у сні забув на всі терпіння.

— Любa дитина! — шепнув Гендон. — Шкода, що в самій речі не вродив ся королем, бож знаменито грає роля короля.

Розтягнув ся перед дверми і знов сказав до себе:

Після семилітньої тюрми спав я ще гірше. Жалувати ся, було-б образою Господа.

Вже розвиднювало ся, як він заснув. Коло полудня встав, підніс обережно ковдру, під котрою спав хлопчина і шнурочком взяв на нього міру. Ледви скінчив, король пробудив ся, почав жаліти ся на студінь і спітав, що він робить.

— Вже скінчив, королю, — упевнив Гендон. — Мушу тепер вийти і залагодити орудку, але небавом верну. Спи дальше, королю, бо сон кріпити. Позволь, що лучше накрию... так, тепер буде теплійше.

Нім скінчив свої слова, молоденький король запав знов в глибокий сон. Тихо висунув ся Мілес з кімнати, а пів години опісля вернув. Приніс з собою готове убране для хлопця, не зовсім нове, але з тревалої, теплої матерії, добре ще заховане. Оглядаючи уважно своє купно, говорив знов до себе — видимо привичаєний до того самотою довгої тюрми!

— З повною кишени був би я дістав щось луцшого ;але в кишени вітер свище, тож треба до неї приноровити ся... Була раз в нашім місті жінщина... в нашім місті... Здається ся, він рухається ся. Не треба голосно говорити. Бідний хлопчина так обез силений, а нам стеліть ся довга дорога, нехай виспить ся. Убра не досить приличне! правда, ту і там трохи попразити, позашивати. Черевички ще добрі, буде в них і сухо і тепло; може буде

йому й вигідно, бо імовірно ходив до тепер бoso. Коли-б то хліб був такий таний, як нитки і за гріш дістави я їх більше, ніж їх за рік вишию. Ще ту хорошу голку дістав в додатку... Ко-би лиш засилити. До лиха з такою роботою.

В самій річи засилені голки йшло дуже трудно, тим більше, що він держав її кінчиком до гори, а ушком в долину (мущини часто так роблять і робити муть так до кінця сьвіта) і в то ушко намагав по сто разів всунути нитку, але не удало ся трафити. Але Гендон був витревалий, пригадав собі що засилю вав і шив у війську і вкінци побідила терпеливість. Взяв до рук одіж і начав направляти.

Знов півголосом говорив до себе:

— Рахунок мій з господарем вже вирівнаний, разом з ни-нішним сніданем... ще й лишило ся мені тільки гроший, що мо-жу купити два осли і покрити конечні подорожні видатки, нім зз два-три дні станемо в країні добробуту, Гендон-Гал.

...Вона мене любила... почав съпівати. — Боже мій! знов у-колов ся в палець. Но, менше з тим... се для мене не новість, але таки се не належить до приятностей. Небавом скінчить ся вже моя праця і недоля.

...Вона любила мужа горячо,
любила вірно...

...Ах, якжеж я позашивав!

Підніс одіж в ~~гору~~, приглядав ся її і подивляв свою роботу.

— Справді, при таких хороших і грубих штиках, дрібнень-кі кравецькі стібнівочки виглядають нужденно.

...Вона любила мужа горячо,
любила вірно...

А иньший подбав її...

— Вже конець моїй роботі. Тепер збуджу його, уберу, змию, нагодую і піду з ним до Лонтварку, до гостинниці... По-звольте, милостивий государю! Не чує... Мушу діткнути ся його посвяченої особи. Гей, щож се є?

Відкинув ковдру — хлопця не було в ліжку — десь зник. Остовпів і оглянув ся довкруги себе Мілес і побачив, що нема рівнож й жебрачого одіння його хлопчини. З гнівом закликав господаря, коли як-раз увійшов слуга з сніданем.

— Говори сейчас, ти, чортове насінє, або убю, як собаку!
Де хлопець, що з ним стало ся?

Слуга так перелякав ся, що і забув язика в руті. Аж по хвили сказав.

— Лиш ви вийшли з хати, прибіг сюди якийсь молодець і сказав що то ви його прислали, щоб хлопець йшов сейчас до вас, до Лонтварку. Я завів його сюди, а він збудив хлопця і скав йому ваш приказ. Ваш товариш не був радий, що його будуть так вчасно і сказав, що лучше було-б, коли-б ви самі по нього прийшли а не когонебудь посилали, але зібрав ся скоро і пішов з чужим чоловіком, і... і...

— І ти туман вісімнайцятий, бо легко тебе ошукати. Варта тебе повісити на шибеници! Але може ще нічого не стало ся, може хлопцеви нічого не зробили. Спішу за ним. Тимчасом накрий до стола. Пожди! Ковдра була так уложеня, немов би хтось лежав під нею. Чи се случайно?

— Не знаю добродію, але я бачив, що незнакомий щось робив коло неї.

— Чорт би му ся в печеню всадив! Так, він се зробив на то, щоб мене ошукати і зискати на часі. Чи він був сам?

— Саміський, добродію!

— Чи ти певний?

— Певнісінький.

— Піди лиш до голови по розум і нагадай, чи в підсінію не чекав хто другий.

Слуга погадав трохи і сказав:

— Сюди прийшов сам, але пригадую собі, що чоловік підозрілий вибіг нечаянно з якогось кутка і зближився до обох, як йшли мостом...

— Щож далі, говори! — закричав нетерпеливо Гендон.

— Оба зникли в товпі і більше я їх не бачив. В тій самій хвилі закликав мене мій господар і насварив, він гнівав ся, що я забув, замовити баранячу печенью. Я, очевидно так тому був винен, як новонароджена дитина, клену ся на всіх съвтих, але...

— Забираї ся, тумане! Твоє базікане допроваджує мене до божевіля. Пожди. Де біжиш? Не можеш тихо постоити? Чи оба пішли до Лонтварку?

— Певно ,добродію. Що знов до баранячої печені, то новонароджена дитина не може бути більше невинна.

— Ти ще ту, ще теревениш? Забирає ся, бо задушу!

Слуга утік. А Гендон збігав зі сходів так швидк¹, що нараз перескачував два ступні.

— То зробив певно той драбуга ,що передтим говорив, що хлопець його сином, — говорив до себе. — Вже я тебе стратив, моя безталанна, божевільна дитино — як страшна гадка — якраз тоді, коли я тебе дуже собі вподобав. Ні я мушу тебе віднайти ,хоч би мав перешукати цілу Англію. Ні, бідна дитино, не виречу ся тебе, мушу спішити. Наш сніданок най ідять щурі, я й так стратив апетит.

Швидко біг серед крикливого натовпу на мості. А йдучи, говорив собі усміхаючи ся:

— Нерадо йшов, думаючи, що Гендон каже його кликати до себе, але таки пішов. Мій любий хлопець! До кого іншого був би так не пішов, то знаю.

XIV.

»Король умер« — »най жиє король«.

Того самого дня Томко Канти пробудив ся з глибокого сну. Довкруги було ще темно. Лежав хвилю мовчки і намагав упорядкувати, роз'яснити власні помішані думки і вражіння, опісля сказав півголосом, але весело:

— Но, тепер вже мені ясно. Богу дякувати пробудив ся. Журба й примус никнуть, а вертає свобода. Слухайте, Ганно й Марійко, вилізьте трохи з мерви і ходіть сюди, розкажу вам сон так шалений і довгий, що може ніколи ще людській дитині не зіслали такого сну нічні духи. Ганно й Марійко! де ви?

Якась стать станула коло него а голос смирний спитав:

— Чи волиш що прикасти, милостивий володарю?

— Моїх приказів хочеш слухати? О, Господи! Я знаю сей голос. Скажи хто я є?

— Вчора вечером був ти, пане, князем Валії, а нині королем Англії, моїм найянішшим паном.

Томко скрив голову в подушках і сказав жалібно:

— То се був сон! Йди спати, мій приятелю, а мене лиши з

моїм смутком.

Заснув знов і мав сон, що його ущасливив. Видавало ся йому, що є літо і він бавить ся на леваді Годомана. Нараз показався перед ним карлик, високий ледви на одну стопу з червоною бородою і великим горбом. »Гляди в землі під тим деревом!« приказав. Томко вислухав і найшов двайцять зовсім нових, лис кучих феників. Та не конець на тім. Карлик говорив далі: Я знаю тебе гаразд! Ти чесний хлопець, тож небавом будеш свободний від журби. Гляди ту в землі кожного семого дня, а викопа єш все такий сам скарб: дванайцять нових феників. Мовчи лише — і бережи тайни!».

Карлик зник, а Томко побіг з своїм майном до Оффал-Корт і дум вдорогою: »Від тепер давати-му батькови що-дня одного феника і він гадати-ме, що я вижебрав, буде з того радий тай перестане мене бити. Одного феника нэ тижденъ дам доброму священикови, бо він менѣ учить; мати, Ганна і Марійка поділять ся рештою. Вже не терпіти-мено голоду, уберемо ся лучше і будемо свободні від журби і побоїв!«.

Безнастансно, у снї, біг домів і з лискучим зором, умучений поспіхом, прибіг до нужденної кімнати, кинув матери чотири феники і закликав: »Мамо, — се для тебе — і для Ганни й Марійки. Ті гроши роздобув я в чесний спосіб ,не украв я їх ,ані не вижебрав.

Здивована і урадована мати пригорнула його до серця, розпитувала...

— Вже пізно, чи схоче Ваша королівська Величність устати?

Ах такого питання він не ждав! Сон зник і Томко пробудився! Коли отворив очі, побачив перед своїм ліжком на вколішках першого шамбеляна ,в съвітлім строю... Сейчас пропала вся його радість, що її навів сон. Бідний хлопчина зрозумів, що не перестав бути вязнем. Кімната наповнила ся до половини дворянами і всі мали на собі голубі плащі, бо тоді голуба краска була ознакою жалоби. Висші королівські слуги були рівнож на своїх місцях, а Томко з тревогою глядів крізь шовкові занавіси ліжа на сей съвітлий збір.

Тепер почала ся важна справа убирання короля: кождий дворянин в тім часі, оден по другім клякав перед самим королем, висказував йому свою почесть, або жаль по причині тяж-

кої втрати. Зараз з початку подали його сорочку начальному слузі, він віддав другому, той знов шамбелянови. Опісля персіяша вона до льорла-маршалка двора, великого шамбеляна, льорда-адмірала англійської флоти, архієпископа з Кентербурі аж вкінці дійшла до рук першого шамбеляна, що вложив її на Томка. Бідному лопчині видало ся, що так при огни подають оден другому коновки з водю.

При убиранню кожної частини убрання заховали ту саму торже ственну форму, а бідний Томко лиш мучив ся і нудив ся. Був райдій, коли його шовкові пончохи відбули вже цілу дорогу, думаючи, що тепер послідує вже свобода. Але надія заевла. Вже перший шамбелян мав в руках пончохи і хотів наложить їх на ноги Томка, коли нараз збліїв і в тій хвили почевронів знов. Здивований спитав поважно: »Погляньте мільорде?« — і віддав пончохи назад в руки архиєпископа, що, киваючи головою, подав дальше і напів з роспектою, повторяючи ті самі слова, подавали собі їх високі достойники приписаною чергю, аж вкінці дійшли до великого конюшого, що смертельно блідий, закликав з переляком: »Пробіг, в пончосі Єго королівської Величности розпороло ся одно очко. Мехай йде до тюрми сей, що робив її«. Змучений, опер ся великий конюший на рамя великого ловчого, аж вкінці принесли другі пончохи.

Кожда однак річ має свій конець — і Томко Канти вийшов по якімсь часі з ліжка. Призначений до того дворянин налив в мидницю води до митя, інший подав губку й мило, третій руничник а вкінці дістав ся Томко в руки королівського фризиера. Коли сей майстер покінчив своє діло, коли убрали Томка в одінє й плащик з голубої китайки і вклали на голову шапочку з довгими перами, виглядав стрійно, мов панночка. Опісля попровадили його панове на сніданє, а кождий, коло котрого переходив, йдучи крізь салю, згинав перед ним коліно.

По сніданю пішов, окружений прибічною дружиною, зложеню з п'ятьдесят шляхтичів до престольної салі, щоб залагодити там важні державні справи. Льорд Гертфолд, його »дядько«, стояв біля престола, щоб в потребі помагати »королеви« радою.

Поперед увійшли достойники, що їх померший король на-

значив до виповнення свого завіщання. Вони просили, щоб Томко потвердив се розпоряджене (тоді не було ще льорда протектора держави). Архієпископ з Кентербурі відчитав постанови до тично величного похорону помершого короля і закінчив відчитанем імен тих, що мали сповнити завіщане. Були се: Архієпископ, льорд-канцлер, Віліям льорд Ст. Джан, Джан льорд Рапел, Едвард граф Гертфолд, Джан Леслі і Катберт, епископ з Даргам.

Томко давно не слухав веж, бо думав про одну річ, прочитану в попереднім звіті, що для него була незрозуміла. Звернувся тепер до льорда Гертфолда і тихос спитав:

— Котрого дня має бути похорон?

— 16-го слідуючого місяця, найясніший монарх.

— То глупо! По-що так довго відкладати?

Звичаї королівського двора були чужі для него, бо він бачив в Оффал-Корт, що там як найскорше виносили трупа з кімнати. Льорд Гертфолд успокоїв його кількома словами.

Опісля увійшов оден з державних секретарів і просив, щоб король потвердив постанову тайної ради, що завтра о 11-ій годині міє бути торжественне приняття послів чужих держав. Томко поглянув допитливо на Гертфолда, а сей сказав тихо:

— Нехай королівська величність потвердить сю постанову; посли бажають висказати співчути своїх монархів по причині тої втрати, що навістила нашу державу.

Томко послухав. Інший секретар державний прочитав опісля виказ видатків двора помершого короля. Сума виносила за оден піврік 28,000 фунтів штерлінгів.

Томкови забракло віддиху, коли почув ту суму, тай коли дізнав ся, що не заплачено ще 20,000, а королівська скарбниця порожна і що 1,200 слуг просять о заплату, а не дістають її. Сей час сказав хлопець се, що думав:

— В той спосіб йдемо до загибелі, річ ясна. Позвольте мені мешкати в меншим домі, тай відправте всю злишну слушбу. З того мати-му ще й ту користь, що позбуду ся непотрібних, напрасних а нудких услуг, що хіба куклі могли-б догодити, бо вона не має розуму тай нічого собі сама не в силі зробити. На

площи рибній, в Біллінгсгейті стоїть невеличкий мешкальний домок...

Сильне стиснене руки привело його до съвідомості свого положеня, тож замовк. На перший погляд ніхто не чув його не розважної мови, тай немов її не розумів.

Інший секретар повідомив, що померший король своїм завіщанем надав графови Гертфолдові гідність княжу, а його братови, Томови Сімор гідність пара державного, а сина Гертфолда учинив графом. Кількох інших достойників державних підніс рівнож в гідностях, а тайна рада хоче 16-го лютого на окремім засіданю потвердити ті постанови. А позаяк небіщик король сказав точно, з яких фондів мають збільшити ся пенсії для вивищених достойників, а тайна рада знає бажаня помершого в тім напрямі, уважає отже за відповідне дати Сіморови 500 фунтів в земельній послости, так само 800 фунтів річно синови Гертфолда, а крім того 300 фунтів з доходів того епископства, що найскорше опоржнить ся, — если лиш король на се згодить ся.

Ще трохи, а був би Томко виступив з тим, щоб перше поплатити довги небіща - короля, ніж тратити безповоротно такі суми, але на час второпній Гертфолд діткнув ся рамени його і Томко, хоч в душі нерадий, потвердив мовчки ті постанови. Нараз повстала в нім нова гадка: если він має право роздавати достойнства, то чому ж не має своєї матери займенувати княгинею на Оффал-Корт і не дати їй відповідного майна? Але так само швидко, як подумав, так і залишив тої гадки. Хоч звав ся він королем, але ті горді панове і сиві достойники панували за него. Для них його мати була лиш уявою його хорого мозку. Слухали би і не вірили-б, а опісля післали-б хіба по лікаря.

Нудне засіданє тягнуло ся далі. Численні просьби, патенти, оголошеня слідували раз-у-раз і треба їх було залагодити одні по других, аж Томко зітхав: »Чим образив я так Всевишнього, що позбавив мене воздуха, свободи і сонця і так строго покарав, що зробив з мене короля?« Голову перехилив на рамя і справи державні мусіли бути здержані, бо задрімав представитель найвищої влади. Мовчки стояли хвилинку достойники

довкруги престола, але мусіли перервати нараду, бо хлопець заснув.

Більше веселу годину перевів Томко того передпівдня за позволенем своїх опікунів Гертфолда і Ст. Джана, однак обі княгині були сумні задля нещастя, що навістило королівський дім. Опісля слідували відвідини княгині Марії, що для него тому були хороші, бо коротко тревали. Ледви хвилинку остав на самоті, коли увійшло до него високе, може 12-літнє хлопя. Він був убраний чорно, з коронками на шиї, а руки були білі, мов сніг. На знак жалоби носив сину стяжку крізь плечі й грудь. Несъміло, з відкритою головою, прийшов і вкліякнув перед Томком на одно коліно. Томко сидів спокійно і приглядався вкінці сказав:

— Устань хлопчику, що ти за оден? Чого бажаєш?

Хлопчина підвів ся, успокоїв ся, але був таки сумний.

— Як то, не пригадуеш собі мене, мільорде? Томко, я є твоїм хлопцем до битя!

— Моїм хлопцем до битя?

— Так милостивий володарю, — я Гамфрей Марло.

Томко не міг відгадати, хто се є і його опікуни не говорили того, Прикро йому стало, що не знав, як і що говорити. Чи має удавати, що знає хлопця, котрого кожде слово вказувало йому,, що ніколи о нім нічого нечув? Ні того він не потрафить. Але знов інъша г дка прийшла до голови: чи ж такий случай не може повтарятися що-дня, тепер, коли важні справи наказують Гертфолдови і Ст. Джанови відходити від него? Тим більше, що вони оба мали виконати завіщанє. Конче треба, що він сам розчовпав, як має заховати ся в подібних случаях. Треба спробувати порозуміти ся з тим хлопчиною; може він придастися ся на що. В задумі потер чоло рукою; опісля сказав:

— Здається мені, що мушу тебе знати, але мій ум налягла хороба...

— Бідний мій пан! — закликав хлопчина, а в душі погадав: »Отже-ж се правда, ще мені говорили — він має помішаний розум. Нещасний! Але строго наказали мені, щоб не давати по собі пізнати, що пізнаю в нім якусь зміну. Треба мені се памятати.

— Цікаво, як від кількох днів мене заводить память! — ска

зав Томко. — Не зважай на се, мені вже лучше. Часом вистане для мене одна вказівка, щоб пригадати собі знов імена і обста вини, що на них я забув, (передовсім осіб, що про них ніколи не чув) скажи, чого хочеш?

— Се річ дуже малої ваги, милостивий королю, що про ню бажаю говорити, але, як зволиш, то відважу ся Перед кількома днями було три ошибки в грецькій задачі, що королівська величиність написали, чи пригадуєш се собі?

— Гм, може бути. (Трудно мені так рішучо говорити неправду і — коли-був написав грецьку задачу, то було-б у ній не три, але трийцять ошибок). Так говори далі.

— Учитель гнівав ся, що се було дуже неуважно й недбало зроблено і говорив, що за се мене вибє.

— Тебе вибє за се, що я поробив ошибки? — закликав Томко так здивований, що забув про всяку осторожність.

— Ваша королівська Величиність забувають, що все мене бують за те, як учитель не вдоволений з Вашої відповіди або задачі.

А, так... я й забув. Маєш мене учити поза годинами лекцій; коли я отже не умію, то учитель гадає. що ти не сповнив свого обовязку....

— О, милостивий королю, що говориш? Я, найнизший з твоїх слуг, мав би тебе учити?

— За щож отже карають тебе? Розвяжи загадку? Чи я божевільний, чи ти? Говори скорше.

— Ласкавий королю! Се чайже ясне й зрозуміле! Ніхто не сьміє сварити ~~або~~ бити посьвяфеної особи князя Валії, а як він завинив, то я відбираю кару — се прецінь справедливо й слушно і се моя служба і з неї жию.

Томко глядів із здивованем на хлопця опісля погадав:

— То дивно, що не наймають кого, щоб за мене чесати і убирати! Коли-б так робили, то радо взяв би я на себе в заміну буки і за ту заміну подякував би Богу.

А голосно сказав:

— Чи вже одержав ти кару, що нею тобі загрозили?

— Ні ласкавий королю. Нині доперва мають мене бити і може з тим здергуть ся тому, бо уважають се за невідповідне

під час теперішної жалоби. Не знаю, але відважив ся я прийти.. тай пригадати на обіянку.

— Що поговорю з учителем і охороню перед буками.

— А ласкавий король пригадує се собі?

— Як бачиш, моя пам'ять мені вертає. Будь спокійний, твої плечі не знати-муть буків.. я вже о се постараю ся.

— Найсердечнійше дякую! — закликав хлопець, згинаючи коліно. Може я й так відважив ся за богато, але...

Гамфрей замовк, але Томко заохотив його, щоб съміло говорив далі і запевнив, що як-раз є так розположений, що радо все для него зробить.

— Позволь мені отже, ласкавий королю, висказати се, що мені лежить на серцю. Ти вже не князь Валії, але король і твоїй волі ніхто не посьміє супротивити ся. Від тепер певно не будеш томити ся нудкою науковою, кинеш книжки в оіонь і приятнійше будеш переводити час. Тоді я пропащий тай мої сироти сестри.

— Пропащий? Чому ж, прошу тебе?

— Мої плечі дають мені хліб, ласкавий королю. Як плечі не будуть биті, то умру з голоду. Як занехаєш наук, то я вже злишний, бо тоді не потребувати-меш хлопця до битя. О не відганяй мене!

Його сум зворушив Томка глубоко. З королівською гідностю закликав:

— Успокій ся, бідний хлопче, твій уряд лишить ся тобі і перейде на твоїх потомків.

Витягнув свій меч діткнув ся плацом плечі хлопчини і скав:

— Устань, Гамфрей Марлов і від тепер будеш найвищим заступником у відбираню буків за князів королівського дому. А уряд твій буде наслідний. Розжени свій смуток! Я знов заберу ся до книжок і так лихо буду учити ся, що в троє збільшиться тобі твою пенсію, бо часто будеш мусів »урядувати«.

— Сердечно складаю подяку, достойний королю, твоя великолодушність переходить всі мої найсьмілійші мрії, цілий мій рід буде щасливий.

Томко мав тілько второпноти, що спостеріг, що хлопчина

може бути для него хосенним. Заохотив Гамфрея, щоби далі розказував про себе, а тому не треба було говорити два рази. Тим більше, що здавало ся йому, що причиняється до уздоровлення короля і тим дуже радував ся. Томко слухав його радо і здавало ся, пригадував собі ті численні обставини і случаї разом пережиті то в салі науки, то в кімнатах князя, про які Гамфрей розказував без кінця. По цілогодиннім розговорі, Томко набрав тільки вісток, для него вельми цінних, про двірські звичаї і особи. Рішив отже-ж частійше черпати з того жерела і приказав, щоб Гамфрей мав все до него вільний вступ, як лиш monarch не мати-ме важніших справ. Коли »хлопець до битя« відійшов, явився льорд Гертфолд, щоб знов мучити Томка.

Льорд висказав переляк членів тайної ради, щоб не ширитися серед суспільності надто пересадні вісти про стан здоровля короля і не діставалися відсі за границю. Тому найліпше буде, єсли король за кілька день зачне публично обідати, Здоровий вигляд короля, його руки, повні відваги й сили, його поведене королівське придусять певно подібні поголоски, — як вони в самій річи істнують.

Обережно, як коли-б лиш помагав його памяти, познакомив його граф із всіми церемоніями в таких случаях. З дуже мілим для себе здивованем запримітив, що Томко зовсім не потребує сеї помочи, бо досить знає й памятає. А були се відомості з розмови з Гамфрей-ом. Томко мовчав очевидно о жерелі своїх відомостей.

Граfi видячи, що пам'ять короля поліпшила ся, старалися випробувати її всілякими, ніби случайними питаннями. Деякі відповіди випали добре, бо дотичили вони того, що він чув від Гамфрея. Урадуваний льорд сказав весело:

— Коли-б Ваша королівська Величність трохи лих напружили увагу, то я певний, що вияснила-б ся справа зникнення великої державної печатки. Вчера се було важне, нині трохи байдужне. Чи не може собі ласкавий король пригадати, що сталося з тою печаткою?

На се питане не був Томко приготований. Не мав він поняття о тій печатці. Хвильку подумав і спітав:

Як виглядала та печатка мільорде?

Гертфолд зірвав ся здивований, опісля сказав сам до себе: «Знов опустив його розум і помилив ся я, що хотів, щоб він глубше застановив ся.

Зручно звернув мову на інший премет», щоб освободити Томка ві »нешансної печатки«, і се удало ся йому цілковито.

XV.

Томко царствує.

На другий день приймав Томко торжественно послів заграничних держав. Кожного окружала стрійна дружина. Зразу пишні строї голубили око і будили все живу йому уяву; але коли се тревало надто довго, зачали мучити промови і на місці приятності наступила нудьга. Томко говорив механічно слова, що їх підметував йому Гертфолд і хоч намагав ся сповнити як слід свою задачу, то була вона для него так новою, так чув свою ничтожність, що ледви її довершив. Виглядав, мов король, але не чув ся королем і щиро урадував ся, коли переслухане покінчило ся.

Більшу частину часу мусів »марнувати«, як говорив в собі, на сповнене обовязків королівського уряду. Навіть години посвячені на розривки і забави були для нього тягаром, бо тоді вязали його на кождім кроці приписи двірського церемоніялу. Найприятніші хвилі переводив з своїм »хлопцем до битя«, бо говорив з ним свободно і довідав ся про де-що для себе хосенного.

Третого дня Томкови було вже свободніше. Ставав він певним себе і привикав поволи до нових обставин і окружения. Чув ще гнет золотих своїх кайданів, але завсігди вони йому не робили прикорости. Присутність і поклони могучих панів вже не бентежили його і не стидали, як передтим і з кожною годиною ставав свободнішим.

Четвертого дня одна лиш річ будила в нім ляк: він мав обідати публично. Що правда, на порядку деннім було много важніших справ. Мав проводити раді державній і висказати свої наміри, дати прикази що-до політики, яку має провадити Англія супроти інших держав. Льорд мав бути того дня іменова

ний льордом-протектором, та й інші ще справи чекали на свою чергу. Вже то легковажив собі Томко, а роздумував, кілько-то цікавих очий буде глядіти на него при обіді, який він сам буде їсти тай, які уваги робити-муть люди над його похибками, як їх допустить ся.

Був отже того дня збентежений і прибитий. І не міг розігнати того настрою. Поволи минав ранок; кождий обовязок, що його сповняв, був для него тягаром. Що-раз більше гнобило його вражінє, що він невільник.

Перед полуднем удав ся він з графом Гертфолдом до великої салі послухання і ждав там, аж вибє година, коли мав приняти кількох достойників і великих парів двора. Спер ся на вікно і тужливо розглядав поза крату, що ділить двір від публичної дороги. Як радо був би там піщов, бігав і брав участь у всім, чим лише інтересується ся суспільність. Нараз побачив, що велика товпа народу, зложена з мужчин і женщин і дітвори, тиснула ся напрасно здовж гостинця. Цікавий, як то звичайно бувають хлопці в таких случаях, закликав:

— Хтів-бим знати, що там діється ся!

— Ти король, — відказав Гертфолд, кланяючи ся. — Кажи мені поспитати.

— Добре... радо, закликав Томко. — Часом таки приятно бути королем, хоч нудно, — подумав.

Граф післав слуги і наказав через него офіцірови, що стояв на сторожі, щоб в імені короля здержав товпу і вивідав ся, з якої причини повстало збіговище. Сейчас частина королівської сторожи, убрана в лискучу сталь, вийшла з брами і заступила товпі дорогу. За кілька хвиль повідомили Томка, що публіка провадить сказаних на смерть, мужчину, женщину і дитину, і з'явили злочином заколотили спокій.

Ті безталанні йшли на насильну смерть! Томко не міг знести тої думки, чувство милосердя перемогло у нім всі інші згляді. Не подумав о тім, що образить маєstat закону, ані о тім, що ті виновники може другим що злого зробили і він думав про шибеницю і о тім, що чекає засуджених. Забув, що він є лиш тіни короля, а не правдивим королем, і не застановляючи ся, що робить, закликав приказуючо:

— Приведіть ту засуджених!

По тих словах кров бухнула йому до голови, вже хтів опрашувати ся, але замовк, коли побачив, що ані граф, ані слуга не здивували ся здавало ся, його приказом. Слуга уклонився глубоко, вийшов сейчас, зміряючи до дверей, щоб сповнити приказ. Томко чув з гордостію привілеї своєї гідності і подумав: »Тепер доперва бачу точно, як се представляв я собі, читаючи книжки о. Андрія, — як то хорошо бути князем, що його кождий мусить слухати.

Отворили двері, другий слуга сказав імена, гідність і титул достойників, що мали нині бути переслухані, і вйшли ті достойники, заповняючи салю до половини. Томко майже не зважав на них, бо його гадка звертала ся до тих засуджених. Байдужно опирав ся об спинку престола і поглядав на двері. Ніхто не съмів приступати близше і накидати ся йому і ті, що прийшли, говорили між собою тихо.

Небавом почув ся рівномірний крок військової сторожи, що провадили засуджених перед короля. Начальник приклекнув перед Томком на одно коліно, опісля устав і усунув ся на бік. Засуджені упали на лиці, а сторожа станула за королівським престолом. Уважно придивляв ся Томко сказаним, черти і одінє мущини були йому знані. »Здається ся, — подумав собі, — десь бачив я того чоловіка, але де і коли — не знаю.

Нараз засуджений підніс на нього очі, і сейчас спустив до землі, бо ударив на нього блеск царської величини. Але Томко одним поглядом кинув на його лиці і пригадав собі:

— Так, я його вже бачив, се той чужинець, що одного мрачного і бурливого дня нового року виратував з Тамізи Гілеся Вітта. Се був благородний чин... Шкода, що той чоловік поповнив опісля злочин, що веде його до загибелі. День і годину пригадую собі точно, бо того дня, о одинайцятій годині, негідна баба так мене збила, що всі буки, що їх я коли-будь дістав, були в порівнанні з тими немов пестощами.

Томко казав на хвилю випровадити женщину з дитиною, а опісля спитав шерифа (начальника ст рожі):

— За що його оскаржують?

Урядник приклекнув знов і відказав:

— На приказ Вашої королівської Величності, — той чоло вік отруїв одного з королівських підданих.

Милосердє Томка для винного захитало ся. Однак спітав:

— Чи йому доведено сей чин?

— А певно, Сайр.

Томко відітхнув і сказав:

— Випровадьте його, він заслужив на смерть. Шкода його, бо се відважний чоловік... гм.. так мені здається, бо він на такого виглядає.

Чоловік заломив руки в розпуці і благав короля в коротких, уриваних словах:

— Мій пане й королю, як маєш милосердя для безталанних, змілосерди ся надімною! Я невинний, — злочину не поповнив, що ніхто мені його не докаже... Але я не хочу о тім говорити. Як вирок має бути виконаний, благаю о одну ласку, бо страшна грозить мені смерть.. Милосердя, мій королю й пане... Вислухай мою просьбу, кажи, щоб мене повісили!

Здивований поглянув на нього Томко. Він ждав іншої просьби:

— Господи Боже! Просиш, чоловіче, о цікаву ласку.

— О, великий, ласкавий королю... мене засудили на повільне опускання в кипучу оливу.

— Се страшне! — Томко з переляку майже скочив з крісла, а опісля закликав:

— Нещасний чоловіче! твою просьбу сповнить ся! Так страшно умирати я тобі не дам, хочбісъ і сто людий строй.

Засуджений схилив ся майже до землі і з радостію дякував, а закінчив словами:

— Коли-б ти, королю, мав коли дізнати недолі — най Господь тсбе від неї хоронить — то нехай Всемогучий згадає тоді на ту ласку, що її ти мені учинив і, щоб тебе нагородив, як лише Гін може!

— Мільорде — сказав Томко, звертаючись до графа Гертфолда, чи се можливе в самій річи, щоб того чоловіка засудили на таку страшну смерть?

— Так, ласкавий королю; — така кара призначена на тих, що троять в Німеччині, такою смертію карають фальшивників

гроший. Перевязують в половині шнуром чоловіка і поволі спускають в кипучу олину...

— Мільорде, прошу тебе, не говори; я сего не можу слухати! — закликав Томко, закриваючи руками очі. — Прошу вас, достойні панове, щоб сейчас знести, скасувати сей закон. Щоб вже ніколи так не мучили жадного нещасливця.

З здоволенем глянув на него Гертфолд, він був благородним мужем і мав людське серце, що було рідкостію у тодішніх панів. Він сказав:

— Ласкавий королю! Ти сказав на смерть сей закон своїми благородними словами. Історія говорить-ме про се потомкам, на славу високого твого дому.

Шериф хотів випровадити засудженого, але Томко дав знак, щоб він ще лишився.

— Мій приятелю! — сказав до шерифа, бажаю точніше розглянути сю справу. Засуджений говорить, що вини йому не довели, тож скажи все, що дотичить сеї справи.

— На приказ Вашої королівської Високости: Процес судовий виказав, що сей чоловік увійшов в Айлінгтон до дому, де лежав хорий. Трох сьвідків говорить, що було се о десятій годині перед полуднем, а два інші, що трохи пізнійше. Хорий спав і був сам, а чоловік сей опісля покинув дім і пішов далі. Кілька годин опісля умер хорий серед страшних корчів і конвульсій.

— Чи хто бачив, як він давав хорому трутину, чи може її найшли де?

— Ані одно, ані друге, ласкавий пане.

— Відки-ж знають, що хорому трутину хтось дав?

— Лікарі розуміють добре, тож мають слухність. Зле отроеюно.

Се було дуже важне съвідоцтво, а ще й в тих часах, тож зрозумів се Томко і сказав:

— Лікарі розуміють добре, тож мають слухність. Зле отже-ж є з справою того чоловіка.

— То ще не все, ласкавий пане, — тепер скажу найгірше. Говорять съвідки, що одна чарівниця, котра опісля покинула се місце, давно вже предсказала, що сей чоловік згине від о-

труї. Та жінка говорила, що якийсь чужинець з темним волосем, убого убраний, принесе йому трутину. Той опис годить ся з отсім чоловіком. І се прошу роздумати, що злочин був вперед предсказаний.

В тім часі забобонів, послідний доказ значив много. Томко чув, що не може йому помочи. Єсли треба вірити таким до казам, то засуджений був очевидно винний. Однак шукав ще ратунку для нього і сказав:

— Як маєш ще що до говореня, то кажи.

— Се мені не поможет, ласкавий монарх, хоч буду говорити. Я невинний, але як се докажу? Коби я мав товаришів, то вони посвідчили-б, що я того дня зовсім не був в Айлінгтон і о милю відси, в іншім місці ратував я якраз людське жите, а мене ту оскаржують, що я допустив ся морду. Був я при сходах у Ваппінг, там хлопець упав до ріки...

— Досить! Шерифе, котрого дня і в котрій годині поповне но злочин?

— На Новий Рік, о десятій перед полуднем, найвисший...

— Сейчас пустіть вязня на свободу і се приказує король! — закликав швидко Томко; а опісля сильно почевонів, бо по думав, що може сих слів не висказав з королівською повагою. А опісля додав поволи:

— Се мене дуже обурює, коли подумаю, що на основі недорічних, уроєнь доказів, можна убивати людину...

Легкий шум подиву і почести почув ся в сали. Се урадувало зібраних, що Томко показав тілько бистрости ума і рішучості. Сам акт королівського уласкавленя обходив їх менше, їм не залежало зовсім на одній людині.

— Але-ж король не є божевільний, дух його могучий і ясний. Як мудро ставляв питання і швидко рішив справу. Він такий самий, як перше. Богу дякувати! Хороба його вже уступила. Має силу духа і волі. Буде йти слідом батька!

Так шептали довкруги а до уши Томка доходили облесні слова. Очевидно: се його радувало і додавало йому певності й відваги. Сейчас однак цікавість взяла у него верх над приятними чувствами й думками: хотів він знати, чим провинила ся жінка й дитя, що заслужили на смерть. На його приказ

випровадили переляканіх і заплаканих.

— Що вони завинили? — спитав король.

— Вони оскаржені о великий злочин, а що він ясно доказаний, тож судія засудив їх на шибеницю.. вони продали себе чортови.

Томко задрожав. Йому говорили все, що омерзінє й по-горду треба мати для чоловіка, що так провинив ся. Однак бажав вдоволити свою цікавість і спитав:

— Коли і як се стало ся?

— В грудни, ласкавий королю, о півночи, в розваленій церкві.

Томко знов задрожав.

— Хто був при тім?

— Вони обое, ласкавий пане, — і чорт.

— Чи вони признали ся до вини?

— Ні, пане, — вони перечать.

— Ст же ж відки ви се знаєте?

— Найясніший пане! Кількох съвідків бачило, що вони йшли в ту сторону і се кинуло на них підозрінє, що ще й до того стверджено всілякими доказами. Се є передовсім наглядне, що ужили грішної сили, що її дістали від чорта, на спричинені страшної бурі, що знищила цілу околицю. Більше як сорок съвідків зізнало, що така буря була, а тисячі людей сказали-б, що тоді вони понесли шкоду.

— Тяжке обвинене! — Томко роздумував довго й поважно про сей злочин і нараз спитав:

— А та жінчина понесла також яку шкоду через бурю?

Дехто похилив свою сиву голову на знак притакненя, як почуло ся се мудре питане. Шериф, не додумуючи ся важності сего питання, відказав:

— Так, ласкавий королю, але вони на се заслужили. Буря розвалила їм хату і обое, се є, жінка і дитина лишили ся без даху.

— Здаєть ся менї, що сила шкодженя самому собі за доро-го була-б окуплена. Коли-б за ню дала гріхи, то вже дуже по-крайвдила би себе. А колиб за ту силу дала безсмертну душу

свою і дитини, то була-б одвічальною, не могла согрішити, бо не знала-б, що робить.

І знов сиві голови притакнули тим второпнім словам. А оден з присутніх озвався півголосом:

— Коли-б король, як дехто думає, був хорим на умі, то многим моїм знакомим побажав би я сеї хороби, бо при Божій помочі лихого скористали-б з неї.

— Кілько літ має дитя? спитав Томко.

— Вісім літ, ласкавий пане.

— Чи англійські закони дозволяють такій дитині робити якісі умови? — сказав Томко, звертаючи ся до одного з учених судіїв.

— Ласкавий королю, після наших законів дитина не може щось подібного зробити, бо не має зрілого ума тай не може мірити ся з бистротою старшого чоловіка. Чорт може купити дитину, як воно на се годить ся, але Англієць не може, така угода супроти права була-б неважна.

— Мені видається, що се є нечесно і нехристіянсько, щоби чорт мав в Англії такі права, які не є дозволені Англійцям — сказав Томко з гнівом.

Той цілковито новий погляд на річ викликав у багатьох усьміх, але його не забули і опісля у ширшім двірськім кружку служив він за доказ, що Томко мав ум острий, а стан його здоровля поліпшив ся.

Жінка вже не плакала. Слова Томка пробудили в ній надію, тож дивила ся йому благально в очі. Він се запримітив і почув до неї милосердіє. Вона була така сама, опущена. Він спитав знов:

— А в який спосіб спровадили бурю?

— Зняли з ніг пончохи, пане.

Того Томко не надіявся і цікавість його зросла в горячку. Він закликав:

— Се дивно. І то средство є все успішне?

— Певно, ласкавий королю, як лиш жінщина бажає того в самій річі і скаже відповідне слово, або лиш подумає.

Томко звернувся до жінки і сказав остро:

— Ужий своєї сили, хочу бачити бурю.

Частина присутніх збліла, всі радо вийшли би із салі, але несміли отверто призвати ся до страху. Томко на се не зважав, він думав лише про бурю.

Видячи, що жінка глядить на него із здивованем, закликав скоро:

— Не бій ся, нічого злого тобі не станеть ся. Вийдеш відси свободіно, волос не спаде тобі з голови, як покажеш мені твою силу.

— О, мій пане, я не маю жадної такої сили. Мене оскаржили невинно.

— Бачу, що боїш ся. Не бій ся, нічого злого не станеть ся тобі. Зроби для мене бурю, хоч малу. Не хочу нічого злого, ні чо такого, що мало-би принести комусь лихо. Противно, не жа даю шкідливої бурі. Сповни мое бажанє, а подарую тобі жите, вийдеш свободна з твоєю дитиною. Слово короля буде для тебе охороною в самій державі.

На колінах, з гірким плачем, запевняла безталанна женщина, що жадного чуда не уміє робити. Як радо вона зробила би се, щоб дитину охоронити, але дарма! Вона лише повторяла свої запевнення. Вкінци Томко сказав:

— Вірю, що жінка говорить правду. Коли-бі моя мати була на її місці і мала силу злого духа, то щоб уратувати мене, розбудила-бі сейчас бурю, хоч бі половина держави мала бути через се знищена. Імовірно і інші матери так робили-бі. Йди добра жінко, ти свободна з твоєю дитиною, бо я переконаний, що ти невинна. Тепер, коли ти вже зовсім спокійна, прошу тебе: здійми пончохи, як потрафиш викликати хоч малу бурю, то зроблю тебе богатою.

Бідолашне ество не могло висказати й показати своєї вдячності, задля тої вдячності намагала ся пробувати, чейже сповнить приказ короля. Томко чекав цікаво, хоч не без внутрішнього страху, а дворянини були таки перелякані. Жінка здіймила пончохи собі й дитині, щоб віддячити ся за королівську великодушність і була-бі радо спровадила й землетрясене. Але не удало ся їй навіть хмаринки викликати на небо, — вкінци Томко сказав:

Бачу, добра душо, що ти такої сили не маєш, не муч ся

довше. Йди в мірі. А як коли почуєш таку силу, то згадай на мене і виклич мені бурю.

XVI.

Публичний обід.

Надходило полудне, але Томко не був неспокійний, ні стревожений. Досьвід послідних годин піднесли в нім віру у себе; бідне єство, що жило до тепер в попілі, в протягу чотирох днів привикло до нового оточення більше, чим дозрілій чоловік в чотирох тижнях. Справдила ся отже давна приповідка, що діти незвичайно швидко могуть увійти в нові, для себе чужі обставини і до них нагнути ся.

Спішім тепер до великої салі тай подивім ся, що там діється ся, нім Томко убереть ся у відповідний стрій. Саля чимала, висока стеля опираєть ся на золочених стовпах і помальована так як стіни. При входових дверях стоять непорушно, мов з зеліза вилиті королівські живніри; в старинних строях, з галябардами в руках. На високій галерії, побіч музики, товпить ся множество міщан і міщанок в недільних строях. На середині великої салі, на підвісшеню стоїть стіл, призначений для Томка. Старинна хроніка так розказує:

»Увійшов шляхтич з маршалківською палицею а за ним другий з обруском. Кождий з них приклекнув три рази, опісля накрили обруском стіл і відійшли так само торжественно, як увійшли. Двох інших принесло тарілку, сільничку і хліб, за ними показали ся ще достойніші, що положили на стіл ніж. Всі приклекали три рази, як коли-б в присутності короля а вкінци натерли обрус хлібом й сіллю. По тім торжественнім приготованню, загреміли труби і почули ся оклики: Робіть місце для короля, для найяснішого пана. Голоси ті чим-раз зближали ся, аж вкінци гомін труб став оглушаючим. Поважно і велично увійшла до салі дружина. Поперед йшли: шляхта, барони, графи, лицарі ордеру підвязки, всі в торжественних строях з відкритими головами. За ними слідували льорд - канцлер з двома товаришами, з котрих оден ніс скіптр королівський другий державний меч в червоній похві, прикрашений золоти-

ми леліями, а за ними показав ся король, серед гомону труб і барабанів. Всі присутні повитали його окликом: Господи спаси короля! За королем ступали дворяки, а окружала почесно сторожа, зложена з п'ятьдесятьох шляхтичів, узброєних в золочені галіябарди».

Всьо то бавило зір і слух. Томкови било серце з радості, очі блищали, його поведене було зовсім свободне, бо майже не думав, що і як має робити, так йому подобало ся все, що бачив і чув. Кождий з присутніх хорошо виглядав в стрійнім одінню, бо всі уміли його з гідностю носити. Томкови завчасу сказали, як має поводити ся; він отжс склонив легко голову, накриту шапочкою з перами і сказав:

— Мій вірний народе, дякую тобі.

Спокійно сів до стола, не скидаючи шапки. Се був одинокий звичай, що його заховувала і королівська родина і родина Канти. Дружина королівська по-часті окружала володаря, а по-часті розсипала ся гуртками по салі.

Нехай ще раз говорить автор наведеної вже старинної хроніки:

»Тепер увійшла сторожа, зложена з людей найсильнійших, найвисшого зросту, що їх можна було найти в Англії. Вони були убрани в червону одіж, а на плечах мали вишиті великі золоті рожі. Ті люди вносили на срібних полумисках страви на королівський стіл. Полумиски брали від них двораки і ставили на столі. Оден з них відкроював кусень кождої страви і давав її їсти сему, що приніс і се робив тому, щоб пересувідчити ся, що страва не є затроєна«.

Томко їв з смаком, хоч знов, що тисячі очей слідять за кождим його рухом, за кождим його куском, який кладе до уст. Не спішив ся вже зовсім тай не намагав ся сам робити, але чекав на поміч дворяків, що віддавали йому свої услуги на вколішках. Не помилив ся в нічім.

Коли обід скінчив ся, покинув Томко салю таким самим торжественным походом, як перше.

Знов загуділи барабани і труби, тай почули ся веселі оклики народу. Томко перебув пробу на публичнім обіді зовсім вдоволяючо і обіцяв собі, що позволить собі ще нераз на

такий обід, як лише допустять до того тяжкі і трудні обовязки його королівського звання.

XVII.

Фу - Фу I.

Мілес Гендон скоро йшов до виходу з моста лондонського, слідив бистрим зором за людьми, котрих шукав і надіявся, що їх дожене. Але в тім завів сяй мимо того питав ся він кількох мешканців моста і в той спосіб попав на слід, йшов за ними до Ловтварк, однак ту слід згубив ся, а Гендон не знав, що далі робити. Невпинно однак шукав до самого вечера Колизапала ніч, він вернув до гостинниці змучений, голодний, за ведений в змаганях даремних і безпішних ту покріпив ся, положив ся спати і рішив на другий день глядіти і слідити далі. Та не міг заснути, а раздумуючи тверезо, дійшов до ось яких конклюзій: В кождім разі хлопчина буде старав ся вирвати ся з рук того голодранця, що називає себе його батьком, як лише лучить ся нагода, але ту питанє, чи він утіче до Лондону, чи шукати-ме захисту у свого приятеля? Се трудно, бо буде старав ся о се, щоб його не зловили другий раз. Але щож він зробить з собою? Нім найшов Гендона, то не мав жадного товариша, жадної опіки, тож певно бажав би віднайти свого спасителя а не вертати до Лондону і наражати ся на нову небезпеку. Певно отже-ж буде пробувати дістати ся до »Гендон Гал«, і там шукати Мілеса, бо знав, що він вибирається до батьківської хати. Се було для Гендона так ясно, що рішив не тратити дармо часу в Лонварку, але через Кент йти до Монку, а по дорозі розвідувати ся, де лише зможе. А ми вернім тепер до молодого короля.

Драбуга, о котрім розказував слуга в гостинниці, що він вийшов з криївки, як побачив нещасного Едварда з висланим молодцем, не приступав до них, а йшов по заду. Ліву руку мав перевязану, око ліве заліплене зеленим пластром, трохи налягав на ногу і підpirав ся ломакою. Молодець вів короля бічною стежкою з Лонварку на гостинець, оминаючи доми. Нетерпеливий король сказав, що далі не піде.

— То ти хочеш лишити ся? Таж твій товариш лежить ранний в ліску! Га, роби, що хочеш, мене се не обходить! — сказав молодець.

Сейчас змінило ся успосіблене короля:

— Він ранний, — сказав, — а хтож съмів наложити на него руку? Іди швидше, скоро, чи твої чоботи оловяні? Він ранний? Га, хто се зробив, то тяжко покутувати буде, хоч-би належав до якої княжої родини.

Ліс був ще досить далеко, але небавом зайдли. Провідник поглянув довкруги, мов когось шукаючи і запримітив на одній гиляці привязаний кусень шмати. Спокійно пустив ся далі. Такі самі знаки, що їх було видно від часу до часу, показували йому напрям і він видко йшов до якогось знаного місця. Вкінці вийшли єба на поляну, де находив ся спалений фільварок і стояла ще на пів розвалена стодола. Провідник увійшов до стодоли, а король півзидк за ним. Внутрі не було нікого. Здивований недовірчivo спитав Едвард:

— Деж мій добродій?

У відповідь почув регіт. Гнівно хопив король за кусень дерева і хотів ударити ним провідника, але знов почув за собою той сам съміх. Кулявий голодранець, що до тепер йшов за ним з далека, стояв в дверох стодоли.

— Що ти за ѿден, тай чого ту хочеш? — спитав король.

— Та спамятай ся, покинь своє варяцьке поведене! — відка зав йому драбуга. — Моя одіж не змінила чайже мене аж так, щоб ти не міг пі'чати твого батька.

— Ні, ту не є мій батько, я тебе не знаю. Я король. Як ти скрив де мого слугу, то сейчас мені його віддай, бо гірко будеш жалувати.

Острі але поважно сказав Джан Канти:

— Ти говориш, мов божевільний, тому не хочу тебе катати. Не доводи мене до того. Ту, де тебе ніхто не чує, дурне твоє базікане при найменше нікому не пошкодить, але най твій язик привикає до обережності. коли перепровадимо ся в інше місце. Случайно забив я чоловіка, тому мушу утікати з тої околиці, а ти рівно ж не можеш лишити ся, бо ти для мене потрібний. Своє давнє нарекло я вже змінив, тепер називаю ся

Джан Габс, а ти Яцко. Запамятай то собі добре. Тепер говори! Де твоя мати і сестри? Я не застав їх в умовленім місци, не знаєш, куди пішли?

Гнівно ыдказав король:

— Ти сам ыдгадай ту загадку! Моя мати в гробі а сес, ги в королівській палаті.

Хлопець, що його привів, зареготав ся на цілу губу і король знов хотів на нього кинути ся, але Джан Канти, чи там Габс, увійшов між них і сказав:

— Тихо будь, Гуго, пощо дразнити божевільного. Сїдай, Яцку, тай будь тихо, то дістанеш юсти.

Габс і Гуго говорили далі тихо, а король, бажаючи віддалити ся від них як найдальше, заліз в кут стодоли по противній стороні, де лежало трохи мерви. Томко сїв на мерву і почав роздумувати. Мучила його велика журба, але найбільша — се був жаль за помершим батьком. Съвіт дрожав на саму загадку імені Генрика VIII; називали його тираном, убійцею, запеклим катом, що розкидав довкруги смерть і муки. Але для своєї дитини все був він лагідний і люблячий і по нїм лишили ся для Едварда солодкі спомини минулого щастя. Цілі . серцем звертав ся до думок про батька, відчував до нього любов і з невисказаного болю гірко плакав а наконець охляяй запав по полудни в глубокий сон.

Сон не тревав довго; коли пробудив ся, лежав ще якийсь час, ніби в полусні, бо съвідомість й прито чість вертала йому дуже поволи. Зразу не зінав де він є і що з ним стало ся, чув лиши рівномірний стукіт дощу на даху і се було для него приятне, та небавом заглушив його відгомін диких реготів, криків і съпівів. З прикrim здивованем зірвав ся на ноги, щоб поглянути, відки походять ті голоси. І щож побачив? На другім кінци стодоли, на втоптаній землі, горів огонь; червона полумінь блимала сумно й непевно і освічувала гурт мушчин й женщин найріжнороднійших: се були очевидно вироди людскості і всяка іньша збиранина. Між ними находили ся люди дозрілі і вся ні, опалені сонцем, вкриті лахами, а були рівно ж молодці дики й непевні, жебраки, сліпі, з завязаними очима, куляві, що ходили на палицях, декотрі з деревляною ногою, хорі, на котрих

крізь подерту одіж видко було огидні рани і боляки. Серед тої товпи находив ся склепар, котляр й голяр, кождий з приряда-ми, відповідними його занятю. Жіноча частина була одним о-бразом нужди й зіпсутя а ріжницю між ними становив хіба вік. Біля молодих, дорослих дівчат, сиділи старі жінки, що вигля-дали, мов чарівниці.

Всі верещали голосно, а були нехарні, обдерті й огидні. Де які жінки держали на руках бліді, хоровиті дітиска, а між людь-ми бігали худі собаки, що в день були поводаторами для слі-пих.

Тепер була вже ніч, а зібрані скінчили як-раз вечеряти і зба-нок з горячим напитком переходив ще з рук до рук, коли на-раз кілька голосів закликало:

— Гей, ану пісень! Лилик і кулявий най съпівають!

Оден з »сліпих« зірвав ся на ноги, зірвав плястер, що за-кривав здорові очі, відкинув табличку, що на ній була виписа на його уломність і ніжна просьба о поміч, — і зачав съпівати. »Кулявий« знов кинув від себе деревляну ногу, а ступив на землю здоровою. Оба обманці засъпівали веселу а безстыдну піс-ню, подібну до реву дикої зъвірини, а товпа повторяла послід-ний стих кожної строфки із страшним вереском. Наконець за-гальна веселість так зросла тай голоси так скріпили ся, що, зда-вало ся, від гуку ломлять ся бальки старого на пів зігнилого даху.

Опісля зачали говорити не тою мовою, незрозумілю, якої уживають тоді, коли може їх хтось підслушати, але звичайною народною. З неї показало ся, що Джан Габс не був новим членом сеї шайки волоцюг, але вже давнійше до неї належав. Питали його, як йому вело ся дотепер і урадували ся, як почу-ли, що він убив случайно чоловіка, а коли він ще додав, що се був съвященик, веселість була безграницяна. Кождий приступав до него, давні товариші стискали його за руку і питали, де так довго був?

Він відказав:

— В послідних роках, коли установили більше строгі за-кони тай поступали собі після них безоглядно, безпечнійше бу-ло жити в Лондоні, чим на селі. Коли-б не остатний случай, був

би я там лишив ся. Не бажав я зовсім забирати ся з міста, але тепер я мусів се зробити. — Опісля спитав, з кількох членів складається тепер товариство, а провідник, званий »Рафболд«, відказав:

— Тепер нас двайцять п'ятьох сильних злодіїв, жебраків і волоцюг, крім жінок і дівчат. Більша частина є ту, прочі помандрували на полудне, бо зима. Завтра йдемо за ними.

— А де Кроф? Не бачу його між нашими добрими людьми?

— Бідний хлопчина! безталанний! Він певно тепер зайде сірку а попиває смолою, йому більше горячо, ніж він собі жлав би. Недавно в якісь бійці його вбили.

— О, шкода велика! Се був хоробрий та й хитрий чоловік.

— Так, се правда! Його товаришка, чорна Бес є ще між нами; се дуже прилична людина та й уміє по людськи заховувати ся. Більше як чотири рази на тиждень не упивається ся.

— Так, так пригадую собі, вона мала все тривкі погляди і заслугувала на похвалу. А мати її, стара чарівниця, була гірша і з нею трудно було дійти до кінця. Але зато була мудрійша від багатьох людей.

— І се як-раз забило її. Вона уміла так хорошо ворожити з руки, що всі мали її за чарівницю. Зловили її отже і засудили на смерть і після права: на повільне спалене. Мене вельми се зворушило, коли бачив, як вона спокійно переносла свою судьбу! Безнастанно проклинала їй прозивала довкруги стоячих видців, навіть тоді, коли полумінь лизала її тіло і запалила волосе. Ах, що за хороші були її проклони! Щобись жив сто літ, то таких не почуєш. Бо ніхто вже не уміє того, що вона. Хоч бажають люди її наслідувати то таки ніколи не дорівнюють її силі й розумові.

Рафболд зітхнув глибоко, а слухач співчував йому. Всі присутні замовкли, так вразило їх се оповідане. Навіть виродки людства, зіпсовані й негідні, не є так тверді, що не пожалували хоч мимохіть страчених товаришів, а ще таких, що відзначалися способностями. Рафболд пустив знов збанок наоколо, а хоч ликнув собі, то сейчас розвеселив ся.

— Чи се хто з наших товаришів вліз в яке нещастє?

— Кількох пішло на загибел. Передовсім нові, що з го-

лоду мусіли йти в съвіт, бо їм повідбирали пасовиска для овець. Бідняги, бо не мали з чого жити. Коли перший раз їх зло вили, то били до крові і за другим разом крім бійки відтинали їм одно ухо, а за третим разом випалювали їм на твари розпальеним зелізом пятно і продавали, як рабів. А як раб утіче від пана, то, коли зловлять, сейчас вішають. Се оповідається швидко, але се страшне. Кількох з наших утікло, хоч з тяжкими пятнами. Ходіть Йокел, Борнс і Геді, покажіть вашу вроду.

Виступили названі, відхиляли частину своїх лахів; на плечах мали вони на палець грубі паси, набренілі від буків. Оден закинув волосе і показав, що у нього лівого уха біг-ма, другий мав крім того випалену на плечах букву В (волосюга), третий сказав:

— Я називаюся Йокел і мав жінку і діти, ще й свою землю і вело ся мені несогірше, а тепер дуже змінило ся. Де моя рідня, не знаю, може в небі, а може в якім іншому місці, але се певно що не в Англії. Дякувати Богу! Моя добра мати, що їй ніхто не міг нічого закинути, удержанувала ся з того, що наглядала хорих. Одна дитина, що її мати доглядала, умерла і лікарі не знали на яку хоробу, тому мою матір спалили, як чарівницю. Мої діти плакали, а їх змусили, щоб на се дивили ся, а опісля вигнали нас з родинної околиці. Такий англійський закон. Піднесіть ваші чарки і кричіть «віват» тому ласкавому законові, на основі котрого моя мати відразу освободила ся з пекла, званого Англією! Дякую вам, мої товариши! Я і моя жінка жебрали від хати до хати, бо малисъмо з собою голодні діти. Але бути голодним — то в Англії зветься злочином! Гнали нас батогами через три міста! Знов «віват» тому, ласкавим законам Англії! Батоги пили кров з серця моєї Марії, тож скоро була вона свободна. Вже не могло їй нічого злого стати ся. А наші діти! погинули з голоду, а мене гнали з міста до міста, бо так наказує закон. Пийте, товариши, хоч капельку: капельку за память бідних немовлят, що нікому ніколи нічого злого не зробили. А я знов жебрав кавалок хліба, тай за те утяли мені одно ухо, а коли я знов поважив ся з голоду жебрати, тоді друге ухо пішло за першим. Але я таки знов завинив, тож продали мене, яко невельника.. отсей темний плястер на моїм лиці закриває випа-

лене пятно мого сорому. Бути рабом!... Чи знаєте що се є? Англійський раб стоїть перед вами! Най будуть прокляті закони сеї країни... я утік від мого пана; як зловлять мене, то витягнуть на шибеницю.

— Не повісять тебе... такий закон устає з нинішнім днем.

Всі звернулися в ту сторону, відки почулися ті слова та й запримітили при дрожачім съвітлі огня фантастичну стать молодого князя, що швидко приступив до них.

— Що він хоче? Відки приходить? Хто ти, хлопчино? — кликали з всіх сторін.

Хлопчина стояв спокійно серед товпи. Всі очі були на него звернені. З княжою гідностію відповів:

— Я король Англії, Едвард.

Слухачі вибухнули простим, шаленим реготом. Се видалося для них неоціненим жартом. Але се прогнівило короля.

— Ви, нужденні волоцюги, так дякуєте мені за мою королівську ласку?

Що далі говорив — не було чути, бо дуже великий повстас крик. Надармо старався Джан Габс вияснити цілу справу, довго се не удавало ся. Вкінци закликав голосно:

— Товариші, се мій син, та біда в тім, що він божевільний, варят... не зважайте на него. Він собі уроїв що королем.

— Я король — упевняв Едвард, звертаючи ся до него, — пересувідчиш ся ще о тім на свій сором. Ти признав ся до убійства, тож за се повісять тебе.

— То ти хочеш мене зрадити? Чекай, най лиши зловлю тебе за ковнір..

— Проч! — крикнув голосно Рафболд і на час ще кинув Габс-а на землю, ударивши його кулаком і тим уратував жите хлопчині. — Ти видко не звертаєш уваги ані на короля, ані на Фафболд-а? Раджу тобі, щоб ти другий раз не важив ся сего зробити, бо повіщу тебе власною рукою.

Опісля звернувся до князя:

— А ти, хлопче нікому не грози тай тримай яzik за зубами, не говори того, що було-би шкодою для других. Про мене, царствуї собі, коли ти божевільний, але для нікого не будь небезпечним. Радив-би я тобі зложити титул, що його собі ти

прибрав, бо се державна зрада. Всі ми уломні люди, але жаден не зрадив-би свого монарха, бо йому ми всі душою й серцем віддані. Подиви ся, чи не говорю правди? Крикніть всі:

— Най жиє Едвард, король Англії!

— Най жиє Едвард, король Англії! — закликали грімким голосом всі уста тої дивно помішаної товпи і здавало ся, що стара стодола дрожить в своїй основі.

Лице короля ясніло від радості, він похилив легко голову і сказав з спокійною простотою і гідностію:

— Дякую вам, мої вірні піддані.

Та несподівана відповідь викликала знов незвичайну радість товариства. Коли привернено трохи спокій, сказав Рафболд рішучо але лагідно:

— Досить, хлопче, робиш по дурному. Стримай ся із своїми божевільними фантазіями, або єсли можливо, то вибери со бі іншу гідність.

— Фу - фу! телячий король на місяци! — крикнув кітляр.

Внесене подобало ся загально, всі кричали:

— Заложіть йому корону? Де скіптр? Де княжі шати?

I нім нещасна жертва могла стрібувати боронити ся, вже вложили йому цинову миску на голову, завинули в подерту ковдру, до руки подали йому місто скіптра котлярське зелізо до нютовання і посадили хлопця на порожну бочку, що мала представляти престол. Всі згинали перед ним коліна, викривували насымішливі слова тай просили:

— Ласки благаємо найяснійший пане! — Змилосерди ся над рабами і топчи їх твоєю королівською ногою!

— Розрадуй і нагрій нас твоїми теплими лучами, ясне сонце влади!

— Будь ласкав плювати на нас, Сайр, щоб наші діти і внуки чули, як ти знижав ся до нас, тай щоб вони величали ся твоєю добротою зглядом нас!

А всіх перевисшав дотепний кітляр забавним помислом: Зігнув коліно перед королем, удаючи, що хоче його поцілувати в ногу. Подражнений хлопчина, нерадий, витрутив його, а він звернув ся до окружаючих і просив кусник шматки, щоб нею закрити місце, котрого діткнула ся королівська рука і він

хоче се місце від тепер показувати за гроші і тим способом прийти до майна. Виповів се в так съмішний спосіб, що ціла товпа аж зареготала ся.

Очі молодого короля наповнили ся слезами гніву і болю і подумав в душі:

— Коли-б я їх був навіть не знати як образив, то вже більше безсердечними не могли-б бути для мене. Я бажав їм добро дійство, а вони так відплатили ся.

XVIII.

Князь серед волоцюгів.

Як лише розвидніло ся, вибрала ся товпа волоцюг в дальшу дорогу. Небо було захмарене, воздух вохкий, на дорозі бо лото. Серед понурої мовчанки йшли далі, нічна веселість зникла цілковито. Кождий з них був нахмарений, лихий, всі відчували свою нужду.

Рафболд поручив Яцка опіці Гугона. Наказав Джонови щоб хлопця лишив в спокою, а Гугонови пригадав, щоб зле з ним не обходив ся.

Чим більше робив ся день, тим більше никнули хмари, а мандрівники вертали назад до свого веселого успосіблена. То дрочили ся оден з другим, то съпівали то висьмівали людий, що їх стрічали на дорозі. Показували, що уміють цінити і його приятности. Найбільшою для них розривкою було се, що будили у всіх переляк і, що кождий вступав їм з дороги, не одвічаючи на зачіпки і зневаги. Переходячи мимо мешкань, стягали біле, розвішене на плотах і парканах в очах властите-лів і вони мовчки дивили ся, бо раді були, що голота лишала паркани і не забирала з собою.

В дальшім поході напали на малий фільварок і властитель перелякав ся і видав всю з комори на почастунок. Напастники заховували ся неприлично супроти властителя і його доньок. що приносили їм їсти, а за се одержували зневаги, лайки і на-съмішки. Обгрізеними кістъми тай иными відпадками їди кидали голодранці на властителя фільварку і його синів і верещали з радости, коли удало ся їм котрого поцілити. Останки

масла вимостили на волосе одної доњки, що не допускала до безвистидних жартів. Вкінци напасники відійшли, але загрозили поперед, що колиб поважили ся донести про се до власти, то товпа верне і пустить фільварок з димом.

Плентали ся опісля далі і не задержували ся; в полуночі відпочивали за якимсь великим селом. Відпочинок мав тривати годину, а тимчасом кількох »товаришів« пішло до села з ріжних сторін, щоб відповідно до свого заняття, щось »заробити«. Яцко мусів йти з Гугоном. Довгий час ходили то сюди то туди, а Гуго не міг зробити жадного »інтересу«, бо не було нагоди. Вкінци сказав:

— Не бачу ту нічого, що варта-б украсти! Нуждене село! Треба хіба зачати нам обом жебрати.

— Нам? Ти можеш виконувати своє ремесло, відповідне для тебе. Яж чайже не буду жебрати.

— Ти не хочеш жебрати? — закликав здивований Гуго.— Прошу тебе, ти від коли став таким побожним?

— Я не розумію зовсім твого питання.

— Не розумієш? Чиж не жебрав ти ціле своє жите по лон донських улицях?

— Я? Чи ти збожеволів?

— Не ображай мене, то не здасть ся нї нашо. Твій батько говорив, що ти все жебрав. Хіба-б він збрехав. Чи ти відважишся сказати, що він бреше? — сказав Гуго насымішливо.

— Чи ти говориш про того чоловіка, що називається моїм батьком? Так, він бреше.

— Не жартуй камрате і перед іншими удавай божевільного. Се хорошо, бо є нераз розривка, але нераз може пошкодити. Коли-б я йому повторив твої слова, то він вибив би тебе гаразд.

— Не потребуєш трудити ся. Він сам від мене ті слова почує.

— Справді, подивляю твою відвагу, але за такий розум не хвалю. В щоденнім житю нераз і без причини ломлять нам kosti, чиж маємо добровільно шукати небезпеки? Впрочім, мене се не обходить, я вірю, що він є твоїм батьком. Се певно, що і він може брехати, і часто се робить, бо всі ми брешемо,

як треба, але пощож він мав би се робити в тім слuchaю? Второпний чоловік тоді бреше, коли має з того хосен. Але, щож ти будеш робити, як не хочеш жебрати? Може-б ми спробували що украсти десь в якій кухні, що?

—Того мені вже за богато! — крикнув розгніваний князь. Не дражни мене довше.

Гуго відповів рівноож з гнівом:

— Послухай, камрате! Не хочеш ані жебрати, ані красти! Нехай так буде. Але тепер скажу тобі щось такого, що мусиш конче зробити: Я буду жебрати, а ти будеш приманювати публику. Як ще й тепер спротивиш ся, то відпокутуєш.

Вже хотів король відказати йому з погордою, коли Гуго перервав:

— Тихо, там йде якийсь чоловік, що виглядає на добрягу. Я упаду на землю і дістану наче корчів і конвульсій. Як він прийде сюди, то ти зачни кричати і плакати і упадеш на коліна і плач з таким болем, немов би на тебе напосіли ся злі духи. Кричи: »Ласкавий пане, то мій нещасний, тяжко хорий брат, а оба ми сироти! На милосердіє Боже, зверни милосерне око на нужденного, опущеного хорого і дай злишний гріш голодному, що його так тяжко Господь покарав«. Коли-б ти перестав кричати і заводити ще передтим, нім він дасть милостиню, то за се відпокутуєш. Памятай!

І тепер Гуго з криком і зойком завернув очима, захитав ся і коли добряга був біля него, упав на землю, корчив ся, кидав, й вив в поросі. Здавало ся, що умирає.

— Добрий Боже! — закликав з чувством милосердя чоловік. — Бідний, нещасливий хлопець! Він так терпить страшно. Ходи, бідняго, я тебе підведу.

— Ні, благородний добродію, най тебе Господь благословить! При таких нападах мої терпіння стають невимовно прикрі. Оттой мій брат скаже вам, що то за роспушка тоді, коли на падуть мене корчі. Подаруйте пане, оден гріш на кусень хліба, а опісля лишіть мене в моїй недолі.

— Просиши крейцара, бідне єство? Зараз дам тобі і три.

Швидко сягнув незнакомий до кармана і добув гроші.

— Возьми, бідняго, даю тобі радо. А ти хлопче ходи і поможи мені підвести твого брата і занести до хати, де...

— Се не є мій брат! — перервав король.

— Так, то він не є братом?

— Чи чуєте, добродію? — зойкнув Гуго і заскреготав зубами. — Він вирікається свого брата, що вже одною ногою є в гробі.

— Хлопче, як се в самій річи твій брат, то твоє серце дуже тверде. Стидайся; він ледви рухається. А як він не є твоїм братом, то хтож він є?

— Се жебрак і злодій, що не лише вимантив від вас милостиню, але вже й з вашої кишени украв все, що було. Як хочеш його чудесно уздоровити, то палицею потягни його кілька разів по плечах. А наслідки спокійно лиши Всемогучости...

Гуго не хотів чекати на чудо і пірвався з землі і скочив швидко в бік. За ним з криком чужинець. Король відітхнув глубоко, подякував Богу за своє визволене і утікав скоро в противім напрямі. Доперва далеко за селом, думаючи, що утік перед погонею, почав йти поволійше. Кілька годин однак оглядався з ляком невпинно, а коли не побачив нікого з своїх »товаришів«, то цілком успокоївся.

Тепер доперва почув, як є змучений і голодний. Увійшов до селянської хати, але ще слова не промовив, а вже вигнали відсі. Причиною того була його пошарпана одіж.

Глійний і смутний пішов далі і вже не хотів наражати ся на такі зневаги. Але голод є сильніший від гордості і побіджає ї; над вечером пробував хлопчина шукати ратунку в іншій селянській хаті, але ту обійшлися з ним ще гірше, ніж за першим разом. Згірдливо налаяли й погрозили, що як сейчас не забере ся, то задержать його, яко волоцюгу.

Зближаласявечір зимний й непривітливий і королівський син в розпуці плентався поволи, бо мав вже ноги покалічені. Мусів однак йти, бо як лиш сідав, то студінь переймала його до костей. Серед чимраз більшої темноти, опущеня йтишини ступав і перший раз відчув в собі чувства умученя і ляку. Деколи чув немов близькі кроки й голоси, що минали його і гинути в віддаленю. Серед темряви не міг розріжнити осіб пере-

сували сї всчи, мов чорні, безобразні предмети, мов марева й
сір. хи чимраз було йому страшнійше, самітнійше серед уму-
ченя і болю так в душі, як і в тілі. Часом бачив здалека съвіт-
ло, часом вітер нічний приносив до його уший відгомін блей-
ло, часом овець і дзвінків на їх ши. Частійше чув брехіт собак, але
не бачив їх, не розріжняв, відки доходять вони з дале-
ка, мов з іншого съвіта, а страшна само недоля щораз
сильнійше роздирала і кровавила серце молодого бідного ко-
rolя, самого серед тої пустинї, що на ню судьба його увела.

Спотикаючи ся, затримуючи ся, вичерпаний з сил, плакав
ся далі. Серед темряви не бачив нічого, дрожав за кождим листом і шелест спадаючого листя, гиляк, порушуваних вітром
лякали його, мов якісь шепти злих людей. Нараз побачив не-
далеко слабе, червонаве съвітло; то горіла ліхтарня, прикріплена на отворених дверях шопи. Бідний король задержав ся
довшу хвилю, надслухував, але ніхто не надходив і жаден го-
лос не відзвивав ся. Студінь була невиносима, а отворена шопа,
здавало ся запрошує його до себе, отже-ж відважив ся увійти
до середини. Коли обережно і тихо переступав поріг почув за
собою якісь голоси. Чим мерщій скочив за бочку і там укрив
ся. Увійшло двох робітників, внесли вони ліхтарню і зачали
щось робити, серед роботи говорили.

Позаяк прийшли з съвітлом, тож король розглядав ся ці-
каво довкруги і запримітив, що на супротилежнім кінці шопи
є досить велика стайні. Там певно теплійше! — подумав, і рі-
шив там пересунути ся на помацки, як лише підуть робітники.
Недалеко него лежали коцики для коний, тож постановив їх
вихіснувати і взяти їх на одну річ »на річ корони«.

Робітники скінчили свою працю і відійшли, замикаючи за
собою браму і взяли рівнож ліхтарню. Хлопчина, дрожачий-
від студени, зачав шукати коців, а коли найшов, звинув і пішов з ними до стайні. Там постелив собі два а прочими на-
крив ся. Почув ся тепер майже щасливим, хоч коци були старі,
вiterptі, тай чути їх було прикrim і сильним кіньським запа-
хом. Майже його дусили а богато не гріли.

Хоч молодий князь був голодний і перезяблій, то умучене

і велика потреба спочинку перемогли кожде інше чувство. Вже засипляв, тратив съвідомість, коли нараз діткнув ся якось предмету, що найвиразніше рухав ся. Пробудив ся сей-час і з переляку запер в собі віддих. Се незвичайне діткнене так перелякало його, що на хвилю перестало в грудях бити серце і — лежав мовчки і слухав, але нічого не рухало ся біля нього і довший час не доходив до нього жадний голос. Знятий тревогою застановляв ся, що се за єство находити ся так близько коло нього, що з таким спокоєм дає йому чути свою присутність, серед глубокої темноти, що не дає нічого доглянути. На дармо питав себе: що має робити? Не находив відповіди. Чи лишити вигідне, перед хвилею заняті місце, щоб утіchi перед тим страшним, загадочним соторінем? Але, куди утікати? Із замкненої шопи не міг вийти, тай до дальшої мандрівки серед студени й ночі не мав сил, а думка про се не знане єство, що серед темноти і в замкненю може його переслідувати, в кождій хвили давати йому чути свою присутність, дотикати ся його лиця рук — була для нього невиносима. Для нього неможливо було лежати так далі мовчки і переносити тревогу. Одиноким способом було протягнути руку, найти страшний предмет і розслідити його.

Лекше однак щось подумати, як виконати! Три рази витягав обережно руку серед темряви і за кождим разом, з глубоким зітхненем, брав її назад, не діткнувши ся нічого, але чуючи ся близьким діткненя. За четвертим разом намацав якийсь предмет і почув, що він є теплий і мягкий. Що се могло бути? Може се труп якого замордованого? Ні, радше умерти, чим ще раз його діткнути ся. Але цікавість сильно панує над людським умом і небавом Едвард дрожачою рукою, майже проти волі шукав серед темряви знов. Діткнув ся якоїсь купки волося, — мимо переляку рука посунула ся по чімсь, що було немов посторонком і досягнула.... теляти! Посторонок — се був хвіст звіряті!

То він бояв ся теляти, — і застидав ся сам себе.

Але був радий з такого товариша і почував себе безмірно нещасливим, самітним і опущеним; так зле обходили ся з ним люди в послідних днях, так безсердечно, що йому було в пев-

ній мірі весело, що має біля себе жиуче єство, лагідне, хоч позбавлене, висших духових спосібностей. Рішив отже, без огляду на свою королівську гідність, заприязнити ся з телятим.

Гладив рукою теплий хребет спокійно лежачого звіряті і опісля подумав, що в інший спосіб може вихінувати свого товариша. Присунув отже свої коци до звіряті. прикрив іншими коцами не лиш себе але й нового свого товариша і по кількох хвилях було тепло й приятно, немов би лежав на мягких подушках в королівській палаті в Вестмінстер.

Небавом гарні сни почали його голубити, як колиб жите його знов мало поплисти спокійнішим руслом. Почував себе свободідним з кайданів своєї несподіваної а строгої неволі, з того смутного приставання із здичілыми виродами суспільності і лежав в мілій теплоті і серед сну принайменше був щасливий. На дворі зірвав ся вітер, шумів і вив, втискав ся шпарами до старого будинку і потрясав шопою. Для сплячого короля — був він солодкою мельодією. Скарги, вите і зойки бурі, що напрасно потрясала захистом короля, не доходили до ушій ослаблениго, а тепер сплячого серед теплого й вигідного окутання. Мимохіть присунув ся близше до нового товариша і заснув глубоким сном. Здалека доходило до нього бреханє собак і рев коров 'буря шаліла безнастанно, дощ бив о дах шопи. Але все то не переривало сну короля Англії, ані сну теляти. Що до послідного, то його не обходила ані буря, ані та висока гідність, що лежить біля короля.

X.XI

Князь серед селян.

Коли рано пробудив ся, побачив, що якийсь обережний щур склонив ся до шопи тай зробив собі близько него леговище. Коли почув, що пробуджений рухається ся, чим мершій утік. Усьміхаючись, сказав хлопець:

— Бідне сотворінє, чогож ти боиш ся? Таж я такий опущений, як ти. Я сам собі не можу дати ради, а тебе мав би переслідувати? Противно: я вдячний тобі за добру ворожбу, бо єсли король найдеть ся серед таких обставин, що щурі коло

нього шукають захисту, то в його житю конечно зайде щаслива зміна.

Устав і вийшов зі стайні. Нараз почув сьвіжі діточі голоси, що наблизилися до шопи; двері отворилися — увійшло двоє молодих дівчаток. Коли побачили чужинця, перестали съміяти ся і говорили і задержали ся і приглядалися цікаво. Пошептали тихо між собою, обережно приступили близше, знову станули тихо, приглядалися нужденному королеві, то знову шептали між собою. Поволи заговорили голоснійше:

— Його личко дуже хороше! — сказала одна.

— Тай волосе красне, — додала друга.

— Але його одінє дуже пошарпане.

— Виглядає, немов дуже голодний.

Поволи, обережно зближалися дівчатка чимраз більше до Едварда, приглядаючи ся йому цікаво, мов би він був таким створіннем, що може часом укусити. Вкінці здається ся, надивилися на нього досить велики, невинні дитячі оченята, бо дівчатка вдоволилися, приступили до нього, а одна спітала відважно:

— Хто ти є, хлопчику?

— Я король...

Дівчатка заніміли з подиву, ширше отворили очі. Але по хвилі перемогла цікавість і знов спітали:

— То ти король? який король?

— Король англійський.

Здивовані, змішані поглядали дівчатка то на себе, то на нього. Чи чула, Галю? Він каже, що є королем, чи се може бути?

— А чому-ж се не може бути правдою? Сей хлопчик чайже не говорив би неправди. Диви на нього, чи він спосібний до брехні. А подумай, — все чайже, що не є правдою, є брехнею. Сего годі заперечити.

Таке розумованє переконало цілковито і розігнало сумніви другої дівчинки, Марійки. По хвилі намислу сказала до Едварда.

— Як знаєш певно, що ти король, то я тобі вірю.

— Я певно король.

Річ була вже рішена, становище королівське найяснішого пана узнато рішучо, а дівчатка бажали лиш знати, яким чином прийшов до такого прикрого положення, а передовсім, чому так

не по корлівськи є убраний. Відки він прийшов? Що далі має робити? Молодий князь був радий, що розкаже свою недолю ніжним і чутливим серцям, від котрих ще не міг почути ні насмішок, ні зневаг. Розказав свої пригоди в зворушуючий спосіб тай забув навіть про свій голод. Малі його слухачки прислухувалися його словам а коли дізналися, що так довший час не єв нічого, не дали йому більше говорити, але завели крізь подвіря до дому, щоб дати йому сніданок.

В тій хвили почував ся король щасливим і вдоволеним.

— Як поверну вкінци на належне мені становище, — говорив до себе, — то буду все добрим і ввічливим для дітей тай ні коли не забуду, що в гидких часах моого нещастя ті дівчатка по вірили мені а всі старші люди второпнійші, мали мене за брехуня і обманця.

Навіть мати дівчаток приняла короля з ввічливостію, мала вона добре і чутливе серце, тож зворушило її се опущене, в якім находився, той його немов смутний умовий стан. Вона була вдовою, незаможною тай сама витерпіла много в житю, щоб милосердити ся над безталанним. Думала, що божевільний хлопчина утік від своїх опікунів, тай бажала вивідати ся, відки він є, бо хотіла відпроводити його до своїх. Надармо називала мною близьких сіл і місточок, але відповідь Едварда тай вираз його лица доказував, що ті місцевости йому незнані. Поважно й второпнно розказував про двірські обставини а слези заливали лицє, як лиш згадував про помершого короля, свого батька. Ко ли мова звертала ся на інші предмети, то мовчав: очевидно се його не інтересувало.

Здивовані жінки росло чимраз більше, але вона таки не покидала тої думки провідати все, а навіть, коли варила обід, застановляла ся, яким чином могла-б вивідати ся про тайну хлопця. Говорила о коровах і волах, — але він слухав байдужно, — про вівці так само; не був він отже певно пастухом. Опісля говорила о мельниках, ткачах, котлярах, о ріжних ремеслах, о заведенях для убогих дітей та інших заведенях, о тюрмах, о домі для божевільних в Бедлам, але всьо то не робило на нього найменшого враження. Подумала тепер, що може він був десь в службі, тому згадувала о всіляких заняттях служ-

бових, але про се він рівно ж нічого не знат. Замітане, розпалюває огню і т. д. все то не занимало його зовсім. Згадала о кухарських штуках і запримітила із здивованем, що лице короля розяснило ся. Думала отже, що відгадала правду, що бистрота її жіночий такт не могли її обманути.

Тому дала змученому язикови заслужений відпочинок, а запах, що уносив ся з парою з горшків, будив виголоднілого короля до того, що почав говорити о всіляких, смачних стравах. Тоді вдоволена жінка сказала собі в душі: «Се певно, що мусів бути послугачем кухаря». А коли він не перестав і говорив далі о смачній їді, питала себе, відки він знає такі дорогі тай смачні страви, що являють ся лиш на столах богатих дуків? Може служив в королівській кухні? Рішила конче се розслідити.

Щоб пересвідчити ся, казала королеви, щоб кілька хвиль заступив її в кухонній роботі, а як хоче, то щоб приладив ще одну страву крім вже зварених, опісля вийшла з дітьми з қати. Король півголосом промимрив:

— Одного короля Англії в давних, правда, часах стрінуло таке саме лихо. Робив се Альфред Великий, тож праця кухарська не пошкодить й моїй гідності. Він спалив хліб, а я попробую сповнити наложене на мене довіре...

Постановлене було добре, але виконане ні. І той король, так як Альфред Великий, глубоко задумав ся над своєю судьбою й держави, — тож наслідки мусіли бути такі самі і страві грозило спалене. На щастя вернула жінка досить вчасно, щоб охоронити сніданє від цілковитого зіпсути, а словами догани збудила короля з його мрій. Зразу була гнівна, але як побачила, що він змішив ся й посумнів, бачучи злі наслідки своєї недбалости в піднятім обовязку, сейчас успокоїла ся і говорила до нього так само лагідно, як передтим.

Бідний хлопчина з'їв сніданє з великим смаком тай почувся скріпленим й підбадьореним. Тепер не були для нього важні приписи двірської етики, радо знижав до уровня газдині. Не знат він, що з лагідним чувством добровільного унизження, знята милосердієм, садила жінка біля себе і своїх дітей і годувала незнакомого, як їй видавало ся, божевільного волоцюга. З початку хотіла посадити його в куті і там дати йому останки

ствав, як се нераз робила з прошаками або собаками. Але доброта і милосердіє перемогли і подумала, що перед хвилею налаяла на нього і щоб за се його винагородити, запросила його до їди біля спільногого стола з власною ріднею.

Король зі своєї сторони все так чув себе засоромленим, що не гаразд сповнив приписи кулінарської штуки, тож згодився в душі їсти разом з тою женою і її дітьми а не жадати окремого стола й покірної услуги. Ласкавість для близких буває приятним чувством, тож добра жінка ціліску днину була в душі вдоволена, що показала ся для пройдисьвіта такою велико-душною й милосердною, а король був рад зі своєї сторони, що простій селянці зробив так велику честь.

По сніданю зажадала газдиня, щоб король помив тарілки й миски. Він був вже готовий сему заперечити з гордостію, але досить вчасно пригадав собі, що Альфред Великий, коли пік хліб, мусів опісля і начине помити. Тож рішив його наслідувати до кінця.

Проба йшла зразу дуже тяжко; хлопець дивувався сам, що помити ложки й тарілки не так легко, як здається. Довершив вкінці довгу й прикру роботу і радо був-би йшов в далеку дорогу; однак не так легко зміг видерти ся з рук второпнної жінки.

Казала вона йому сповнити деякі поменші роботи і з них вивязав ся досить вдоволяючо, бо не були трудні. Опісля дала йому й дівчаткам наобирати цілий кошик яблок, але до тої роботи, показалося ся, Едвард був незручним, тож газдиня казала йому наостріти ніж. Опісля чесав вовну так довго, аж поки не був певний, що о много перевисшив Альфреда і так много сповнив робіт низшого ряду, що достаточно можуть вони заповнити будучі історичні твори й романи. Всьо в сьвіті має свої граници, а він їх не бажав переходити. Роздумував якраз, що треба вже йти в дальшу дорогу, коли газдиня принесла до нього по обіді кошик з котятами і казала йому потопити їх в близькім ручаю. Сего не міг вже зробити і застановляв ся, як вивязати ся з сего положення, коли нараз крізь вікно побачив крамаря, що ніс на плечах клунок. Крамарем був Джан Канти, а Гуго товаришив йому.

Король пізнав обох драбів ще передтим, нім вони його піз-

нали. Хопив отже-ж кошик з котятами в руку і вийшов мовчки супротилежними дверми. Хотів він його поставити в щопі тай утікати як найшвидше і найдальше.

Але коли крізь двері шопи з ляком глядів, що роблять його вороги, побачив нараз, що з бічної дороги якийсь жовнір біжить до голодранців. З найбільшою радостію пізнав його король і закликав:

В самій річи був се Мілес Гендон, що йому король надав шляхоцтво.

— Пан Мілес!

Правда се, що Мілес не думав навіть про своє достоїнство. Але молодий приятель не забув 'о тім, навіть в хвили радісного здивовання.

Іван Канти не тішив ся Гендоном. Кинув клунок на землю і швидко зачав утікати. Гуго зробив то само, а що був молодий й звиннійший, тож скоро випередив свого товариша. Мілес скочив швидко за послідним і за хвилю держав вже Івана Кантона за ковнір.

Розмова обох не тревала довго і Мілес бажав лиш довідати ся від старого волоцюги, де є хлопчина, що ним він так сердечно заопікував ся?

Коли Канти сказав, що король Фу-Фу I. утік і певно криється в якісь сусідній селянській хаті, Мілес потягнув на найближший дім і запримітив хлопця, що стояв на подвір'ю і кивав приязно до нього. Урадуваний жовнір ударив плацом щаблонки старого голодранця, щоб мав хоч невеличку памятку і побіг до хлопця.

Едвард поважно і ввічливо подав руку свому спасителеві.

— Дякую вам, Сайр Мілесе, що знав прийти з помочію для короля.

Хмарина суму перебігла по лиці доброго Мілеса Гендана, коли почув ті слова, висказані з королівською повагою.

— Бідний хлопець, — подумав, таки не покидає його божевіллє!

І тоді тим більше забажав помочи безталанному.

— Богу дякувати, — сказав з сердечною усмішкою, — що вкінци віднайшов я тебе по довгих а трудних гляданях. Коли я

вчера прийшов між тих голодранців тай дізнав ся, що ти там був і не знав я, де треба шукати, попав я в роспушку. Однак чим мерщій біг я слідом тих двох драбів, додумуючи ся, що вони знов поженуться за тобою і прийшов таки на час, щоб їм видерти добичу. Тепер ходи зі мною, підемо до моого батьківсько го дому, до Гендон - Гал . Коні чекають на нас в поблизькім селі тай одіж є для тебе. За кілька днів будемо дома і тоді недоля скінчить ся.

— Добрий мій товаришу, — сказав зворушеній король. — Надію ся, що небавом буду в силі нагородити тобі се, що ти для мене зробив. Ходи ще зі мною до хати тої селянки, щоб улевнити її про мою королівську вдячність. Як маєш гроши то дай їй.

Мілес усміхнув ся і витягнув калитку.

XX.

Гендон - Гал.

Кілька годин пізнійше їхали товариші біля себе гостинцем до Гендон - Гал. Король скинув огидні лахи, а убрали ся в одінє що його Гендон для нього купив на лондонськім мості. Було йму в ньому тепло й вигідно.

Гендон уважав на се, щоб подорож не змучила його хлопчини. Був пересьвідчений, що вже надмірне напружене сил, нерівномірна або й недостаточна їда і брак сну пошкодити - муть для його божевільного ума, а спокій, рівномірний рух і жите доведе до здоровля. Тужив за тою хвилею, коли побачить свою прибрану дитину цілковито здорову на дусі, свободну від тих божевільних думок.. Тому рішив розложити подорож на кілька днів, місто їхати день і ніч без перерви.

Як уїхали вже близько десять англійських миль, станули серед прегарного села і заїхали до гостинниці. Ту Гендон так само обходив ся з королем, як передтим' стояв за столом, як король їв і послугував йому; опісля розібрав його і положив до ліжка. Вкінці окутав ся у вовняну ковдру і сам положив ся перед дверми кімнати.

Слідуючих два дні їхали поволи далі, розказували собі

взаємно пережиті пригоди по розлуці тай съміяли ся з деяких, що перше були страшні.

В посліднім дни Гендон був видимо дуже зворушений. Говорив много про свого старого батька, а про брата Артура, оповідав всілякі дрібні черти, що дуже хорошо съвідчили о їх характері. Сердечно й солодко згадував о лейді Едіті, був веселій, старав ся найти щось доброго до говореня навіть про брата Гугона. Як здивують ся і урадують ся в Гендон Гал, коли він поверне! З трудом добирав слів, щоб змалювати радість і щастє, що його надіяв ся збудити в родинній хаті.

Іхали дуже плодовитою околицею, численні овочеві дерева закривали мешканя. Біля гостинця бачили буйні левади, що на них видко було горбочки, мов філі на спокійнім озері. По півдні кількома наворотами вилізав блудний син на горбок і дивив ся, чи не побачить батьківської хати. Вкінци побачив здалека і закликав зворушений:

— Мій королю, бачиш село і замок побіч, ті вежі, що взносять ся над ним. То наше родинне гніздо, а сей ліс — се сад мо-го батька. Замок має сімдесять кімнат, чи можеш собі предста-вити? Батько мав звичайно двайцять сім слуг. Побачиш, як нас гостити-муть. Спішім, бо я нетерпеливий.

Мимо поспіху приїхали до села аж о третій годині попо-лудни. Ідучи, говорив Гендон безнастанно:

— Диви, ту є церков, обсаджена липами, як давнійше, а там низше гостинниця з »червоним львом«: перед гостинницею видко торговицю. О, і стара колодязь стоїть, як перше, — ту ні чого не змінило ся, хіба люди. Правда, що десять літ, то не довгий протяг часу, тай людий декотрих, здається ся, пізнаю, але вони не пізнають мене.

Говорив далі. Коли приїхали на кінець села, звернули на вузку стежку, довгу пів милі, що тягнула ся між двома паркана ми. Вкінци дістали ся перед велику, камінну браму, а за нею се ред обширного, хорошого городу, стояв шляхоцький замок.

— Витаю тебе, мій королю, в Гендон Гал, — закликав Мілес. Який-же для мене щасливий сей день! Мій батько, брат лейді Едита збожеволіють з радости і з початку нічого не будуть ба-

чити крім мене. Не бери їм сего за зло. Та й тебе повитають сердечно, коли дізнають ся, як тебе люблю, як тобі відданий. Задля мене вони й тебе полюблять і дім мій буде для тебе домом родинним.

Перед головним входом зсіли з коній і Гендон подав королеви руку і увійшов з ним на сходи. Вперед прийшли до передпокою, а з него до чималої кімнати, швидко присунув Мілеса ко ролеви найближче крісло, а сам приступив до молодого чоловіка, що сидів біля стола і писав.

— Поцілуй мене, Гугоне, — закликав Мілес. — Скажи мені, що радуєш ся моїм поворотом. Де є наш батько, щоб поспішив до него. Доперва тоді почувати себе під родинною стріхою, коли побачу його лице, діткну ся руки і почую його голос.

— Бідний чоловіче, — твій ум видко помішаний. Певно сьвіт і судьба з тебе кепкували чимало, бо про се съвідчить твоя витерта одіж і вигляд. За когож ти мене маєш.

— За кого я тебе маю? За того, хто ти є: за Гугона Гендана, — відказав Мілес.

— А ти гадаєш, що ти хто?

— Моя гадка не має ту нічого до роботи. Чиж хочеш удавати, що не пізнаєш твого брата, Мілеса Гендана?

Лице Гугона виявило веселе здивоване:

— Чиж се не є жарт? — закликав, — чиж гріб може вернути до житя мертвяків? Богу дякувати, єсли так є. По так довгих, смутних роках мав би повернути наш бідний, затрачений брат? Ах, се дуже приятне, дуже хороше, щоб лиш се було правою. Прошу тебе, не жартуй собі з мене. Швидко, ходи сюда, нехай придивлю ся твоюму лицю.

Уняв за руку Мілеса, привів його до вікна і приглядав сіцікавим зором. Опісля обходив його, обертав на право на ліво. Мілес дав йому робити з собою, що хтів, сміяв ся при тім і кивав головою.

— Придивляй ся, як хочеш, брате, — сказав. — Будь спокійний: черти мого лиця віддергать пробу. Можеш мене сліди ти від ніг до голови, або навідворот, мій добрий Гугоне; найлеш у мене все твого брата Мілеса, давно пропавшого брата..

Так, нинішній день буде для нас всіх днем щастя і радості — я знову о тім. Дай тепер твою руку, поцілуймося. О, Боже, хочу плакати з радості!

Бажав обняти брата, але Гуго цофнувся, спустив смутно-голову и груди і закликав, немов сильно зворушений:

— О, Боже милосердний, додай мені сили, щоб я міг перенести сей завід!

З початку не міг Мілес промовити, вкінці спітав:

— Про який ти звід згадував? Чи-ж я не є твій брат?

Смутно потряс головою і сказав поволі:

— Дав би Бог, щоб я ошибав і щоб інші очі відкрили ту подібність, якої я не бачу. Але боюся, що се письмо писало-правду.

— Яке письмо?

— Тому шість літ прийшов лист з чужини, зза моря. Стояло у нім, що мій брат згинув в бою.

— Але-ж се брехня! Веди мене до нашого батька, він пізнає мене сейчас.

— Чи-ж мож увоскресити умерлого?

— Батько не живе? ..

Безталанному чоловікові не стало голосу, йому задрожали уста.

— Мій батько умер — о, яка-ж се болюча вістка! Моя радість пропала! Прошу тебе, приклич брата Артура.. Він пізнає мене, потішить в горю.

— Він рівно ж помер!

— Боже, змилосерди ся надімною! О, як мене судьба карає! Умерли, оба померли! Чесних бере Бог до себе, а такий не-гідний як я, живе далі. Змилосерди ся, не говори, що рівно ж... лейді Едита....

— Умерла? Ні вона живе...

— Богу дякувати. То одно може направити всю проче. Швидко, брате, провадь мене до неї. Скажи їй, як хочеш, що я чужий, — вона того не скаже, ні, ні, вона пізнає мене. Сумнівати ся о тім може хіба божевільний. Провадь мене до неї і заклич Гугоне також наших старих слуг, вони мене пізнають.

— П'ятьох з них є ще в дома: Петро, Максим, Давид, Бернард і Маргарита.

З тими словами вийшов Гуго з кімнати.

Задуманий і зажалений стояв Мілес мовчки і опісля ходив неспокійно там і назад по кімнаті і сказав півголосом:

— Дивна річ, з поміж так численних слуг, двайцять двох вірних, чесних людей нема, відійшли, а лишилося п'ятьох, що нічого не варти.

Молодий король, о котрім він забув задля свого смутку, сказав поважно і сердечно:

— Не жури ся, чесний чоловіче і диви, на світі є ще й інші люди, що перечать другим їх права і висьмівають їх найслушнійші жадання. В кождім разі маєш в мене товриша своєї недолії.

Гендон почевонів.

— Ах, мій королю, не говори так, чекай і диви ся... Найбільше правдомовні уста в Англії ствердять, хто я є. Чиж я маю бути нужденним самозванцем? Чиж не знаю того старого замку, образів моїх предків, всого, що нас оточує, так точно, як хлопець знає дитинну кімнату, що в ній виростав, вір мені, бо говорю правду. Тебе я не зводив би. Чи сумніваєшся о мене?

— Ніколи не буду сумнівати ся; — запевнив молодий князь з сердечнотю простотою дитини.

— Дякую тобі! — закликав з чувством Гендон.

Так само просто, як передтим, спітив тепер король:

— А ти перше сумнівав ся о правдивості моїх слів?

Гендон замовк змішаний і рад був, що прихід Гугона не дав йому відповісти.

З Гугоном увійшла хороша, богато убрана жінка, а за нею кількох слуг. Із спущеною головою і поглядом незмірного болю, хитаючи ся, поступала вона наперед.

— О, Едіто моя! — крикнув Мілес.

Однак Гуго задержав його рухом руки.

— Придиви ся йому гаразд, — сказав приказуючим голосом до жінки. — Чи знаєш його?

Коли жінка почула голос Мілеса, затряслася, легкий румянец виступив на її лиці і виски. Видко, дрожала на цілім

тілі. Задержала ся кілька хвиль, опісля піднесла голову і дивила ся на Гендона непевним, переляканим зором і кров уступила з її лица, виглядала мов смерть. Тихим голосом зойкнула: »Не знаю його! — опісля відвернула ся і непевним кроком вийшла з кімнати.

Мілес Гендон упав на крісло і закрив лице руками. За хвилю його брат сказав до слуг:

Чи ви придивили ся тому чоловікови, чи знаєте його?

Слуги заперечили. А їх пан звернув ся до Мілеса:

— Слуги не знають тебе, чужинче. Думаю, що ти помилувся. Ти бачив, що навіть не пізнала тебе моя жінка...

— Твоя жінка!..

І з тими словами зловив Мілес зелізною долонею Гугона за горло, а він був в його руках слабкий, мов дитина.

— А ти нужденний злодію, тепер все розумію. Брехливий лист про мою смерть ти сам написав і обманьством видер мені суджену і мое майно. Забирай ся, бо не хочу замазати чести хороброго жовніра кровію, такого скота, як ти!

З почервонілим лицем, упав Гуго на крісло і приказав слугам зловити і звязати »чужого« чоловіка. Оден слуга сказав дрожачи:

— Пане, він має оружє, а ми безоружні.

— Він має оружє? Щож се значить, таж вас так много? Ловіть його кажу.

Мілес остеріг їх словами:

— Ви мене знаєте з давних ще часів. Не приходіть, отже близько, як жите вам міле.

Залякані слуги не знали що робити.

— Ідіть і уоружіть ся! закричав Гуго. — Я піду по людій, а ви пильнуйте дверий.

З порога звернув ся ще до Мілеса:

— Не пробуй утікати, бо се тобі лиш пошкодить.

— Я мав би утікати? Як се твоя одинока журба то будь спокійний. Мілес Гендон є властителем Гендон Гал, — і лишить ся ту. даю на се слово.

XXI.

Вона його відпекала ся.

Задуманий сидів король кілька хвиль мовчки, опісля глянув на товариша і сказав:

— Се дивно, дуже дивно. Сего я не в силі второпати.

— А для мене се зовсім зрозуміле. Я знаю. Гугона, тож можу надіяти ся такого обходження. Він все був підлім.

— О, я не говорив тепер о нім, сайр Мілесе.

— Ти не говорив про моого брата? А до чого-ж ти говорив ті слова »дуже дивно«?

— Справді? Чиж в самій річи ти не подумав, як то дивно за ним.

— Хто, кого? Тепер я тебе, здається ся не розумію:

— Справді? Чиж в самій річи ти не подумав, як то дивно, що дотепер по цілій державі не розсилають проклямацій, що мають мене відшукати. Нечаяне і невияснене зникнене голови держави повинно бути неспокоєм і нещастем для тих, що стоять при кермі держави — і вони повинні шукати мене.

— Се правда, мій королю, я забув про се. — Гендон зітхнув і додав в думці:

— Ти безталанний хлопче, все таки снуєш свою зворушаючу мрію.

— Але тепер! — говорив король далі — я рішився на спосіб, що виратує і мене і тебе. Напишу кільканайцять слів по англійськи, латинськи і грецьки і ти підеш з тим завтра до Лондона і даси мое письмо мому дядькови, льордови Гертфольд. Він пізнає сейчас мій почерк і вишле по мене людей.

— Чи не було-б лучше, мій королю, щоб ми спокійно тулишилися доти, доки я не докажу своєї тожsamості і не відберу свого майна! Тоді було-б мені лекше...

— Мовчи! перервав знетерпеливленій король. — Що значать твої дрібні, приватні справи супроти таких о які тут ходить, се є добро держави?

Лагідно, немов стидаючи ся свого гніву, додав:

— Послухай мене і не бійся. Тобі також станеться все по справедливості, на се даю своє королівське слово. Я сам дам

приказ, щоб тобі все винагороджено. Ні, не забуду і потрафлю відплатити так за добре, як і за зло.

Взяв перо до руки і зачав писати. Гендон дивився на нього мілим поглядом і говорив до себе:

— Коли-б я тебе не бачив, тай не знав, як мають ся справи, то повірив би, що се говорить король. Як він уміє греміти словами, мов правдивий монарх. І де він того научився? Як хорошо пише на папері букви, що їх уважає за латинські і грецькі. Як не зумію найти якої вимівки, щоб його переконати, то готов мене змусити завтра до виїзду, щоб я виконав се посольство.

Небавом однак звернулися його думки на смутну судьбу і на се, що ось тепер переносив, і так огорнула його журба, що мимохіт узяв з рук короля папір і склав до кармана. »Як дивно поводила ся Едита!« — думав. »Се певно, що пізнала мене.. а може й не пізнала... Борю ся все з іншою гадкою, з іншими пересвідченнями. Але таки перемагає та гадка, що вона таки мене пізнала. »Але-ж бо Едита ніколи не говорить неправду, а тепер заперечила«. Певно Гуго впливув на ню, казав їй сказати брехню... Певно, що так стало ся. В той спосіб можна відгадати загадку. Вона була, мов мертвa з переляку. Так, він присилував Едиту до брехні.

— Піду тепер до неї, як його нема, мені вона скаже правду. Її серце зворушить ся споминами нашої хорошої молодості, взаємно пережитої. Неможливо, щоб мене хотіла зрадити, вона визнає все щиро. В її жилах не пливe ні одна капля фальшивої крові, вона була все чесною. Давно вона мене любила — і в тім лежить мій спокій і неможливо виречи ся того, кого раз щиро любило ся.

Швидко ступив до дверей, але вони самі отворилися. Увійшла Едита. Була смертельно бліда, але в кождім її порушеню видко було її жіночу гідність. Хід її був тепер рішучий, лише лице мало в собі вираз болю.

З радим усміхом кинувсьє Мілес до неї, але вона задержала його на місці лагідним, ледви примітним рухом руки. Сіла і почала йому крісло. Його серце зайшло кровю: то він не був же її товаришем молодих літ, але чужинцем? Того не надіявся

і здивований майже питав сам себе, чи він справді є той, за кого себе має.

Лейді Едита сказала:

— Мій пане, я прийшла, щоб тебе остеречи. Трудно комусь відвести від мильного пересвідчення, але може удасться тебе склонити, щоб ти не наражався на небезпеку. Не сумніваюся, що ви уважаєте слова свої за правду — тай се не є карагідне. Але, як лишитеся ти довше, т олихо буде з вами.

Хвильку вдивила ся йому глибоко в очі і додала із зворушенем:

— Ваше пересвідчене тим фатальнішее, що наш брат був цілковито подібний до вас.

— Але-ж, пані, на милість бога, таж я є ним.

— Вірю, що ви о тім щиро пересвідчені. Не сумніваюся о вашій чесноті, але остерігаю. Мій муж є ту паном і володарем, сила його є безмежна, місцевий народ гине з голоду, або серед розкошій, — а все після його волі. Коли-б ви не були так дуже подібні до чоловіка, що за него признаєтеся, то мій муж лишив би вас в мирі. Але вірте мені, я його знаю дуже добре і знаю, що зробить, вмовить у всіх, що ви бджевільний, або обманець і всі за ним то само скажуть.

Ще раз поглянула йому глибоко в очі:

— Коли-б ви були справді Мілесом Гендоном, — уважайте на мої слова... то ваша судьба була-б ще страшнішша. Він з'умів би вас стратити і яко обманця, самозванця видав би тебе судови і жадав би покарання. Ніхто не зважив би ся тебе пізнати.

— Вірю, — сказав гірко Мілес. — Сила, що уміє вимочи послух там, де йде о се, щоб виречи ся товариша молодості, найде послух у тих, що бажають хліба. Сила, се доказ і вплив сильніший від тих мрій, що звуться честію і праведностію.

Легкий румянець перебіг по лиці жінки, очі спустила до землі. Однак далі говорила:

— Я вже вас остерегла і ще раз се роблю. Утікайте відси, бо сей чоловік вас стратить. Він є звірем, що не знає милосердя. Я його рабиця і се гаразд знаю. Бідний Мілес, Артур і сір Ришард, мій дорогий опікун і ти волів би радше не жити, ніж

найти ся в руках того чоловіка. Жадаючи його гідності, його майна і ти кинув ся на нього — о, не жди довше, бо згубиш себе. Утікай як найшвидше. Може не маєш грошей, щоб перекупити слуги, то возьми отсю калитку, благаю. Не відкидай моєї ради і просьби, утікай, поки се можливо.

Мілес не приняв калитки, устав і зближився до жінки:

Одну маю просьбу, — сказав. — Подиви ся мені в очі.. так — і скажи: Чи я Мілес Гендон?

— Не знаю тебе.

Присягни.

— Присягаю,— сказала тихо, але виразно.

— О, і хто-ж би був колись подумав? — зойкнув Гендон.

— Утікай! пощо тратиш дорогий час? Утікай, ратуй ся...

Отворилися двері, уоружені вояки вбігли і розпочала ся нерівна борба. Гендон вкінці таки упав; його закували в кайдани і винесли. Молодого короля рівно ж звязали і попровадили до тюрми.

XXII.

В тюрмі.

Тюремні казні були всі переповнені, тож вкинули обох товаришів до чималої кімнати, де сиділи всі оскаржені о злочин меншої ваги. Застали там численну товпу, може зо двайцять людей, що мали руки й ноги заковані в кайдани, ріжного віку і роду, людий огидних і крикливих. Король був повний болю і гніву, що посміли так зневажати королівський маєстат. Гендон мовчав, страшний біль рвав його душу, кервавив серце. Вертає до дому мов блудний син, щасливий і певний, що любов й вдоволене, з яким його повітають, винагородить всі терпіння довгого вештання по широкій світі, — а тимчасом виреклися його і вкинули до тюрми.

Така надія з правдішністю а золотими надіями, відбирала йому майже пам'ять і були хвилі, що питав себе у сні, чи наяві. Він був в положенню чоловіка, що вийшов на дахи хати, щоб поглянути на дугу, а тимчасом грім на него вдарив.

Поволи порядкували ся однак його думки помішані; по-

вторяв в душі, пригадував, бажав пояснити поведенє і слова Едити. Ох, як вони шарпали його внутр, як неможливо було со бі се пояснити і успокоїти ся. Чи вона пізнала його, ні? Надармо домагав ся розвязати загадку. По довшій надумі прийшов до пересвідчення, що вона таки пізнала його, але лиш з самолюбства вирекла ся його. Хотів їх проклинати, але так довго було її ім'я святым для його серця, що навіть тепер не міг сего зробити.

Гендон і король переспали першу ніч неспокійно, скутані в нехарні і подерті коци. Дехто з вязнів випросив собі у дозор ця, щоб за їх гроші приніс їм горячих напитків. Зачали отже пиятику з огидними співами і криками, а на конець прийшло між ними до бійки. Перед півночию один чоловік ударив так сильно якусь женщину колодкою від кайданів по голові, що вона упала майже мертвa, аж дозэрець прибіг, вибив виновника і привернув в той спосіб спокій. Устала тоді пиятика так могли тепер заснути лиш ті, що їм не перешкаджали зойки і наріканя обох поранених.

Слідуючі дні і ночі були подібні до перших. В день приходили всілякі люди, що їх Гендон пригадував собі почасти, як давнійших знакомих, щоб придивити ся »обманцеви« — і вони звичайно обкідали його зневажливими словами. Пиятика, крики і сварні заповняли ночі. Лиш оден цікавіший случай зайшов в тім часі. Дозорця привів старого чоловіка і сказав йому:

— Обманець є ту. Ужий твоїх очий і погляди собі його.

Гендон поглянув на чоловіка. Перший раз від коли сидів в тюрмі, дізнав приятнійшого чувства. Пізнав його гаразд.

Старець обійшов довкруги тюрми, придивився чертам лиць всіх і сказав:

— Я бачу ту лише нужденних злодіїв, огидних хробів гостинців й ровів. Котрий з них є самозванцем?

Дозорця сміяв ся:

— Придиви ся тому великому драбови і скажи опісля, що думаєш о нім.

Старець приступив близше, довго дивився на Гендона до питливим зором, опісля сказав:

І зробив рух коло шиї і ним найвиразніше вияснив свої

— Маєш слухність! Твої старі очі ще добре видять, здається ся мені. Коли-б я був паном Гугоном, то не робив би довгого заходу з тим самозванцем...

І зроби вrush коло шиї і ним найвиразніше вияснив свої слова.

— Так, так, нехай подякує Всевишньому, як щось гіршого не потерпить, — упевнив старець. Коли-б се залежало від мене, то-б спалив того злочинця на кострі.

Дозорця сміяв ся так, як сміється гіена.

— Скажи йому се, що гадаєш, — додав. — Кождий так робить. Се є певно приятність.

Поволи вийшов з тюрми і лишив старця. Тоді сей послідний уклякнув перед Мілесом і вишептав:

— Богу дякувати, що ти таки вернув мій ласкавий пане. Ти жиєш, а я від сімох літ плакав по твоїй смерті! Я пізнав тебе за першим поглядом — як тяжко було мені удавати байдужність і упевняти тамтого, що бачу ту лиших ворогів людства. Пане, я убогий і старий, але як прикажеш, то визнаю правду і буду се голосити другим, хоч би мене мали повісити.

— Ні, — закликав Гендон, — тим мені не поможеш, а себе згубиш. Але дякую тобі, бо ти вернув мені хоч трохи віри в людей.

Через слідуючі дні переходив старий слуга частійше до тюрми, щоб, як говорив дозорці, наговорити доволі тюремникові, що посміяв удавати його давного пана.

Ті відвідини були дуже хосенні, бо він з припоручення Гендана приносив смачнішу їду для короля, що не міг знести тюремного харчу. Рівно-ж дізнатися від него, що діється ся поза тюромою. Очевидно Андрій мусів бути дуже обережний й не приходити надто часто, тай не довго сидіти, щоб його не підозрівали. Умів він рівно ж свої відомості так зручно подавати, що лише Гендон їх розумів, прочі уважали його слова за якісся погрози.

Від Андрія дізнатися Мілес поволи про судьбу цілої родини, за час його неприсутності. Артур помер вже був тому шість літ. Жаль знов і туга за Мілесом знищила здоровле бать

ка. Вкінци прийшов лист з нещасною, жалібною вісткою. Сей удар уразив смертельно Сир Ришарда, а Гуго напрасно зачав старати ся о руку Едити, а Сир Ришард, прочуваючи близьку смерть, бажав побачити ще перед смертию Едиту і Гугона, разом звінчаних. Кілька разів просила Едита о проволоку, за кожним разом змогла випросити собі оден місяць часу, на конець вінчане відбуло ся при смертній постели Сир Ришарда. Супружество не було щасливе. В околици говорили собі, що скоро по вінчаню, молода жінка найшла між паперами мужа перший начерк того злощасного листа о смерті Мілеса. Тоді зачала упреки робити свому чоловікові, що сфалшованем листа убив батька і присилував її до вінчання. Загальнож говорили люди, що Гуго з нечуваною строгостю обходить ся з жінкою, так як з рабинею. По смерти батька, Гуго відкинув від себе підступну маску доброти; всі, що зависімі від него, бачили у нім страшного і безсердечного пана.

Случайно сказав Андрій вістку, що незвичайно поділала на короля і зворушила його.

— Говорять, — розказував старець, — що король збожеволів. Але заклинаю, що сю вістку почули ви від мене. Хто про се говорить, той дістаеть ся в руки ката.

Лискучим оком поглянув король на старця, опісля закликав:

— Король має здоровий ум, добрий чоловіче, а для тебе було-б лучше, щоб ти не занимав ся справами, що до тебе не належать і не ширив брехливих вісток, що є зрадою державою.

— О що сему молодому хлопчині ходить? — спитав здивований Андрій.

Гендон дав йому знак, щоб більше про се не говорив. Тож старець перейшов до інших справ.

— Помершого короля, як говорять, похоронять у Грайндсор, а молодого коронувати-муть небавом у Вестмінстер.

— Здається мені, що перше мусять його відшукати, — сказав король. — І певно стараються тепер о се.

— Що до чор.... — Андрій не скінчив слова, бо Гендон поглянув на нього остро.

— Сир Гуго хоче бути присутнім на коронації! — говорив старець далі. — Має він велику ласку у льорда-протектора і надіється, що при тій нагоді буде іменований паром.

— Що се за льорд-протектор? — спитав король.

— Князь Сомерсет. Мій Боже, чайже є лише оден. Льорд Сеймор, граф Гертфольд.

— Від коли-ж він князем і льордом-протектором?

— Від кінця січня.

— Прошу-ж тебе, хто його іменував?

— Тайна рада, за призволенем короля.

Король пірвав ся зворушений:

— Короля... що за король?

— Що за король? Господи змилосерди ся, що тому моло косусови? Позаяк маємо ми одного короля тож відповідь не є дуже трудна: »Найясніший пан«, король Едвард, нехай Господь хоронить його посвячену голову. Говорять що він дуже милий і хороший хлопець, мимо хороби, що никне з кождим днем, всі уста не можуть його нахвалити ся. Благословлять його всі тай благають Всевишнього, щоб »многі літа« володів в Англії, бо він є вельми милосердий. Як лише вступив на трон, помилував князя Норфорк, а говорять ще, що він задумує знести всі кроваві закони, що гнетуть народ.

Молодий король сидів мовчки, оставпілий із здивовання. Його гадки так заняв сей »хороший хлопець«, що навіть не слухав дальшої мови Андрія. Чиж тим хлопцем, що обняв по нім королівський престол, мав би бути сей жебрак, з котрим він заміняв одіж перед виходом з палати? Се неімовірне: хоч би сей мерзенник називав себе князем Валлії, то його поведене тай мова зрадила-б його; сейчас нагнали-б його і зачалиб шукати правдивого короля. Чиж се можливе з другої сторони, щоб на трохи, місто князя, посадили якого-будь потомка хоч би найдавнішого шляхоцького роду? Сего рівно ж годі подумати, його дядько не стерпів би сього, він же був всемогучим. Надармо намагав ся пояснити сю справу безталанний Едвард. Чим більше старав ся розвязати замотану загадку, тим ставала вона для нього труднішою. Так думав, аж голова розболіла, аж сон відлетів від нього. З кожною годиною банував більше за свобо-

дою, бажав вибрати ся в дорогу до Лондону. Тюрма мучила його страшно.

Всі змагання Гендона, щоб утихомирити короля, були даремні. Не дав ся потешити. Дивним дивом удавало ся се двом женщинам, що були приковані до стіни біля князя. Вони були тах і їх біль, що його вразив.

від них спокою і терпеливості. За се був їм вдячний, небавом полюбив їх а милосердіє їх, приносило йому незвичайну пільгу.

Спитав їх очевидно, за що їх замкнули. Коли відповіли, що за визнаванє католицизму, сказав:

— Чи-ж се має бути злочин? За се імовірно не будуть держати вас довго.

Женщины мовчали, але молодий король запримітив в чертах ї хлиць біль, що його вразив.

— Мовчите, — сказав з чувством, — скажіть, чи вас мають в інший ще спосіб покарати? Говоріть, прошу не бійте ся.

Женщины зачинали говорити про інші справи, але зворушеній король говорив:

— Може вас мають бити? Ні, так безсердечним ніхто не може бути. Скажіть мені, що се не можливо. Правда, що так?

Смутні і змішані женини не раді були відповідати на його питання. Вкінци одна сказала придушеним голосом:

— Не говори так, добра дитино, твоя сердечність й ніжність роздирає мені серце... Господь додасть нам сил щоб...

— Признаєш отже, — перервав король, — що будуть вас буками бити! Сором для нужденників, що мають камінні серця. Не ридай, бо годі мені на се дивити ся. Будьте певні! Як лише дійду до влади, то сейчас постараю ся вас увільнити від так строгої кари.

Коли король пробудив ся на другий день, тих женин не було в тюрмі.

— Випустили їх на свободу! — закликав радо, а опісля дав з сумом:— нехай Господь благословить мої солодкі утішельки, тай буде тепер для мене помочию.

Увійшов дозорця з кількома помічниками до тюрми і казав вязням, щоб сейчас повиходили на подвіре будинку. Король був щасливий, що побачить блакитне небо, відітхне съвіжим

воздухом. Дуже нетерпливив ся, що так поволи випроваджували їх. Вкінці прийшла черга на него і його розкували і казали йти за Гендоном й іншими.

По стрімких, камінних сходах, увійшли вязні на подвір'є, виложене камінними плитами. Уставили всіх плечима до муру, рядом, а поперед них потягнули довгий посторонок, за котрий стояли дозорці. Над ними було небо захмарене й непривітне, воздух студений, сніг вкривав пусту частину подвір'я, мов смерт не покривало, довкола було всю сумне. Часом віяв зимний вітер і кидав снігом.

Далеко від них, але майже в середині подвір'я, стояли дві жінки, приковані до грубих стовпів; одним поглядом пізнали король, що се були його товаришки, з дрожанем й сумом сказав до себе півлолосом:

— Їх же не пустили на волю, як я собі думав? Чиж се можливо, щоб їх били буками — в Англії? Не в поганській країні, ле в християнській Англії? Се соромно! Будуть їх бити, а я, що перше потішав їх і успокоював, дивити ся буду на таку страшну несправедливість! Чиж не є се дивно, що я володар цілої держави, не в силі їх увільнити! Але прийде час, коли я потягну злочинців до одвічальності, тоді задрожати перед мною; за кождий удар, дістанутъ сто!

Отворили внішні браму і товпа народу впала на подвір'є, оточила засуджені жінки і закрила їх перед очима короля. Священик йшов серед товпи і зник з очей короля, він чув якусь мову, здавало ся йому, що хтось питав, чули опісля відповіди, але слів годі було почути. Опісля кількох слуг судових ру хало ся ту і там мов при якійсь роботі по другій стороні подвір'я. Робили якісь приготовання. Було тихо серед товпи.

Видцям казали розступити ся на два боки, а кров застигла в жилах короля, коли побачив високий костир а в середині дві жінки і кат, що підпалював.

Нешансні жертви стояли з похиленими головами, а лиця закрили руками. Вже огонь досягав червоними язиками середини костира, а легкі синяві хмарки диму підносили ся у воздух, коли нараз з плачем і зойком прибігли дві дівчинки до засуджених жінок. Судові слуги зловили їх, але одна таки вирвала ся.

Кричала, що бажає умерти разом з матерією, і нїм могли сemu перешкодити, вже стояла біля одної женини і повісила ся її на ший.

Відорвали її знов, але огонь запалив вже був її одінє. Скинули з неї горючу одіж і придержали, хоч з плачем благала, щоб позволили їй умерти враз з матерю. Бо, пощож вона тепер буде жити? Ще рвали ся дівчатка до добровільної смерти, коли у воздусі роздали ся страшні, роздираючі серце зойки, вирвані страшною мукою смерти з серць конаючих, мимохіть відповіла товла гомоном, а король лиш одним поглядом кинув на стіс дерева і опер ся о мур.

Гендон, з гнівом і жалем в душі, звертав увагу на короля. Опісля сказав до себе:

— Його стан видимо ліпшає, в послідних часах змінив ся незвичайно і став лагідніший. Перше був би з шаленим гнівом рвав ся до дозорців і кричав, що він король і приказує пустити на свободу обі женини. Може перемине його помішане ума, а дух освободить ся від мрій. Дай Боже, щоб се наступило швидко.

Того дня впровадили до спільної казні кількох нових тюремників, що їх опісля відпровадили знов на інше місце, щоб понести кари за свої провини. Король розмовляв з ними довгий час, бо від коли був в тюрмі, почував ся до обовязку говорити з кождим вязнем, розслідити, чи справедливо поносить кару, а се що нераз чув, розривало йому серце болем і обуренем. Женщину, нужденну і убогу притім тупоумну мали повісити за се, що украла у ткача півтора ліктя полотна. Другого чоловіка оскаржили о крадіжі коня, але що годі було йому сего довести, вийшов на волю. Але небавом замкнули його знов, бо забив серну в королівськім лісі. І за се мали його повісити. Був там рівнож хлопчина зі склепу, а його судьба переймила короля. Безталанний зловив сокола, що імовірно утік від свого властителя. В добрій вірі, що злого нічого не поповнив, взяв птицю домів, а за се суд засудив його на смерть.

Се переймало страхом серце короля. Домагав ся, щоб Гендон утікав з ним з тюрми і провадив його до Вестмінстер, щоб засісти на престолі і освободити всіх тих безталанних.

— Ах, бідне моє дитя, — думав Гендон. — всі ті оповіданя погіршили знов його стан. Коли-б не вони, був би він вже зовсім здоров.

Між ними був також старий правник, людина з лицем о чертах визначних, повних характеру й розуму. Перед трома роками видав він письмо, в котрім виказав несправедливість льорда-канцлера. Тоді виключили його з поміж правників і за кару утяли йому до половини оба уха. Крім того мусів заплатити три тисячі фунтів за кару і сидіти в тюрмі, поки не зложить тих грошей. В послідних часах знов провинив ся, бо боров ся письмом о справедливість. Тож суд присудив утяти решту ушій, випалити пятна на обох лицах, заплатити п'ять тисяч фунтів і до кінця життя сидіти в тюрмі.

Поважний чоловік відкинув на бік своє сиве волосе і показав відтяті уха.

— Се рани почесні, — сказав з гідностію і спокоєм.

Очі короля блищали жалем і обуренем, коли закликав:

— Ніхто мені не повірить і ти мені не повіриш, але менше з тим! Побачиш і переконаєш ся, що за місяць будеш свободний, а закони, що є соромом для Англії, будуть знесені.

Все йде на світі лихим порядком: ті, що видають закони, стоять понад ними, не знають їх з власного досвіду, бо інакше були-б вони лагіднішими.

XXIII.

Посвята.

Мілесови сприкрила ся тюрма і примусова безчинність. Виглядав вже того дня суду і здавало би ся, що прийме кождий за суд, щоб вже раз вийти на волю. Ошибав ся однак, бо не знов, які проби чекають його. Засудили його, яко »безстидного волоцюга« і за се, що кинув ся на Гугона на кару буків.

Гендон боронив ся перед соромною карою, але се нічого не помогло

Коли Мілес стояв вже на місці кари, удало ся королеви дістатись між перших рядів видців. Побачив свого вірного слугу і оборонця, як стояв закований і був жертвою зневаг й насьмії.

шок дикої товпи. Едвард почув ся тим обидженим. Коли побачив, що хтось кинув на Гендана яйцем і воно розбило ся на його лиці, закипила кров в молодім королю і він скочив до судових слуг і крикнув:

— Стидайтеся! Пускайте сейчас моего слугу, я...

— Мовчи! — крикнув переляканий Гендон, хочеш запропастити себе? Не зважайте на його слова, він божевільний...

— Не жури ся про нього, сказав кат, що був присутній при кождій карі, — я не можу ним занимати ся, хоч було би се хосен не для хлопчика, щоб на будуче мав добру науку. Гей! — закликав на слуг, — вліпіть-но тому щенюкови кілька батогів, найзнає, як поводити ся!

— Пів тузіна придасть ся йому! — сказав Гуго, що надїхав якраз, щоб пересвідчити ся, чи засуд виконали.

Молодого короля зловили, а він здеревів на саму думку, що його посъячена особа понесе такий сором і не був в силі боронити ся. Вже історія була раз зневажена оповіданнями, що короля Англії вибили батогами, чиж тепер знов мало-б так стати ся? Така думка переймала його страхом. Але він був у влади тих людей і мусить перенести буки або випрошувати ся від них. Вибір був трудний... Рішив ся витерпіти буки.

Король може уступити перед силою, але не може понизити ся просьбою.

Тимчасом Мілес рішив справу.

— Бездушні собаки! — закликав, — дайте спокій бідній дитині. Чиж не бачите, що він ще такий дебелий. Пустіть його, а я за нього перенесу буки.

— Справді, знаменитий помисл, дякую, — сказав Гуго з насымішкою. — Пустіть щенюка, а тому старому драбови вліпіть цілий тузін.

Король хотів супротивити ся, однак Гуго змусив його до мовчанки словами:

— Як тобі подобається, то можеш говорити, але він за кожде слово дістане пів тузіна більше.

З Гендана скинули сорочку і коли засвистів батіг, то бідний, молодий король закрив лице руками і плакав гірко:

— О, ти благородне, щире серце, ніколи не забуду твоєї

вірності і посвяченя. Але і тому не забуду! Хто виратує свого короля від смерті або сорому, (а ти вже зробив для мене і се і те), той сповнив велику заслугу.

Гендон витерпів буки з хоробростію досвідченого жовніра; навіть зойк не вирвав ся з його затиснених уст. Така витревалість і се, що він добровільно витерпів бите, щоб виратувати хлопчину, зробило велике вражінє навіть на дiku товпу. Всі почали пошану для того чоловіка, не обізвав ся жаден голос нась мішки або зневаги, не було чути нічого крім свисту і ударів бата. Серед смертельної тишини перестали бити і відпровадили Гендана. Король приступив до товариша і шепнув йому до уха:

— Жаден володар не в силі тебе винагородити, ти благородне, велике серце; хто зробив се, що тепер ти, взніс ся високо понад королів. Але король може узнати твоє духове шляхоцтво і ствердити в очах всіх людей.

Підніс бук з землі, діткнув ся ним закровавлених плечий Гендана і сказав тихо:

— Едвард, король англійський іменує тебе льордом.

Гендон був глибоко зворушений. В очах станули йому сльози, хоч бачив ясно, що се съмішне. Ще стояв нагий й покровавлений коло стовпа сорому, а отсе став льордом. Се було більше як дивно.

— Гарно я обдарований, — подумав, — Мара лицаря з царства снів і духів піднесла ся до достоїнства льорда. Справді, підносити ся так швидко, то можна дістати болю голови. Як так буде йти далі, то буду почестями й достоїнствами обвішаний і окритий. Однак, хоч вони є безвартістні, то дуже їх ціню, бо дала мені їх любов. Ті вимріяні почести дістав я з любої руки, із ніжного серця, то вони для мене вартнійші, чим достоїнства, одержані задля мнимих заслуг від самолюбних монархів.

Гуго звернув свого коня, щоб їхати назад. Мовчки розступила ся товпа, мов живий мур і мовчки поступала за ним. Ніхто не зважив ся словом або знаком показати вязневи співчуття, але також не чути було жадного слова догани, ані насьмішки. Якийсь чоловік, що спізнив ся і прийшов вже по всім, крик

нув до него »обманець« і хотів кинути на него убитого кота, але сейчас упав на землю під руками товпи; серед тишини випхали його з подвір'я.

XXIV.

До Лондону.

Гендана випустили сейчас на волю і казали йому покинути околицю і не показувати ся більше. Віддали йому меч і коні. Оба з королем повеїдали і поїхали, а товпа розступала ся перед ними з почестю, опісля поволи розійшла ся.

Гендон був глибоко задуманий, бо важкі задавав собі питання, що далі робити, де їхати. Як не найде якого попертя, та не лиш то, що не дістане своєї пайки майна, але буде надалі обманцем. Та деж таки найти попертє? Не находив на се відповіди. Пригадав собі вкінци, як старий Андрій вихвалював доброту молодого короля — і тоді заблісла йому іскорка надії, хоч слаба і дуже далека. Як король милосердить ся над кохжим покривдженим, чиж і він не може дістати ся до короля й виبلاغати собі справедливости? Та якже-ж дістати ся до нього серед такої недолі. Но, средство найти мусить! Як був жовніром, то привик радити собі сам, своїми силами. Коли приїде до столиці, застане там Гумпрея Марльова, давного товариша свого батька і той може йому стане в пригоді.

Добрий пан Гумпрей був найстаршим кухаром помершого короля. Коли се обдумав і побачив перед собою ціль, зараз викинув з душі прикре чувство упокореня й немочи, гордо під ніс голову і свободідно розглянув ся довкруги. Село було вже за ними далеко, молодий його товариш їхав побіч, зі склоненою до землі головою — і на той вид знов смутні думі! набігли до голови Гендана. Що зробити з бідним хлопцем і чи схоче він вертати до того великого міста, де так тяжко мусів бороти ся о жите, тай перетерпів тілько кривд й невгодин? Сумнів той треба було розігнати. Тож задержав коня і сказав:

— Забув я тебе спитати, де маємо їхати, що розкажеш?

До Лондону! — почула ся коротка відповідь.

Здивований і вдоволений їхав Гендон далі. Дорога була

добра, нії одної нещасливої пригоди не зазнали, хоч лучила ся вона на кінци. Коли вечером коло девятої години дісталися оба на лондонський міст і замішалися в товпу людей, що здається ся випили за богато алькоголю, бо радувалися і верещали, а лиця мали усміхнені і фервоні. Знаємо, що міст був прикрашений головами страчених льордів і інших достойників, отже одна голова серед натовпу упала на рамя Гендона, відбила ся від него і упала на землю. Як переминаючи і нетривкі людські тіла! Три тижні тому умер король, а три дні тому зложили його в домовину, а вже падають ті прикраси його мосту, що їх король так старанно вибирав між найзнаменитшими достойниками своєї держави. Якийсь чоловік зашпортив ся об голову небіщика і ударив собою в плечі свого сусіда. А сей знов відвернув ся, віддав але кому іншому. І се була нагода до бійки, тим більше, що на другий день мала бути коронація, тож забави зачалися вже від кількох днів. Алькоголь розпалював чувства і за п'ять хвиль бійка закипіла серед товпи. Десять хвиль билися, переверталися, топталися на просторони одної милі. Серед замішання відірвався король від Гендона а товпа людська несла їх на обі сторони, далеко від себе.

XXV.

Том робить великий поступ.

Коли правдивий король, голодний і обдертий зносив насымішки й зневаги волоцюг і злочинців, сидів в тюрмі враз з розбійниками і злодіями,уважався за божевільного або обманця, то мнимий король, Томко Канти тішився чимраз більшою для себе властію.

Ми бачили його послідний раз тоді, коли йому королівська власті приносилася вдоволене. Се вдоволене росло, поки ціле його окружене було для нього снішним съвітлом. Страх і журба зникли, нерішучість уступила, був свободний, ввічливий і притягав собі всіх. Від »хлопця до битя« скористав і набрав много хосенних відомостей.

Просив до себе княгиню Єлісавету і лейді Іванну Грей, як лиж бажав з ними забавити ся. Коли вже мав забави досить, то

спокійно відсилав їх від себе, як коли-б виріс серед тих звичаїв. Радість переймала його. Подвоїв число своєї прибічної сторожі і слухав, коли труби гомоніли по коридорах замку і було чути голоси: »Робіть місце для короля!«

Навіть під час тайної ради сідав радо на прегарнім престолі і пробував нераз бути чимсь більшим, як відголосом льорда-протектора. З утіхою принимав величаві посольства чужих дворів і слухав запевнень о priязни, що їх присилали йому славні королі і звали його »братом«. О, Tome Канти з Оффал Корт, якже ти змінився, до чого ти дійшов! Світлі строї його ради вали, тож казав собі шити щораз нові і чотириста слуг вже йому не вистарчало, тож потроїв число. Але мимо того лишився все лагідним й добрим і за пониженими унимався відважно і боровся бодро проти кривдячих законів. А коли нераз чувся чимсь обиджений, то умів на якого графа кинути погляд, що від нього він задрожав.

Чи ж ніколи спокій Томка не затемнівся споминами про молодого князя, що показався для нього так добрим і вибіг з палати, щоб налаяти жовніра за покривджене дитини-жебрака?

Так, думка про князя з початку незвичайно його мучила, бажав щиро, щоби він повернув, обняв пановане, достойнство й почести. Але час минав, князя ніхто не бачив, тож Томко поволі так очарувався своєю великоюстю, що небаюком забув зовсім про молодого князя. А як прийшов йому нераз на гадку, то наносив на його душу грижу, бо чувся винуватим і стидався сам перед собою.

Бідна маті і сестри Томка ділили в його душі судьбу князя. Початково банував за ними, жутився їх безталанем, бажав їх побачити і помочи їм. З бігом часу йшло до того поволі, тай невиносима для нього була гадка, що вони нехарні і обдерут можуть його відшукати, зрадити і стягнути з престола. Тревожила його гадка про нужду, понижене, моральний занепад, в котрім недавно жив. Чим-раз менше думав про рідню, вкінці забув про них. Тай рад був забути, бо як коли станули перед очима його душі їх лиця сумні, оскаржуючі, то чувся нужденнійшим від хробака, що повзе в поросі.

Дев'ятнайцятого лютого спав Том Канти в палаті на шовкових подушках, був щасливий: богацтво окружало його, а вірні його слуги берегли його спокою і нічного спочинку. А Едвард правний король, в тім самім часі голодний, змучений, обдертий — йшов через товпи народу в напрямі до Вестмінстер, щоб подивити ся на обряд коронації.

XXVI.

Коронаційний похід.

Коли Том пробудив ся слідуючого дня, кожда хвиля воздуха приносила йому найпідхлібнійші оклики й желання, що несли ся здалека і з близька. Були вони для него найліпшою музикою, він бачив, що ціла Англія витає радо сей день, посвячений його найвищому відзначенню.

Небавом велично одягнений Томко, окружений съвітлою дружиною, плив Тамізою до Товру, бо давній звичай жадав, щоб похід коронаційний виходив з Товру і йшов крізь Лондон.

Коли прийшов до старого міста, сильні мури, здавало ся, розступали ся на обі сторони, з кожного отвору добували ся огнені язики і ясні хмаринки диму а за ними відзвивав ся сильний гук гармат і земля дрожала, тоді не було навіть чути веселих окликів людей. Явище се повторило ся тільки разів і так швидко раз-по-разу, що за кілька хвиль старий город був о повитий димом, лиш найвисша частина будівлі, біла вежа з повіваючими хоругвами, взносила ся понад штучні хмари.

В Товрі всів Томко на гарного коня, покритого цінною матерією, що спадала аж до землі. Його мнимий дядько, князь Сомерсет їхав заряз за ним. За льордом - протектором, довгим рядом, їхали визначні достойники, біля них льорд-майор Лондону з альдерманами в червоній оджі і в золотих ланцузах. Опісля показали ся міські цехи в съвіточних строях, кождий цех ніс на переді свої прaporи, нераз дуже коштовні. В Сіти прилучила ся почесна сторожа, високо цінена, зложена з добровільних жовнірів, що істнувала від триста літ і мала привілей, що була независима від парляменту.

При вході до самого міста, хороше дитя, стрійно убране, повітало короля в імені Сіти. Послідні єї слова були які:

»Витаємо щиро, любий наш королю!

Шлють тобі всі слуги сердечний привіт!

Для тебе всі серця сповнені любовю....

Дай тобі Всешишний много, много літ!«

Олесками радости повторив народ послідні слова. Серце Томка било голосно, з радостю глядів він на товни народу, на лиця вдоволені і усміхнені.

—Бути королем, се чайже щось найбільшого, що жите може дати, — думав Томко, — се ціль, що до неї варто змагати!

Нараз побачив і пізнав своїх давніх товаришів з Оффал Ко. Одного колись заіменував в забаві льордом-адміралом, другого льордом-скарбником — якоюж гордостю било його серце! О, щоб вони його пізнали! Се невисказане щастє! Тінь князя, висьміяний нераз серед брудних, смердячих уличок, стала тепер правдивим володарем, що його слухають князі й льорди, він бачить під своїми ногами цілу Англію. Але він мусів відмовити собі тої приятності, бо коли-б його пізнали давні товариші, то дорого заплатив-би за се. Обернув ся отже в другий бік, а хлопці-обдертухи кричали далі, а не знали, кому віддають честь.

Далі і далі посував ся похід, від одної триумфальної брами до другої» кожду прикрашали якісь образки або статуй, що з'ображали чесноту або заслугу молодого короля, голосили його хвалу. Часом кликав народ: »Обдаруй, обдаруй! Тоді після давного звичаю, Томко Канти розкидав довкруги повнощ жменею нові, блискучі срібняки.

—Ціле се торжество, се богацтво — для мене! — радував ся в душі Томко, а лице горіло від румянців, очі іскрили ся.

Знов піdnіс руку, бо хотів кинути грішми перше, чим народ крикне »обдаруй! Нараз побачив суху, бліду твар, що її очі вдивляли ся в нього. Стрівожений обернув ся, бо пізнав матір. Мимохіть закрив очі рукою верхною стороною, а долоню звернув на вні, як був навик в дитинстві і серед якого-будь

переляку повторяв сей рух. Женщина припала чим мерщій до Томка, зачала цілувати його одіж і кричати:

— Моя дитино! Сину мій любий!

Піднесла до нього лице, залите сльозами, але незвичайно розрадувана. Нáраз ухопив її оден офіцир і з проклоном кинув її назад в товпу. Томко ледви промовив: »Жінко не знаю тебе«, і ті слова завмерли на його устах, бо заболіло його се. Ще оден погляд кинула мати в його сторону, опісля зникла серед натовпу. В тій хвили уважав він її так скривджею. Гордість задля украдженого королівського достоїнства, розвіяла ся цілковито, а торжество стратило всяку приману, всяку вартість, розпадало ся, здавало ся, в порох і гній.

Далі і далі посував ся похід і що-раз красший був вид, що-раз голоснійші оклики. Томко не бачив вже сього, ані не чув. Престол королівський стратив для нього чар. Жаль роздірав йому серце: »Ох, щоб вирвав мене Всемогучий з тої неволі! — зойкнув.

Мимохіть вернув до слів, що їх висказав він в перших днях накиненої йому великоності. Немов довгий, лискучий вуж сунув ся похід крізь вузкі улиці Сіти, серед розрадуваного народу, але король похилив голову, його око було, як-би мертвe, він бачив лише свою матір і її погляд, повний жалю.

— Даруй, обдаруй! — крики чути було, але Томко не зважав..

— Най жиє Едвард, король Англії!

Земля дрожала від окликів, але відповіди у короля не було. Він чув їх невиразно, мов шум пожару, що доходить здалека до наших ушій, приглушував їх голос серця, грижа совисті. Все повторяв ті соромні слова: »Жінко, я тебе не знаю«.

При кождім закруті дороги показували ся нові чуда, нові види. Одні старали ся перевиснити других і показати приятнійші несподіванки. Але король був німий, до його ушій не доходило нічо крім оскаржуючого голосу його серця.

Поволи тихшав народ, на місце загальної веселості слідував неспокій, тревожні погляди. Оклики були рідші. Льорд-протектор спостеріг се швидко і пізнав причину. Зближив ся до короля, склонив ся низько і сказав:

— Найясніший пане, тепер не пора віддавати ся мріям. Твоя схилена голова, захмарене чоло роблять на людий прикре вражінє. Прийми мою раду: най сонце королівської величи покажеться знов в повній силі, щоб його лучі розігнали швидко мраки і хмари. Піднеси голову, королю, і усьміхні ся до народу.

По тих словах кинув король на обі сторони кілька мжень гроша мі жтовпу. Мнимий король був механічно послушний одержаному упімненню. Хоч усьміхався вимушено, але ніхто того незапримітив. Чемно і ввічливо клонив голову, стрійну в пера, на знак подяки, з королівською щедростю розкидав дары. І небавом уступив неспокій з посеред товпи і повернула да вна веселість.

Однак, нім похід закінчився, ще раз мусів льорд повторити свої уваги:

— Мій королю, — сказав тихо, розжени свій лихий настрій, бо дивляться на тебе очі цілого съвіта.

Опісля додав з гнівом:

— Проклята божевільна жінка! Се її слова так зле настроїли короля!

Величаво пристроєний король звернувся до льорда і зойкнув блідими устами, з померклім зором:

— Се була моя маті.

— О мій Боже, — сказав до себе з тревогою й сумом льорд-протектор, коли вернув на своє місце, — якаж се страшна ворожба. Він нині знов збожеволів!

XXVII.

Коронація.

Тепер мусимо трохи цофнути ся о кілька годин і уdatи ся в тім самім дні, але о четвертій годині рано до Вестмінстер. Ми не будемо ту самі. Хоч ще темно, галерії лихо освічені смолоскипами, заповнюють ся вже людьми, що бажають ту ждати й сидіти спокійно сїм до вісім годин, аж надійде з тugoю вижидана хвиля і побачуть видовище, якого другий раз в своїм житю не узрять, се є, торжественну коронацію короля. Так цілій Лондон і Вестмінстер порушилися, коли ѿ

третій годині рано упали перші стріли гарматні. Много богатих людей, що не занимали однак високого становища, заплатило велику суму грошей, щоб дістати місце на галерії. Тиснуться отже до входу, щоб опісля не забракло місця.

Поволи минають години. Гомін утих, галерії від давна вже переповнені. Сядьмо і дивім ся довкруги.

Як лише засірло і церков слабо освітила ся, запримічуємо галерії, де великий натовп людей. Перед нами північна нава церковна і вона ще порожна, бо її має заняті найменша а найдостойніші частина англійського народу. Бачимо рівно ж велику естраду, застелену богатими килимами, на ній стоїть престол. Посеред підвісшення, ще о кілька ступенів стоїть величавий престол, його сиджене опирається на відламку скали »зі Скоми«. Цілі віки сей камінь служив за престол шкоцким королям при коронації і через се став ся достойним, щоб і англійські монархи уживали його. Престол, як і підніжок був покритий золото-тканим коверцем.

Окружає нас глубока тишина, смолоскипи палять ся щораз темнійше, час пливе поволі. Вкінці розвидніл ся зовсім і смолоскипи погасли. Бачимо зариси величавої будівлі.

До семої години тихо, коли задзвонили дзвони, входить до нави одна з високо-уроджених дам, жінка англійського пара. Убрана пищно і на призначене для неї місце провадить її урядник, убраний в шовки й аксаміти, а другий урядник несе трен від сукні і старанно кладе за кріслом. Присуває їй підніжок і перед нею корону пари, щоб лейді могла в потребі швидко її взяти.

Інші достойні лейді входять одні за другими, мов барвна, лискуча струя, урядники невтомимо крутять ся біля них і услугують. Всюди жите й рух, цілість спливається в найчуднійші краски і поволі все вертає до скаженої, достойні пані зібралися вже всі і засіли на своїх місцях. Роблять вражене великанського городу, засадженого цвітам. Дами представляють найріжнородніші степені віку, ту бачимо старих з білим волосем і поморщеним лицем, що може памятають ще коронацію Ришарда III. і страшні дні того минувшого часу і біля них і далі бачимо зрілі пані середнього віку, ніжні молоді

женщини і уродливі дівчата з рожевими личками і бліскучими оченятами. Хто знає, як надійде важна хвиля, чи з'уміють вони досить швидко і зручно накинути на білі чола льордівські корони. Перший раз мають се зробити а в тім перешкаджа ти-ме сильне зворужене. На щастє при зачісуваню волося тих пань уважали вже на се, щоб улекшти їм закладанє корон.

О девятій годині рано розступили ся хмари, лучі сонця блисли крізь мрачну атмосферу, пересувають ся вони з одного ряду дам на другий і кождий ряд стрійних жenщин іскрить ся і блестить діамантами. Тепер увійшли посли чужих держав а всі згromаджені порушили ся нараз, мов між них перейшла електрична струя, на вид одного посла зі Сходу, що його сонічні лучі, здавало ся, обливали морем полуміні, бо цілій від нїг до голови був окритий брилянтами.

Знов минуло дві години, вкінци гук вистрілів заповів, що зближається король зі своєю дружиною. Зібрані знали, що довго ще чекати-муть, бож молодого володітеля мусять пе ребрати в іншу одіж до торжества коронації.

Видці на галерії перевели сей час приятно, бо в середині появило ся кількох достойників державних, що увійшли торжественно в урядових строях і заняли свої місця. Перед ними положили рівнож їх корони. Більша частина видців дивила ся перший власними очима на князів, графів і баронів, що їх імена знає історія від п'ятьсот літ.

Тимчасом зібрали ся на естраді достойники церковні в єпископських одежах враз з низшим духовенством. Ту сів також льорд-протектор і інші найвисші урядники держави. Естраду окружав відділ прибічної гвардії в лискучих зброях.

Слідувала хвиля повна очіданя і на даний знак почули ся звуки триумфального маршу: Том Канти, цілій убраний в золото, вийшов з близьких дверей і виступив на підвісшене. Всі присутні піднесли ся і віддали честь молодому королеви.

Величні звуки похвального імпу наповнили нутро катедральної церкви, коли Тома випровадили на престол. Старинні торжественні обряди йшли тепер приписаною чергою, манили єко і зближали ся вже до кінця. Том Канти блід чимраз біль-

ше, жаль і грижа росли в нім, рвали його серце, роздирали душу. Він почував себе вельми нещасливим.

Зближається останній акт, найбільше торжественний. Архієпископ, примас Англії узяв королівську корону з аксамітної подушки і держить її над головою дрожачого, мнимого короля. Ціла нава мінить ся і съвітить, мов великанська дуга, бо в тій хвили всі льорди і лейді піднесли свої корони і держать над головами.

Глубока тишина залягла церков. Нараз стало ся щось незвичайного: серед загального очікування і зворушення ніхто не запримітив, як здовж нави пересунув ся хлопчина, убого убраний, в подертих черевиках. Він став перед естрадою, підніс торжественно руки в гору — рух той зовсім незгідний з його нужденним виглядом — і крикнув з цілої сили остепігаючим голосом:

— Збороняю класти корону Англії на голову самозванця, я — король!

Гнівні руки ловлять хлопця, але Том Канти зривається з престола, в королівських шатах, мов блискавиця ступає вперед і говорить голосно:

— Проч від него, бережіть ся! Він король!

Повстає нечуване замішане. Часть зібраних зірвала ся з крісел; перелякані дивляться ся одні на других то на головних акторів того цікавого видовища. Чи вони сплять, чи бачуть се на яві? Льорд-протектор не менше здивований від прочих, приходить швидко до рівноваги і говорить розказуючо:

— Не звертайте уваги найяснішого пана, бо він попав знов в хоробу. Ловіть волоцюгу!

Хотіли його вже слухати але мнимий король тупнув гнівно ногою і крикнув:

— Не зважіть ся, бо будете строго одвічати! говорю вам, що він є король!

Руки опадають, ціле зібране, здається ся, оставило.

Ніхто не знає, що в такім случаю робити або говорити. Тимчасом молодець вступив поволи на естраду, а мнимий король вибіг проти него з усміхом, уклякнув перед ним і сказав:

— О, мій пане і королю, позволь бідному Томови Канти, щоб перший присягнув тобі вірність та благав: вложи на свою голову корону і відбери всьо, що є твоє.

Око льорда-протектора остро дивило ся на хлопця, але небавом злість уступила місця здивованню. З іншими достойниками діяло ся то само. Поглядали на себе допитливо, а опісля, мов несъвідомо, сказали собі в душі:

— Що за незвичайна подібність!

Льорд-протектор був оставпілій; застановляв ся хвильку, опісля сказав поважно і члено:

— Позволите, що задам вам кілька питань?

— Радо дам відповідь мільорде.

в

Питаня льорда-протектора були щодо двірських звичаїв, помершого короля, князя Палії і княгинь. Молодець відповідав без вагання і без ошибки. Описав салі палати, призначені для справ державних, мешкане помершого короля й князя Валії.

Се було дивне, цікаве незвичайне, на се годили ся всі.

Загальний настрій змінив ся цілковито, вже Том Канти думав, що освободить ся від вложеного тягару, коли князь Сомерсет сказав, киваючи головою:

— Певно, що відповіди є незвичайні, але наш достойний король знає то само. Се не є достойні докази.

І знов під впливом тих слів загальне переконане захитало ся, немов розніс його новий подув вітру. Знов звернули ся думки до того, щоб Тома удержати на престолі, претендента-жебрака кинути у воду. Знов льорд-протектор похилив голову в задумі і говорив до себе:

— Таку загадку треба конче відгадати; се було-б небезпечно для держави і для нас всіх. Нарід міг би поділити ся, тай міг би упасти престол.

Звернув ся і закликав:

— Звязати ѿог і дати до тюрми... нї... чекайте ще!

Його черти роз'яснили ся, звернув ся до обдертого претендента і спитав:

— Де є велика державна печатка?

Відповідь роз'яснила загадку. Лиш той, хто був князем

Валії може на се відповісти. Від сего зависить судьба престола й династії.

Був се помисл щасливий, всі присутні, великі панове похвалили його. Так, ніхто крім правдивого днязя Валії не міг пояснити загадочного зникненя державної печатки, бо хоч сей хлопець добре підучений до відповідей, то на се питанє певно не буде приготований. Дуже добре! Знаменито! При кру, грізну ситуацію в той спосіб усунено. З напруженим очікуванням дивилися всі в лиці хлопця, щоб у нього вичитати стид виновника. З найбільшим здивованням почули сейчас відповідь:

— Розвязане сеї загадки зовсім не є трудне.

Молодий претендент подав свої вказівки так спокійно, як сей, хто навик до приказування:

— Мільорде, Ст. Джон, піди до палати, до моєї кімнатки. Ти знаєш все як найлучше. На ліво в цілі, від входових дверей, найдете на долівці, серед сницерських деревляних прикрас, моясжний гузик і потисни а отворить ся невеличка шафка на дорогоцінності; про ню ніхто не знає крім мене і ремісника, що її для мене приладив. Там лежить велика державна печатка і принеси її.

Присутні слухали тих слів із здивованням; сеж було незвичайно, що молодий жобрак без застановлення і надуми завізвав якраз сего льорда, немов би його знав від давна. Ст. Джон не менче здивований, хотів вже виповнити приказ, вже зробив рух, однак задержав ся. Том Канти спитав остро:

— Чому-ж вагаєш ся? Чиж не чув ти королівського приказу? Іди!

Льорд Ст. Джон вклонився низько перед обома претендентами і вийшов.

Тепер запримітити було можна безнастаний рух між особами, що в їх руках спочивала публична влада Гуртки непресувалися, уступали мов образки в калейдоскопі. Ціле оточене Тома поволі відступало від нього а зближалося до хлопця-жебрака. Том лишився майже сам. Одні за другими відступали від нього, мимо королівських шат і близкучих дорогоцінностей. Том Канти був сам і опущений.

Вкінци повернув льорд Ст. Джон. Ожидали його з таким

напруженем, що всі мовчали, здержували віддих. Всі вдивлялися в лиць повертаючого. Увійшов на естраду, уклонився перед Томом і сказав:

— Сайр, там нема печатки.

Швидше не розбіг би ся жаден натовп людський на вид бішеного, як ті великі, могутні а перелякані двораки відтягли дебелого претендента до корони. Стояв опущений, без товаришів, всі очі дивили на нього згірдливо і з насымішками.

— Проч, викиньте жебрака! — крикнув гнівно льорд-протектор. — Батогами гнати улицями, бо такий нужденний не заслугує на щось іншого.

Офіцери сторожі хотіли приказ виконати, але Том Канти заборонив швидким рухом руки:

— Хто зважить ся його діткнути, переплатить сей крок житєм!

Змішаний і переляканий звернувся льорд-протектор до льорда Ст. Джона.

— Чи шукали ви старанно? Я, певна річ, не повинен питати про се, але ся справа дуже дивна! Забути дрібницю се легко, але щоб такий предмет, як державна печать згинув! На нїй грубий кружок золота.

З блискучим оком перервав Том Канти:

— Досить, не вистарчає. Правда, що печать є кругла і тяжка? На нїй вирізані букви і знаки? Так? Тепер доперва знаю, як виглядає та державна печать, за котрою ви так шукали. Коли-б ви були мені її описали точно, то могли-б її мати тому три тижні. Знаю добре де вона є, але я її там не сховав, принайменше з самого початку..

— А хтож, милостивий королю? — спитав льорд.

— Отсей той правдивий король Англії. Най сам він вам скаже, де є печать, то йому повірите. Застанови ся, мій королю надумай ся. Се було послідне діло, що ти сповнив, нім вийшов з палати, убраний в мої лахи зляти жовніра, що лихо зі мною обійшов ся.

Глубока мовчанка панувала довкола, ніхто навіть не ворушився. Всіх очі були звернені на обдертою хлопчину, що стояв із зігнутую головою, з морщеним чолом чоловік і шукав у па-

мяти між дрібними споминами тої річи, так важної, що через відшукане її відзискає трон. А коли не пригадає, то буде вигнанцем, осоромленим жебраком. Хвиля упливала за хвилею, нещасливий надумував ся, не говорячи ні слова. Вкінци порухав головою, зітхнув губами і дрожачими устами промовив:

— Пригадую собі точно все, але нічого про печатку не знаю. — Задержав ся хвилю і додав із спокійним достоїнством:

— Мільорди й достойні панове! Як хочете свому законному володареви видерти його достоїнство тому, що він не є в си лії зложити так нужденного доказу, то я не маю спромоги боронити ся... Однак..

— Задержи ся, мій королю! — перервав переляканий Том Канти. — Зачекай, шукай в памяті, не губи себе. Ні, се не може бути. Слухай: я пригадаю тобі все, що діяло ся тоді. Говорив я тобі про мої сестри, Ганну і Марійку, про мою злу бабку і про деякі забави хлопців з Оффал Корт. Ах, ти пригадуєш собі, як бачу, то й про се собі пригадаєш. Приказав ти принести для мене їду і напиток а опісля з княжою гідностю відослав слуг, щоб не було стиду, що я голодний і не умію прилично їсти, пригадуєш собі се?

Запитаний потакнув, а окружене поглядало здивовано. Се, що почули, було дуже імовірне, але чиж можливо, що між князем а жебраком було таке зближене? Ще ніколи не були в такім неспокою напруженю і сумнівах.

— Опісля, мій королю, змінили ми жартом нашу одіж. Стали ми перед зеркалом і тоді запримітили таку подібність між нами, що ти сказав, що одного з нас можна-б замінити за другого і ніхто не спостеріг-би заміни. Тоді побачив ти, королю, що жовнір зразив мені руку — отсе знак: ще тепер не можу добре рухати пальцем. Сказав ти тоді, що жовнір буде укараний, тай побіг до дверей, минаючи стіл, на котрім лежала та річ, що її ви називаєте держвною печаткою. Ти взяв її до руки, оглянув довкола, немов шукаючи місця, де можна-б її скласти, і око твое упало на...

— Досить, досить! Богу дякувати! — закликав обдертий претендент з найвисшим зворуженем. — Йди, мій добрий Ст.

Джон, найдеш державну печать в рамени панцира медіолянського, що висить в моїй кімнаті.

— Так, так, мій королю! — закликав Том веселий. Тепер твоя корона Англії, а хто посъмів би тепер тобі заперечити, тму лучше було не родити ся. Йди мільорде, Ст. Джон, спіши ся.

Тепер очікуване і зворушене зібраних дійшло до найвищого степеня. Кождий говорив, питав; повстало замішане. Швидко упливнув чималий протяг часу. Нараз замовкли всі; Ст. Джон вийшов на підвисшене і підніс в руці державну печать.

— Най жиє наш правдивий монарх! — загремів оклик. Нава відгукнула ся, музика заграла триумфальний гімн, хоругви і білі хустки повівали у воздусі. А як осередна точка щілості, ціль всіх очей стояв на естраді молодець, майже дитина в подертій одежі і червонів від радості і вдоволення. Біля нього повклякали високі ленники державні.

Коли піднесли ся, закликав Том Канти:

— Мій королю, возьми собі тепер свою княжу одіж а твою слузі, Томови, віддай його лахи.

— Розберіть малого обманця і киньте в тюрму! — приказав льорд-протектор.

— Ніколи! — одвітив правдивий король. — Нехай ніхто не важить діткнути ся його, коли-б не він, то я не був би відзискав корони. А ти, мій добрий дядьку невдячний зглядом того бідного молодця, що виніс тебе на достойнство князя!

Льорд-протектор почервонів. Алеж той хлопець не був королем, то-ж що варта властиво та гідність.

— Завтра устами того хлопчини попросиш мене о потвердженні твого достойнства, бо інакше не будеш ніколи князем і лишиця ся графом.

Князь Сомерсет уступив в бік; а монарх звернув ся до Тома і спітав приязно:

— Мій добрий приятелю, як ти міг знати, де я сховав державну печать, коли я сам того не памятав?

— Ах, мій королю, легко мені було пригадати, бо кілька разів уживав я її.

— Ти її уживав, а не міг сказати, де вона!

— Я не знат, що се є державна печатка, коли-б були мені її описали...

Том почервонів, спустив очі до землі і мовчав.

— Скажи, мій приятелю, не бій ся! — успокоював його король. — До чого ти уживав державної печатки Англії?

Том почервонів змішаний і сказав.

— Я товк нею оріхи.

Бідна дитина! Голосний і довгий съміх почув ся довкруги. Том був би радше під землю сховав ся зі стиду.

З Тома зняли дорогоцінну одіж, вложили на правдивого короля і зачали на ново коронаційні обряди. Вкінці вложили корону на його голову.

Гарматні стріли заповіли в Сіти, що торжественний акт довершений, а крики народу були так голосні, що здавало ся, Лондон дрожить в своїх основах.

XXVIII.

Едвард яко король.

Мілес Гендон виглядав вже дуже цікаво, нім дістав ся в натовп на лондонськім мості, але ще більше обдертий вийшов він відси. Пропало також трохи грошей, бо злодії обробували його цілковито.

Але він не богато дбав 'о се, щоб киш міг відшукати свого хлопчину! Яко старий жовнір не хотів робити навманя, але обдумати певний плян.

Щож можна припустити, що хлопчина зробив з собою? Де піде? спитав себе Мілес. Природний інстинкт потягне його до якогось попередного захисту, бож у хорих на умі інстинкт заступає розум. Але хтож знає, де він перше перебував? Нужденне одінє, в якім стрінув його Гендон тай вигляд волоцюги, що здавало ся, знат хлопчину від давна тай називав ся його батьком, показували, що хлопчина походив з одного з найгірших і найнужденійших передмість Лондону. Але чи ж легко там його відшукати? Імовірно ні! Мілес рішив отже уважати пильно на кожде збіговиско, бо в нім тепер, чи в четвер найдеться його

го хлопчина і буде предметом насьмішок товпи, що тим більше буде збільшати ся, чим більше буде нещасний упевняти, що є англійським королем. В такім случаю, Мілес Гендон повалив би кількох нужденників, випровадив з натовпу свого хлопця, потішив любязними словами і оба не розлучували-би ся вже ніколи.

Пішов отже Мілес шукати. Годинами блукав по уличках, заулках, всюди бачив гуртки людей, але хлопця між ними не було. Дивувало його се, але не знеохочувало. Після його думки плян воєнний був добрий, хоч би борба тревала довше, ніж він зразу думав.

Коли розвидніло ся, не одну милю дороги зробив Мілес тай не одну товпу людей бачив, але все-ж таки почував ся змушеній, голодний і спящий. Хотів істи, але не знав, де і як дістати. Жебрати навіть на ґадку йому не прийшло, своєї шаблюки не був-би рівно ж заставив, бо на се не позволяла йому його жовнірська честь.

Без якоїсь одежини міг обійти ся. Алеж хто купить подерту одіж?

По полудні був ще на ногах і находив ся серед народу, що плив за походом коронаційним. Думав, що торжество мусить доконче потягнути за собою бідного, безталанного хлопчину. Йшов за походом через Лондон до катедри Вестмінстер. Ту і там йшов на бік з простої дороги, щоб переглянути товпу — але все до нічого не довело. Задуманий йшов далі і застановляв ся, що робити далі. Не зважав, в котру сторону йде. Умучене, оспалість і голод вичерпали остаточно його фізичній дужхові сили. Спостеріг вкінци, що вийшов з міста і що вже вече-ріє. Находив ся близько ріки між хорошими селянськими загородами. Ту певно нікого не найде, хто-б хтів купити його обшарпану одіж.

На щасті не було студено, сів отже-ж під яким-то парканом, щоб підпочити і роздумував. Поволи подужало його умучене. Ще почув далекий відгомін вистрілів.

— Се коронували короля! — сказав до себе і заснув. Від трийцять годин не спав зовсім і не спочивав. Тож пробудив ся доперва пізно на другий день.

Встав голодний, умив ся в ріці, напив ся трохи води і йшов дорогою, що веде до Вестмінстер. Йдучи лаяв себе, що стратив тільки часу. Голод піддав йому новий намір. Рішив від шукати вперед Гумфрея Марльова, щоб від нього позичити трохи грошей. Як се удасть ся, то відшукає й хлопчину.

Коло одинайцятої години зближив ся до палати, а хоч мно-
го людей, богато убраних, йшло тою самою дорогою,
то він звертав на себе увагу характеристичною поставою і ли-
цем. Сам пильно придивляв ся всіляким обличчям, бо бажав
найти когось, хто-б міг подати від нього відомість Гумфрейо-
ви; бо без сумніву його самого в такім одінню, не пустять до па-
лати.

Нечайно надійшов знаний нам »хлопець від битя« князя
Валії, він обернув ся і уважно поглянув на Гендана і сказав до
себе:

— Як то не є той волоцюга, за котрим король небо й зем-
лю порушає, то хіба я туман вісімнайцятий, (хоч се правда, що
так мене і давнійше називали!) То певно, що ціла поверхов-
ність того чоловіка годить ся з описом короля, як дві каплі во-
ди, було-б чудо, коли-б Бог сотворив двох подібних волоцю-
гів, а чуда бувають рідко. Щоб лиш найти яку нагоду до гово-
рення.

Та не потребував сам трудити ся. Імовірно Мілес Гендон
почув магнетичний вплив його очей на собі, оглянув ся, збли-
жив ся до молодого хлопця і спитав:

Виходиш з палати, чи ти двірський?

— Так добродію.

— А знаєш Гумфрея Марльова?

Хлопець став здивований:

— Пробіг, так він питає про моого помершого батька! —
А голосно сказав:

— Так добродію, знаю його дуже добре.

— Знаменито, чи він дома?

— Певно! — відповів. А тихо: в гробі!

— Чи міг би ти його від мене просити, щоб він поговорив
зі мною на осібності.

— Дуже радо виповню ваше бажанє.

— Скажи йому, що Мілес Гендон є ту. Буду тобі молодче вельми вдячний.

Хлопець слухав здивований:

— Якраз так назвав його король, але що мені се шкодить? Певно оба є близьнюками і сей міг би сказати королеви де є другий волоцюга. — А до Мілеса сказав:

— Чекайте хвилину, я сейчас верну.

Гендон пішов на вказане місце: се було заглублене в палатнім мурі, де хоронила ся сторожка в слітні дні. Ту сів на камінній лавці. Але ледви се стало ся, надійшов відділ лявбгвардистів з офіцером на чолі. Запримітив він Гендана, задержав своїх людей і казав Генданови вийти із заглублення. Послухав приказу, а офіцир приарештував його, немов підозріле індивідуум, що крутило ся біля палати. Надармо намагав Мілес говорити, оправдувати ся, — офіцир казав йому мовчати а жовнірам відобрести оружє і перешукати кишень.

— Шурайте, — сказав бідняга Гендон. — Дай Боже, щоб ви найшли щось. Я шукав дуже пильно, але не міг найти ні гроша.

Одинока найдена річ — се був зложений папір. Офіцир отворив, а Гендон усміхнув ся, бо пізнав письмо свого любого хлопчини, що його написав він того нещасливого дня в Гендон Гал, з бажанем, щоб воно дістало ся до рук льорда Гертфольда. Офіцир читаючи се, що було написано по англійськи, зморшив чоло, а Мілес зблід, коли він крикнув:

— Знов маємо нового претендента до престола, справді, ростуть, мов гриби по дощи. Пильнуйте гаразд цього драба, — сказав до жовнірів — мушу сей цінний папір занести до палати, щоб доручити його королеви.

І пішов; Гендон лишив ся в руках сторожи.

— Но, тепер швидко скінчить ся моя недоля, — думав Гендон. — За той кусник паперу висіти-му на шибеници. Але що станеть ся з хлопчиною, то Господь лиш знає.

Швидко вибіг офіцир з палати і біг до нього. Гендон випрямував ся, бо бажав по мужеськи знесті свою судьбу. Офіцир приказав, щоб пустити Гендана і віддали йому оружє. Коли се стало ся, вклонив ся низько і просив:

— Ходіть зі мною.

Гендон йшов за ним і говорив до себе:

— Видко, провадить мене на смерть; мушу отжеж здержати ся від непотрібних гріхів. Инакше, удушив би я того негідника, що своєю ввічливостію насьміхається ся з мене.

Через подвіре, заповнене людьми, пішли до головної брами палати. Там офіцир, знов з глубоким поклоном віддав Гендона гарно одітому урядникови, що повитав його чесно і провадив довгим коридором, повним служби що уступала ся з дороги з почестію; може за плечима аж дусить ся вона від съміху над волоцюгою, але явно не важила ся висьмівати його. Опісля йшли гарними сходами, разом з многими вистроєнimi, видимо визначними людьми, вкінци увійшли до чималої салі, де була зібрана висока англійська шляхта. Коли вже були посеред салі, провідник попросив чесно оставпілого Гендона, щоб зняв капелюх з голови — і попращав його з поклоном. Тепер став він предметом насьмішок й згірдливих поглядів.

Мілес Гендон був так змішаний, що майже відходив від себе. На престолі під бальдахіном сидів молодий король, що якраз тоді говорив, звернений до визначного льорда. Гендон думав, що надто строго є засуджувати його на смерть в повноті мужеської сили, а пощож ще так його упокорювати! Бажав, щоб король найскорше скінчив з ним справу; перше здавало ся йому, що достойне зібране поглядає на нього з насьмішками, тепер думав, що всі поглядають на нього неприязно, гнівно. Нараз обернув король голову так, що Гендон міг побачити його лице. Аж духу йому забракло — мов в екстазі дивився на се молоде, гарне лице, опісля закликав півголосом:

— Як то, ти! Чиж правда се, що на престолі сидить володар, що перше був ним лиш у мріях і у сні?

Іще сказав до себе кілька незрозумілих слів, уриваних ви сказів, опісля поглянув довкруги. Приглядав ся пильно.

— Ні, сказав тихо, — се не сон, се правда.

Знов вдивив ся в короля і знов спитав себе.

— Чи мені снить ся? Чиж се імовірне, щоб правдивим володарем Англії був бідний, опущений, божевільний хлопчина? Хто-ж мені розвяже сю загадку?

Нараз впав на помисл. Пішов до стіни, взяв крісло, виніс його на середину салі і сів на нім.

Гнівний шум поніс ся, хопили його за руку, а голос якийсь крикнув до нього з обуренем:

— Устань сейчас, неокресаний хлопе! Як съміеш сідати в присутності короля?

Се звернуло увагу монархи. Він підніс руку і кликнув:

— Не дотикайте ся його! Він має право!

Здивована товпа уступила швидко. А король говорив далі:

— Знайте всі лейді, льорди і достойні панове, що се є мій вірний, любий слуга, Мілес Гендон. Він освободив своїм оружем мене від зневаг і тілесної карі, а може й від смерті. За той чин надав я йому шляхоцтво. Але він віддав мені ще більшу прислугу, бо уратував мене від буків і сорому, що їх добро вільно переняв на себе. За се зробив я його паром Англії і графом Кенту і одержить він чимало землі і золота, щоб міг жити відповідно до свого достоїнства. Право, що він його тепер ужив, рівнож дістав від мене. Постановляю і приказую, що кож дій представитель його родини має право сідати в присутності короля Англії, як довго треває держава, в найдальші часи. Ніхто не съміє йому сего боронити.

Між присутнimi находили ся дві особи, що увійшли до салі ще перед приходом Мілеса. Чули вони королівські слова і поглядали з переляком то на короля то на того страхополоха, що сидів посеред салі. Невий граф ще їх не запримітив: вдивляв ся все з уподобанем в молодого монарха і шепнув до себе:

— Господи, поможи мені! То се мій хлопчина божевільний? А я йому бажав показати, що значить бути можним? То я йому захваливав дім, що має сімдесять кімнат і двайцять сім слуг? Його одежию були лахи, а їв він окрушини. Щоденно терпів невгодини й наруги. І я хотів взяти його за свою дитину і зробити з нього порядного чоловіка.... Ох, деж я тепер укрою ся зі стиду?

Вкінци опамятали ся, уклякнув перед королем і, складаючи свої руки в долоні королівські, зложив присягу вірності тай подяку за одержані достоїнства й дарунки. Опісля підвів ся

і з почестію станув на боці. І тепер всі гляділи на нього, бо за-видували йому щастя.

Нараз запримітив король Гуга Гендона і кликнув гнівно, з огнем в очах:

— Сей нужденник нехай буде позбавлений достоїнства, придбаного обманьством і відобрести йому украдену посілість і кинути до тюрми і нехай там сидить, поки не спитаю про нього.

Гуга сейчас випровадили з салії.

Знов товпа розділила ся, за урядником, що випроваджував його, йшов Томко Канти в богатім, але відміннім від інших строю. Зближав ся до престола, приклякнув перед королем, а він промовив:

— Все знаю, все, що діяло ся в послідних тижнях і я з те бе дуже вдоволений. Ти володів державою з королівською до бротою й лагідностію. Чи ти вже відшукав свою матір й сестри? Як так, то гаразд! Їх обдаруєть ся... А що ти держав у своїх руках королівську власті, тож справедливо є, щоб ти дістав більшу гідність, ніж звичайно. Погляньте всі на його одінє, будете його пізнавати по нім. Де лиш покажеть ся, повинен народ памятати, що він був королем, щоб всі віддали йому на лежну почесть. Стоїть він під опікою короля а мати-ме ім'я »королівський любимець«.

Том Канти підвів ся щасливий і вийшов, щоб поспішити до матери й сестер і розказати їм про ласки й рішення короля і тішити ся спільним щастем.

XXIX..

Справедливість і заплата.

Коли все вияснило ся, що ще в будучності могло бути загадочним, Гugo Гендон визнав, що терором, зневолив Едиту, щоб заперла ся Мілеса. Зразу погроза не була успішна; вона говорила, нехай радше її убє, бо жите для неї й так не міле, а таки Мілеса не вирече ся. Доперва тоді, коли Гugo сказав, що Мілес згине, як вона пізнає його, то Едита піддала ся. Зі страху о Мілеса додержала вона пізнійше до кінця вимушеної на ній приреченя.

Гуго не ставав перед судом за ту погрозу, ані за се, що безправно присвоїв собі становище й посілости брата, бо ані брат, ані жінка нічого не хотіли проти нього съвідчити. Увільнений з тюрми, покинув тайно жінку і утік з Англії на сушу, де небавом помер. Трохи пізніше граф Кенту оженився з вдовою. Коли новоженці показалися перший раз в Гендон-Гал, то приняли їх з величними почестями.

Том Канти ніколи вже не почув нічого про свого батька, він загинув без вісти.

Король казав вищукати бідного селянина, що був напятнований й проданий в неволю. Увільнив його від товариства Равфболда і король достарчив средств, щоби міг при чесній праці вести свободне життя з запевнити собі будучність.

Хлопця, що був зловив сокола, увільнив від шибениці, а також слабу на умі женщину, що була украла кусень полотна. Чоловіка, оскарженого о забите серни в королівськім лісі, не міг вже добрий король освободити, бо було вже за пізно.

Урядника, що за висказане правди дізвав так строго об ходженя, увільнили з тюрми і від кари грошової. Дочки тих женщин, що на очах Едварда умерли страшною смертю на кострі за католицьку віру, виховалися і вивінувалися королівським коштом. Судовий слуга, що безправно бив буками Гендана, поніс тяжку кару.

Нераз за любки росказував король про свої пригоди, починаючи від тої хвилі, коли то палатна сторожа викинула його за браму, аж до тої хвилі, коли о півночі втиснувся між робітників і з ними увійшов до Вестмінстера. Там укрився за гробівцем Едварда Ісповідника, але ранком заснув і спав так довго і глибоко, що мало не заспав коронації. Говорив сам нераз, що умисно пригадує собі часто свої терпіння і науки, що їх витягнув з терпіння, щоб додержати точно тоді повзято постановленя, що його невгодини стануть благословенем для підданих й держави і щитом для всіх покривдженіх. Лишилися отже-жі образи съвіжо у його памяті, а серце доброго Едварда все було склонне до лагідності й милосердя, тож найбільше опікувався покривдженими і упослідженими.

Мілес Гендон і Том Канти були все любимцями короля.

Для його великого серця були вони все дорогі і привязані душою, опісля щиро оплачували його по вчасній смерти. Граф Кенту мав досить розуму і не над'уживав часто свого привілею і лише два рази скористав з нього і сів в присутності короля: перший раз тоді, коли вступила на престол королева Марія, а другий раз при коронації королевої Єлизавети. Внук його рівнож уживав цього привілею, коли Яків I. вступив на престол англійський. Минуло більше, як чверть століття, тім син того Кенту міг хічувати ся тим правом. Се попало було в забуття таї повсталі чимала буря гніву, коли тодішній граф Кенту перед зібраного двору сів в присутності короля Кароля I. щоби застеречи собі на дальнє права свого дому. Вияснене справи наступило сейчас і привілей Кентів стверджено наново. Послідний в прямій лінії мужеський потомок Мілеса Гендана, боровся опісля, під час довгої домашньої війни, в обороні короля і погляг в борбі, Від тоді родинний привілей зник.

Том Канти дожив пізного віку. Був се чесний, добрий все усьміхнений старець з сріблисто-сивим волосем. Ціле життя шанували й поважали його загально, аж до смерті заховавши сей спеціальний стрій, щоб пригадувати людям, що він був колись королем. Де лише показав ся публично, товпа розступала ся з почестю і робила йому місце й оден шептав другому:

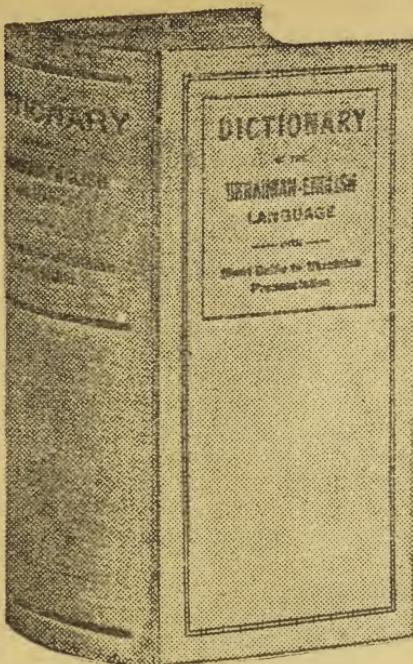
— Здіймай капелюх з голови, се королівський любимець!

Кождий кланяв ся, а він дякував ввічливим усьміхом. Найдод тішив ся і розповідав собі про його минувшину.

Король Едвард жив коротко: його пановане було лагідне й людяне. Коли нераз високий достойник або ленник корони захищав, що король є за надто поблажливий, або, що закон, що його король хоче змінити, не є зовсім строгий, тоді дивився на цього поважно великими, мудрими очима і одвічав:

— Що ти знаєш о строгости або гнеті? Я і мій народ знаємо і одно і друге, але ти не маєш о тім поняття.

(Переложено 14|XI — 27|XI, 1907).

ПЕРШИЙ І ОДИНОКИЙ ТОГО РОДА
**УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ
 СЛОВАРЕЦЬ**

що обнимав 1600 сторін друку, а повною граматикою, азбукою друкованиою і писаною, — і, — що найважкіше, — з вимовою англійських слів.

Се є перше таке видане в українській мові.

Словарець сей є конечно потрібний для кожного Українця. Видавництво не жаліє висипати суму гроша на те, щобі словар відповідав вимогам нашої суспільності. Щобі скоро знайти потрібне слово, на те є поазбучний реджістер так в українській як і англійській часті. Щіна його є \$2.00

Пишіть по каталог книжек і музичних інструментів:

Ruska Knyharnia

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

Найновійший і найпрактичніший
РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК

або підручник до писання листів в обох язиках — руськім і англійськім — в справах промислових, торговельних і т. п.

З застосуванням віршів ріжких урядових письм, приписів почтових правил етикети (товариських приписів) щоденного життя, контрактів, оголошень, векселів (нотів), правних приписів що до видається векселів, приповідок і діалектів гаріча) руських англійських і т. п.

Отсей підручник є призначений особливо до ужитку Українців в Канаді і Сполучених Державах Північної Америки, застосований до потреб і умовин їх життя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в кореспонденції (писання листів в Англійцями і на відворот). Уложені М. Б. Ясенівський, 288 сторін. Ціна одного примірника ..... 75 ц.

В оправі коштує \$1.00

ПОРАДНИК ДЛЯ ЗАЛЮБЛЕНІХ

або як писати любовні листи і поучене як живодітись в часі кохання, з додатком любовних віршів, промов, та желань на шлюб. Ціна ..... 35 ц.

ЛЮБОВНІ КАРТКИ з красними українськими любовними віршами, 12 штук 50 ц., 25 штук \$1.00.

ПРОМОВИ І ДЕКЛАМАЦІЇ на хрестинах, заручинах і весіллю. Ціна одного примірника ..... 10 ц.
Буквар для українських шкіл 25
Читанка для публичних шкіл, ч. II. 30
Методична граматика української мови 40
Історія біблійна, з образками 50

Пишіть по каталоگ книжок на адресу:

Ruska Knyharnia

848-850 Main Street - - - - - Winnipeg, Canada

